

Arbeider eller mor?

Synet på kvinners arbeid 1884-1900

Nora Birkeland

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Universitetet i Oslo

Høsten 2018

Arbeider eller mor?

Synet på kvinners arbeid 1884-1900

© Nora Birkeland

2018

«Arbeider eller mor? Synet på kvinners arbeid 1884-1900»

Nora Birkeland

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo.

Kvindens kald

En kvinde maa ikke gaa med os i valg,
nei, der faar hun holde sig borte;
dog maa hun faa lov til at føde os børn
og spille paa pianoforte.

At strikke os strømper og lave os mad,
det er hendes lovlige virke,
men have en mening i større forstand,
det nægter vor stat og vor kirke.

Hun pligter at vaske og stelle vort tøj
og pleie os, naar vi er syge;
men kræver hun vilkaar, som ikke hun har,
da er det et krav hun faar stryge.

Hun skal være føielig og være from
og lappe, hvad der gaar i filler;
men røber hun tænkning i lighed med os,
da er det ei andet end griller.

Hun har ingen vilje, og følgelig maa
hun være beskeden og tie,
og saa maa hun endelig tro, hun er svag,
indtil hun for troen faar svie.

Det skader ei heller, at hun er lidt dum,
det hører til kvindelig tone,
saa siger ialfald min datter til mig,
og hun har det vel fra min kone.

Tf. Haraldstad, *Nylænde*, 1887.

Sammendrag

Denne oppgaven tar for seg synet på arbeid 1884-1900, med fokus på arbeiderkvinner og kvinnene i industrien. Hovedspørsmålet er hvordan morsrollen hadde innvirkning på diskusjonene om kvinners arbeid. Kvinners rolle som mor og i hjemmet hadde stor betydning for hvordan kvinnene i arbeid ble omtalt, og husmorsrollen ble viktigere på tampen av århundret. Oppgaven ser på hvordan kvinners deltagelse i arbeidslivet og industriarbeidet ble diskutert i ulike situasjoner, og morsrollen var et sentralt tema innenfor de tre hovedområdene oppgaven undersøker. Hovedområdene er hvordan særreguleringer for kvinner ble diskutert i lovgivningsprosessen som ledet opp til Fabrikktilsynsloven av 1892, hvordan kvinners prinsipielle rolle i arbeidsliv, industri og hjem ble debattert av Norsk Kvinnesaksforening og motstanderne, og hvordan kvinnebevegelsen jobbet med tiltak rettet mot arbeiderkvinner.

Forord

Nå som arbeidet med masteroppgaven går mot slutten er det mange som fortjener en ekstra takk. Først og fremst vil jeg takke min kjære veileder Odd Arvid Storsveen for grundige kommentarer, gode innspill og ærlighet.

Takk til UiO:Norden-prosjektet «Offentlighet og ytringsfrihet i Norden, 1815-1900». Som deltaker på prosjektet fikk jeg muligheten til å delta på spennende seminarer og konferanser. Takk til alle på prosjektet som har lest og kommentert prosjektskisser og utdrag i løpet av prosessen. Takk til Arbeiderbevegelsens arkiv og LOs stipend for studier i arbeiderhistorie. Stipendet ga meg mulighet og midler til å fokusere på oppgaven. Takk til HIFO for den beste deltidsjobben en historiestudent kan ha. Innblikket jeg fikk i historikerverden og forskermiljøet har vært med på å bygge min identitet som *historiker*, en erfaring jeg ikke ville vært foruten.

En stor takk til Vilde Paalgard, Hanna Khazri og Simon Bergersen for korrektur og kommentarer i oppgavens siste fase. En ekstra takk til Simon for at du har gjort alt husarbeidet den siste tiden, så jeg slapp å tenke på det. Og til sist, takk til Phillip for tålmodigheten og motivasjonen du har gitt meg. Fra nå av skal det bare handle om deg.

Nora Birkeland

Blindern, november 2018

Innholdsfortegnelse

1	Innledning	1
	Problemstillinger	1
	Avgrensning	2
	Historiografi	4
	Kilder.....	10
	Metode.....	11
2	Kvinnerollen	13
	Kvinner i arbeidslivet	13
	Hjemmet og barnet	20
	Kvinner og offentligheten	23
	Filosofi og vitenskap	25
3	Beskyttelseslovgivning for kvinner	29
	Hvorfor regulere kvinners arbeid?	29
	Arbeidervern som politisk sak i Norge	33
	Fabrikktilsynsloven av 1892	35
	Avslutning	47
4	Debatt om kvinners rolle	49
	Norsk Kvinnesaksforening (NKF)	49
	Kampen for retten til konkurranse	52
	Arbeidsfordelingen.....	59
	Familien.....	62
	Avslutning	63
5	NKF og arbeiderkvinnene	65
	Arbeidersak eller kvinnesak?	66
	Streik og organisering	68
	Den praktiske linje	73
	Hjemmet.....	78
	Avslutning	81
6	Konklusjon.....	83
	Oppsummering	83
	Morsrollen	87
	Diskurser om kvinners arbeid	88
	Hvorfor var morsrollen viktig?	89
	Kilder og litteratur	91

1 Innledning

[...] Hustruer og Mødre, der den hele Dag er bundne til Fabrikerne, drages bort fra Hjemmene, og det er overflødig nærmere at eftervise Følgerne heraf for Manden, for Børnene og for det hele huslige Stel; de Skillinger, hun bringer hjem fra Fabriken, bliver som oftest betalt med Tabet af huslig Skik, Orden, Hygge og Lykke; heri maa Roden søges til fysiske og sædelige Onder af den mest skjæbnessvangre Art.¹

Da de norske byene gradvis ble industrialisert på slutten av 1800-tallet, oppsto det ikke bare utfordringer knyttet til den nye arbeiderklassen. Spørsmålet om kvinners rolle i arbeidslivet ble også et tema for diskusjon. Industrialiseringen førte til omlegginger i arbeidslivet, som ga ringvirkninger i hele samfunnsstrukturen. At arbeidet ble flyttet ut av hjemmet førte til at oppgavene knyttet til huset forandret seg og fikk en annen betydning. Lønnsarbeidet ble en del av den offentlige sfæren samtidig som den private, hjemlige sfæren fikk status som et trygt og stabilt element, i en ellers ustabil verden. Overgangen til lønnsarbeid førte til at samfunnets arbeidsfordeling ble sett i et nytt lys. Samtidig ble kvinnene knyttet tettere til den hjemlige sfæren.

Denne oppgaven undersøker synet på kvinners arbeid i perioden 1884-1900, med fokus på industriarbeidet og arbeiderkvinnene, og hvordan den offentlige diskusjonen om kvinner i arbeid forholdt seg til spørsmålet om kvinnens rolle i samfunnet. Oppgaven ser på hvordan kvinnelig deltagelse i industriarbeid ble omtalt og diskutert i offentligheten i 1884-1900, hovedsakelig av myndighetene og kvinnesaksforeningene. Hva mente aktørene om kvinnes arbeid i industri, og hva ble ansett som kvinnes rolle i arbeidslivet? Var kvinnen først og fremst en arbeider eller en mor?

Problemstillinger

Opgavens hovedproblemstilling er: *Hvordan ble kvinners arbeid i industrien diskutert i norsk offentlighet 1884-1900?* For å svare på dette stiller jeg underspørsmålene: Hvorfor ønsket man å regulere arbeidet for kvinnene i industrien, og hvordan ble dette debattert i Norge? Hvordan forholdt kvinnebevegelsen seg til industriarbeid for kvinner, og hvordan endret det seg? Ble arbeidende kvinner ansett som en ressurs eller et problem for samfunnet? Hvordan kom synet på kvinnens rolle som mor, husmor og omsorgsperson til uttrykk gjennom diskusjonen om kvinners arbeid?

¹ Nils Hertzberg, *Kvindens Kald, Uddannelse og Gjerning*. Kristiania: A. Cammermeyer, 1887. 25-26.

Hvordan kvinnelige arbeidere ble omtalt i politikken og i Stortinget er et sentralt spørsmål i undersøkelsen av synet på kvinners industriarbeid. Arbeidet med Fabrikktilsynsloven av 1892 var en sentral politisk sak innenfor arbeidervern, arbeidsliv og industri. Ettersom loven hadde særreguleringer for kvinners arbeid er loven viktig for å forstå synet på kvinners arbeid i perioden. Hvorfor ønsket man å ha særreguleringer for kvinnene som arbeidet i fabrikker? Hvordan ble kvinners arbeid diskutert i lovgivningsarbeidet med Fabrikktilsynsloven av 1892? I arbeidet med loven ble det til stadighet vist til utenlandsk lovgivning, noe som viser at internasjonal erfaring hadde stor innvirkning på norsk lovgivning på området, og på synet på kvinnelig arbeid og ideen om den kvinnelige arbeider. Hvordan kvinners industriarbeid ble beskrevet og begrenset gjennom lovverk vil bli behandlet i kapittel 3.

Kapittel 4 og 5 vil ta for seg hva som var kvinnesaksforeningenes standpunkt til kvinner i industriarbeid og kvinners rolle i arbeidslivet. Kapittel 4 tar for seg de viktigste innleggene i debatten om kvinners rolle i arbeidslivet og industriarbeidet, fra NKF og kvinnesakens motstandere. Hvordan forholdt kvinnebevegelsen seg til industriarbeid for kvinner de første årene? Hvordan argumenterte motstanderne for at kvinner ikke burde ta arbeid i industrien? Ble arbeidende kvinner ansett som en ressurs eller et problem for samfunnet?

Kapittel 5 tar for seg NKF's arbeid rettet mot arbeiderkvinner 1889-1900. Hvilket syn hadde foreningen på kvinners arbeid i industrien, og hvordan endret det seg utover 1890-tallet? Tanken om det gode hjem ble mot slutten av 1800-tallet en sentral sak for NKF. Hvordan balanserte kvinnesakskvinnene og NKF på grensen mellom kvinner i arbeidslivet og kvinnen som hjemmearbeidende og husmor?

Det gjennomgående spørsmålet som vil bli tatt opp igjen i oppgavens konklusjon, er hvordan synet på kvinnens rolle som mor og omsorgsperson kom til uttrykk gjennom diskusjonen om kvinners arbeid. Vurderte aktørene arbeiderkvinnen som primært en arbeidsressurs, eller som en mor som også tok lønnsarbeid? Hvorfor ble spørsmålet om kvinnens rolle som arbeider og/eller mor så sentralt?

Avgrensning

Tidsavgrensningen for oppgaven er 1884-1900. Utgangspunktet for problemstillingen er å definere norsk debatt om kvinners arbeid i en tidlig periode. Oppgavens fokus er de kvinnelige arbeiderne knyttet til industrien. Tidsperioden kan sees på som et startpunkt for en ny politisk debatt, av flere grunner.

Den første faktoren som spiller inn er opprettelsen av kvinnesaksforeningene. Startskuddet for den norske politiske kvinnesaksbevegelsen var opprettelsen av diskusjonsforeningen *Skuld*. Diskusjonsforeningen ble opprettet i 1883 av seks unge kvinner som deltok på et privat kurs for å gå opp til examen artium.² Gina Krog ble raskt medlem i foreningen. Året etter var medlemmene med på å starte Norsk Kvinnesaksforening (NKF). *Skuld* opphørte som forening i 1886, da den ifølge Krog hadde oppfylt sin oppgave.³ Før dette fantes det ikke organiserte politiske kvinnesaksforeninger i Norge, og opprettelsen av disse foreningene endret debatten om kvinnesaken. NKF var den mest sentrale politiske kvinnesaksforeningen på slutten av 1800-tallet, og foreningens tidsskrift *Nylænde* var det viktigste talerøret for foreningen de første årene. Foreningens holdning er utgangspunktet for undersøkelsen av offentlig debatt om temaet. Avgrensningen er satt til 1884, da arbeid for kvinner ikke var tema på noen av de tre foredragene holdt i *Skuld* i 1883.⁴

Den andre sentrale faktoren er lovgivningsarbeidet som ledet frem til Fabrikktilsynsloven av 1892. Arbeidet med loven startet i 1885, da den første norske Arbeiderkommisjonen ble satt ned for å utarbeide et lovforslag. Loven satte reguleringer for arbeid i fabrikker, og fire paragrafer i loven satte ekstra reguleringer for kvinner i fabrikkene. Loven var den første som regulerte arbeid i Norge, og proposisjonen om å etablere et lovverk på dette området var derfor første gang det ble fastslått at arbeidslivet var et offentlig anliggende. Proposisjonen kom som følge av et bredt ønske om en arbeidervernlovgivning, og en enighet om at området var mulig å regulere av staten. At kvinners arbeid falt under lovens mandat viser at kvinners arbeid var et vedtatt offentlig anliggende, i en annen grad enn mannlig arbeid. Fra og med midten av 1880-tallet var også det norske politiske landskapet i endring, med partipolitikk, parlamentarisme og opprettelsen av flere politiske arbeiderforeninger. Demokratiseringen, opprettelsen av partiene og at arbeidssammfunnene ble mer politiske, bidro til at debattklimaet i Norge var inne i en ny fase.

Oppgavens slutt punkt er satt til 1900. Hovedårsaken til dette er at det fra 1901 var en mer definert politisk debatt om Fabrikktilsynsloven, som skyldtes Johan Castbergs forslag om mer inngrepene regulering av kvinners arbeid. Forslaget om forbud for nattarbeid for kvinner var særlig omstridt. Debatten om kvinners arbeid i tiåret etter 1900 var dominert av denne saken,

² Cecilie Thoresen, Laura Rømcke, Betzy Børresen (Kjelsberg), Marie Holst, Anna Bugge Wicksell, og Minda Ramm.

³ Fredrikke Mørck og Marie Høgh, *Norske kvinder: en oversigt over deres stilling og livsvilkaar i hundredeåret 1814-1914*. Kristiania: Berg & Høgh, 1914.

⁴ RA/PA-1164/D/Dd/L0038, ««Skuld», forhandlingsprotokoll overlatt til NKAL i 1926».

og den kan ikke sees uten debatten om revisjonen av fabrikktilsynsloven. Denne debatten er også forsket på i større grad enn den tidligere debatten om kvinners arbeid, blant annet utførte historiker Gro Hagemann en større undersøkelse i sin hovedfagsoppgave «Særvern eller diskriminering?» fra 1973.⁵ Jeg har av den grunn valgt å se på hvordan kvinnesaksbevegelsen og det offentlige diskuterte dette området før 1900, før debatten om nattarbeid ble den dominerende debatten.

Oppgavens fokus er kvinnene som arbeidet i den fremvoksende industrien. I perioden var det også pågående debatter om kvinner i arbeidslivet generelt, og kvinnesaksforeningene jobbet aktivt for å få flere kvinner inn i høyere utdanning og høytstående yrker eller middelklasseyrker. Disse debattene er ikke tatt med i undersøkelsen, av plassgrunner og fordi oppgavens fokus er kvinnespektet i arbeidssaken. Ettersom oppgaven undersøker synet på kvinners rolle i det «nye» arbeidslivet, vil oppgaven utelate kilder som omhandler tjenestearbeid. Oppgaven tar allikevel med enkelte artikler som viser holdningen til kvinners arbeid generelt. Av oppgavens kildegrunnlag er det få kilder som viser til en debatt som eksplisitt handler om fabrikkarbeid eller industriarbeid, men flere av artiklene og foredragene om kvinners arbeid generelt nevner allikevel kvinner i industriarbeid i argumentasjonen.

Oppgaven tar også for seg NKF's arbeid med «Den praktiske linje» på 1890-tallet, et initiativ som ønsket å fremme både fagutdanning for kvinner i industri og håndverk, og arbeid for et godt og sunt hjem. Noen av tiltakene var direkte rettet mot arbeiderkvinner. Kvinnesaksbevegelsens økte fokus på *hjemmet*, en tendens mot slutten av århundret, var tett knyttet til synet på arbeiderkvinnene og kvinnearbeidet i industrien. Det økte fokuset på kvinnens rolle i hjemmet var en del av kvinnesaksbevegelsens sosiale arbeid rettet mot å heve arbeiderkvinnerens økonomiske og sosiale stilling. Debatten om arbeiderkvinnerens rolle i samfunnet, i dragkampen mellom familien og industriarbeidet, kan derfor ikke sees uten kvinnebevegelsens arbeid for husmoren.

Historiografi

Oppgaven behandler et område som ligger i overgangen mellom arbeidssak og kvinnesak. Litteraturen på området har derfor ulike tilnærminger: Litteratur som har hovedfokus på kvinner

⁵ Gro Hagemann, «Særbeskyttelse av kvinner - arbeidervern eller diskriminering? : striden om forbud mot nattarbeide for kvinner, med hovedvekt på diskusjonen i Norge til og med stortingsdebatten i 1909» (Universitetet i Oslo, 1973).

i arbeidslivet og regulering av kvinners arbeid, og litteratur som omhandler arbeiderhistorie og arbeidervern.

Kvinner og arbeidsliv

En sentral bidragsyter til feltet om kvinners arbeid i Norge er historikeren Gro Hagemann. Hagemann har utført mye forskning på feltet, både når det gjelder kvinner i industrien, særreguleringer for kvinner og kvinners deltagelse i det offentlige liv. Hagemann har skrevet eller bidratt til flere verker som ser de lange linjene i historieforskningen, blant annet *Feminisme og historieskrivning* og *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*.⁶ Hagemann har også forsket på kjønn og industrialisering og særreguleringer for kvinner.⁷ Hagemanns hovedfagsoppgave fra 1973, «Særbeskyttelse av kvinner – arbeidervern eller diskriminering? Striden om forbud mot nattarbeide for kvinner, med hovedvekt på diskusjonen i Norge til og med stortingsdebatten i 1909», behandler debatt som er svært nærliggende denne oppgaven, men med fokus på nattarbeidedebatten etter århundreskiftet.⁸ Hagemanns oppgave har som hovedproblemstilling å besvare hvilken posisjon de kvinnelige arbeiderne hadde i striden, om de ønsket særregulering og om det var behov for denne reguleringen. Hagemann har i arbeidet med oppgaven også gjennomført et større kartleggingsarbeid av kvinnes kår i industrien, et materiale som tidligere ikke var samlet og systematisert på en slik måte. Hun har senere publisert flere artikler om temaet.⁹

Hagemann var også deltagende på et transnasjonalt, komparativt forskningsprosjekt om regulering av kvinners arbeid i Europa, USA og Australia 1880-1920, resulterende i boken *Protecting women: labor legislation in Europe, the United States, and Australia, 1880-1920* (red. Wikander m.fl.)¹⁰ fra 1995. Hagemann fokuserte også her på debatten om nattarbeid for kvinner etter 1900.¹¹ Gro Hagemann har hevdet at grunnen til at kvinners arbeid forble lite regulert i Norge i forhold til i andre europeiske land var en sterk liberal tradisjon på

⁶ Ida Blom, Sølvi Sogner og Gro Hagemann, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie: fra vikingtid til 2000-års-skiftet*. 2. utg. utg. Oslo: Cappelen akademisk forl., 2005; Gro Hagemann, *Feminisme og historieskrivning: inntrykk fra en reise*. Oslo: Universitetsforl., 2003.

⁷ Gro Hagemann, *Kjønn og industrialisering*. Det Blå bibliotek Oslo: Universitetsforl., 1994.

⁸ Hagemann, «Særbeskyttelse av kvinner - arbeidervern eller diskriminering? : striden om forbud mot nattarbeide for kvinner, med hovedvekt på diskusjonen i Norge til og med stortingsdebatten i 1909».

⁹ Bl.a. Hagemann, «Særvern av kvinner – arbeidervern eller diskriminering?» i Ida Blom og Gro Hagemann, *Kvinner selv: sju bidrag til norsk kvinnehistorie*. Aschehous fagbøker Oslo: Aschehoug, 1982.

¹⁰ Ulla Wikander m.fl., *Protecting women: labor legislation in Europe, the United States, and Australia, 1880-1920*. Urbana: University of Illinois Press, 1995.

¹¹ Gro Hagemann, «Protection or Equality? Debates on Protective Legislation in Norway» i *Protecting women: labor legislation in Europe, the United States, and Australia, 1880-1920*, red. Ulla Wikander, Alice Kessler-Harris, Jane Lewis og Gro Hagemann Urbana: University of Illinois Press, 1995.

høyresiden.¹² Hagemann hevder de disse liberale definerte høyresidens politikk i Norge i større grad enn de konservative. Den danske kjønns historikeren Anne-Birte Ravn var Danmarks «representant» på det transnasjonale prosjektet om regulering av kvinners arbeid. Prosjektets konklusjon var ifølge Ravn at beskyttelseslovgivning for kvinner, sett alle land under ett, førte til at kjønnsdelingen i arbeidsmarkedet gikk fra å være forskjellig mellom kjønnene, til at kvinners arbeid ble vurdert som underlegen. En endring fra forskjell til ulikhet.¹³

Ravn har også vektlagt at debatten om særreguleringer for kvinner i Danmark mellom 1899-1913 hadde en innvirkning på hvordan arbeid og kjønn ble diskutert. Dette til tross for at arbeiderlovgivningen endte opp med å bli beskjedent i Danmark i forhold til i andre europeiske land. Ravn hevdet at arbeiderforeninger og kvinnesaksforeninger endret syn fra å ønske kjønnsnøytral lovgivning til å kreve særforbud mot kvinnelig nattarbeid. Samtidig, hevdet hun, var det et skille i hvordan kvinnelig arbeid ble ansett. I den tidlige perioden ble mannlige og kvinnelige arbeidere ansett som jevnbyrdige arbeidere, men etter 1900 ble kvinnene i arbeid sett på som en arbeider som først og fremst var mor.¹⁴ Denne holdningsendringen fant sted på tvers av det politiske spekteret. Ifølge Ravn var det tidligere to ulike dominerende diskurser i samtidens Danmark. Én hvor kvinnelige og mannlige arbeidere var like fullt arbeidere, og én hvor den mannlige arbeider var normen for en arbeider, mens kvinner var en annenrangs arbeider som *egentlig* var mor.¹⁵ Den sistnevnte endte opp med å bli den gjeldende diskursen, og ble også delvis akseptert av kvinnebevegelsen selv. Ravn hevdet at selv om det i Danmark ikke ble innført forbud mot nattarbeid for kvinner, slik det ble i de fleste andre europeiske land, førte debatten til at arbeidsmarkedet ble mer kjønnssegregert.¹⁶ Årsaken til dette var at ved å omtale kvinner som en homogen gruppe, ble det akseptert at kjønnene var ulike. Denne holdningsendringen fant sted på tvers av det politiske spekteret.

Ravn nyanserte allikevel konklusjonen noe i kapittelet «Køn i historisk forandring» (1996), hvor hun la til at til tross for at diskursen legitimerte et dualistisk syn på kjønn, så fikk dette

¹² Ibid. 285-286.

¹³ Anna-Birte Ravn, «Køn i historisk forandring» i *Det kønnede samfund: Forståelser af køn og social forandring*, red. Ann-Dorte; Ravn Christensen, Anna-Birte; Rittenhofer, Iris Aalborg: Aalborg Universitetsforlag, 1996. 54-55 el. Wikander m.fl., *Protecting women: labor legislation in Europe, the United States, and Australia, 1880-1920*. 23.

¹⁴ Ravn, «Køn i historisk forandring». 54.

¹⁵ Ibid. 58.

¹⁶ Anna-Birte Ravn, «"Lagging Far Behind All Civilized Nations": The Debate over Protective Labor Legislation for Women in Denmark, 1899-1913» i *Protecting women: labor legislation in Europe, the United States, and Australia, 1880-1920*, red. Ulla Wikander, Alice Kessler-Harris, Jane Lewis og Gro Hagemann Urbana: University of Illinois Press, 1995. 226.

ikke gjennomslag i lovgivningen.¹⁷ Likhetene mellom menn og kvinner i dansk og norsk lovverk (her legger Ravn hovedvekten på nattarbeidsforbudet som ble avvist i Danmark og Norge, men fikk gjennomslag i de fleste europeiske land og USA), førte sannsynligvis til at forholdsmessig mange kvinner forble i arbeid utover 1900-tallet, og at lønnsarbeid for kvinner ble en del av deres kjønnsidentitet.¹⁸

I internasjonal sammenheng er det fremste verket innenfor temaet Louise A. Tilly og Joan W. Scotts bok *Women, work & family* fra 1978.¹⁹ Boken fokuserer på engelsk og fransk industrialisering, og tar for seg tilstanden for kvinner før, under og etter industrialiseringen. Tilly og Scott har tatt for seg endringen fra det de kaller en «familieøkonomi» til en «familielønnsøkonomi». I familielønnsøkonomien jobbet kvinner i perioder hvor familien som helhet hadde behov for en høyere inntekt. Barna ble også ansett som inntektskilder, og kvinnene trakk seg gjerne tilbake fra lønnsarbeid når barna kunne ta over som forsørgere. Tilly og Scott mener døtrene i større grad enn mødrene var forsørgere for familien.²⁰

Tilly og Scott mente at industrialiseringen førte til mer kjønnssegregering av arbeidslivet, og at selv om graden av segregering har variert over tid og sted, var det bredt anerkjent at arbeid kunne fordeles basert på kjønn. Scott og Tilly konkluderte også med at kvinners deltagelse i produksjonen hovedsakelig ble bestemt av hvor produksjonen fant sted. I perioder og områder med mye småskalaproduksjon i hjemmet, deltok kvinner i stor grad. Kvinnene var mindre deltagende i produksjonen som fant sted i større fabrikker. Dette førte til at andelen kvinner som deltok i produksjon var høyere i Frankrike enn England gjennom hele 1800-tallet, da engelsk industri i mye større grad var dominert av fabrikkindustri. Andelen kvinner i arbeid var også bestemt av behovet for produksjon i «kvinneyrker».²¹

Ivy Pinchbecks bok *Women workers and the industrial revolution 1750-1850* fra 1930 var den første større studien av virkningen den industrielle revolusjon hadde på kvinnelige arbeidere, og boken så på de langsiktige konsekvensene av industrialiseringen.²² Pinchbecks store arbeid står igjen som et viktig verk innenfor kvinnehistorisk forskning, men hun har i senere tid fått

¹⁷ Ravn, «Køn i historisk forandring».

¹⁸ Ibid. 69-71.

¹⁹ Louise A. Tilly og Joan W. Scott, *Women, work, and family*. New York: Routledge, 1987. (andre utgave).

²⁰ Ibid. 227-230.

²¹ Ibid. 230-232.

²² Ivy Pinchbeck, *Women workers and the industrial revolution: 1750-1850*. London: Virago, 1981. (tredje utgave).

liten støtte for konklusjonen om at industrialiseringen førte til frigjøring av kvinner fordi den ga kvinnene mer tid i hjemmet og med barna.²³

Aslaug Moksnes, leder av NKF 1968-1972, skrev i 1984 en bok om foreningen fra opprettelsen i 1884 til innføringen av kvinnelig stemmerett i 1913.²⁴ Anna Caspari Agerholt var den første som skrev et større verk om kvinnebevegelsen i Norge. Agerholts bok *Den norske kvinnebevegelsens historie* er skrevet i 1937, og Norsk Kvinnesaksforening er en sentral aktør. Boken er skrevet relativt nært i tid til kvinnebevegelsens opprinnelse, noe som er spesielt relevant fordi NKF's arkiv fra perioden ikke er bevart. Anna Caspari Agerholt har gjort et stort arbeid med å kartlegge kvinnebevegelsen i Norge i sin bok, og hun skrev blant annet om NKF's holdning til arbeiderkvinnesaken. Agerholt var en aktiv kvinnesakskvinne, og boken er fra en periode hvor kvinners rett til arbeid var en viktig kampsak for kvinnebevegelsen. Agerholt var også tydelig på at hun mente NKF hadde et ønske om å hjelpe vanskeligerestilte kvinner, og ikke kun var en forening for borgerskapet. Dette er noe omstridt. Agerholt fremstilte kampen for kvinnelig særregulering som kvinnekamp med vikarierende motiv, hun hevdet blant annet at sosialdemokratene ønsket å regulere gifte kvinners arbeid for å holde kvinnen i hjemmet.²⁵

Den allmenne oppfatningen av NKF's syn på arbeid og kvinners arbeid baserer seg på konfliktlinjen mellom sosialdemokratene og en liberal tankegang. NKF plasserte seg på den liberale siden og mente retten til valg av arbeid var et fritt valg som burde være gjeldende for både menn og kvinner. NKF tok et tydelig standpunkt under revisjonen av fabrikktilsynsloven, som strekker seg fra Johan Castbergs innstilling i 1901 til loven sto klar i 1909. NKF gikk i denne debatten kraftig ut mot revisjonen av loven i form av innspill og møter, og uttalte at de ville bevare kvinners rett til valg av arbeid og at det ble oppfattet som krenkende å skulle reguleres på linje med barn og ungdom.²⁶ Arbeidersaken og kvinners rett til arbeid ble også en viktig sak for foreningen i mellomkrigstiden, og konfliktene etter 1900 har sannsynligvis preget ettertidens syn på NKF's stilling i debatten om kvinners arbeid.

Arbeiderhistorie og arbeidervern

Debatten om kvinners arbeid er en del av den større debatten om arbeid generelt, som var sentral mot slutten av 1800-tallet. Edvard Bull d. y. er en sentral historiker innenfor arbeiderhistorie og har gjort mye av grunnforskningen innenfor feltet. Anne-Lise Seip er en pioner innenfor

²³ Katrina Honeyman, «Pinchbeck, Ivy», Oxford Dictionary of National Biography.

²⁴ Aslaug Moksnes, *Likestilling eller særstilling?: Norsk kvinnesaksforening 1884-1913*. Oslo: Gyldendal, 1984.

²⁵ Anna Caspari Agerholt, *Den norske kvinnebevegelsens historie*. Oslo: Gyldendal, 1937. 278.

²⁶ *Ibid.* 280.

sosialhistorie, og behandler arbeidersaken og kvinners arbeid i det som regnes som hennes hovedverk, *Sosialhjelpstaten blir til*.²⁷ Øyvind Bjørnson har skrevet flere verk og artikler som omhandler arbeiderhistorie og arbeidervern.

Grunnforskningen om Fabrikktilsynsloven er gjort av Bernt Hertel-Aas og Edvard Bull d.y. Øyvind Bjørnson er den som i nyere tid i størst grad har sett på debatten omkring loven, gjennom boken *100 år for bedre arbeidsmiljø*.²⁸ Alle disse tre har tatt opp delene av loven som omhandler særreguleringer for kvinner, men kun i kortere passasjer. Hertel-Aas har kun ett publisert verk, hans hovedfagsoppgave «Den sosiale og politiske bakgrunn for Norges første fabrikktilsynslov, Loven av 1892» fra 1937, publisert i en jubileumbok for arbeidstilsynet i 1942.²⁹ Denne ene avhandlingen må allikevel sies å være et av de mest sentrale verkene innenfor området. Det meste av litteratur om emnet bygger på Hertel-Aas' avhandling. Avhandlingen går i dybden på bakgrunnen for loven. Den tar først for seg arbeiderklassens utvikling fra 1840 til loven ble vedtatt i 1892, og deretter arbeidet mot loven og diskusjonen og motsetningene som gjorde seg gjeldene i arbeidet.

En stor andel av litteraturen som omhandler arbeidervern er skrevet som jubileumsbøker. Bjørnssons *100 år for bedre arbeidsmiljø* og Bulls *Arbeidervern gjennom 60 år* er begge jubileumsbøker for opprettelsen av et arbeidstilsyn og at fabrikklovgivingen trådte i kraft i 1893. Hertel-Aas' undersøkelse er publisert som en jubileumsbok, men ble skrevet noen år tidligere, som en hovedfagsoppgave. Formatene har en innvirkning på verkene sine narrativer, den sentrale fortellingen i jubileumsverkene er historien om en gryende velferdsstat, og utviklingen fra dårlige arbeidsvilkår til bedre. Arbeiderkampen var et viktig ledd i utviklingen mot bedre arbeiderrettigheter, som en del av utviklingen mot en norsk sosialhjelpstat og senere velferdsstat. Andre av Bulls verker om arbeiderklassen, som *Arbeiderklassen i norsk historie*³⁰ og *Arbeiderklassen blir til (1850-1900)*³¹ samt Anne-Lise Seips oversiktsverker skriver seg også inn i dette overordnede narrative: slik ble landet en velferdsstat.

²⁷ Anne-Lise Seip, *Sosialhjelpstaten blir til*. Gyldendal Norsk Forlag, 1994.

²⁸ Øyvind Bjørnson, *100 år for bedre arbeidsmiljø*. Tiden, 1993.

²⁹ Bernt Hertel-Aas, *Årsberetninger fra Arbeidsrådet og Arbeidstilsynet 1942, samt en avhandling om "Den sosiale og politiske bakgrunn for Norges første fabrikktilsynslov, lov av 1892" ved Bernt Hertel-Aas og en oversikt over "Utviklingen av Arbeidstilsynet gjennom 50 år"*. Oslo: Arbeidstilsynet, 1942.

³⁰ Edvard Bull, *Arbeiderklassen i norsk historie*. Oslo: Tiden, 1948.

³¹ Edvard Bull, *Arbeiderklassen blir til (1850-1900)*, vol. 1 Oslo: Tiden, 1985.

Kvinneperspektivet i arbeiderhistorien

Mange av studiene om arbeiderhistorie har et hovedfokus på mennenes historie, og oversiktsverkene setter gjerne kvinneperspektivet i et delkapittel. Hagemann tar i «Historien om den mannlige arbeiderklassen» opp tre tendenser hun mener er gjeldene for norsk arbeiderhistorie (før 1988).³² Den første tendensen er at kvinner blir omtalt ut ifra sivilstatus. Kvinnene er ugifte, gifte, husmødre eller enker, mens mennene først og fremst er arbeidere. Denne ordbruken bidrar til at man ser kvinnene som et kjønn element, i mye større grad enn menn. Den andre tendensen er at kvinnene blir fremstilt som et problem for arbeiderklassen, i det de bidro til å senke lønningene og en lavere andel kvinner enn menn var organisert. Hun mener kvinnene blir fremstilt som «andre» i relasjon til hovedaktørene i arbeidslivet, uten at det blir eksplisitt nevnt. Det tredje perspektivet er at kvinnene allikevel blir behandlet som en del av en homogen arbeiderklasse, med like interesser og forestillinger: «Kvinner er annerledes. Men de er likevel ikke mer annerledes enn at de kan innordnes en mannlige norm».³³

Kilder

Oppgaven baserer seg hovedsakelig på trykte kilder. Den mest sentrale aktøren blant kvinnesaksforkjemperne 1884-1900 var Norsk Kvinnesaksforening (NKF). NKFs arkiv fra perioden er ikke bevart, men NKFs standpunkt i ulike saker finnes i foreningens tidsskrift *Nylænde*, foreningens årsberetninger og Randi Blehrs privatarkiv. Stortingsforhandlinger er hovedkildene for undersøkelsen av Fabrikktilsynsloven av 1892. Stortingsforhandlinger er også brukt som kilde i saker hvor NKF har søkt Stortinget om bevilgning av penger til ulike tiltak for arbeiderkvinner.

Nylænde ble utgitt av foreningen fra 1887, under redaktør Gina Krog. Fra 1893 ønsket foreningen å legge ned tidsskriftet grunnet dårlig økonomi, men Gina Krog tok på seg ansvaret og utga tidsskriftet på eget økonomisk og redaksjonelt ansvar fra og med 1894 og fram til hennes død i 1916. *Nylænde* ble da trykket under tittelen *Nylænde. Tidsskrift for kvindernes sag*. Tidsskriftet hadde allikevel tette bånd til NKF, og NKF tok igjen over ansvaret for tidsskriftet etter Krogs død. *Nylænde* var det første tidsskriftet i Norge som kan regnes som et politisk kvinnesaksblad, og fortsatte å være den viktigste stemmen for den norske kvinnesaksbevegelsen i hele den aktuelle perioden.

³² Gro Hagemann, «Historien om den mannlige arbeiderklassen; usynliggjøring og kjønnsblindhet i arbeiderbevegelsens historie», *Arbeiderhistorie* (1988). 130.

³³ *Ibid.* 131.

Årsberetningene fra NKF, bortsett fra beretningen for 1889-1890, er bevart i Randi Blehrs privatarkiv ved Riksarkivet (RA). De første årene ble årsberetningene også trykt i *Nylænde*. Disse lister opp viktige saker for NKF i forhenværende år, og foredrag som ble holdt i perioden. Enkelte av foredragene ble publisert i ettertid, og noen er tilgjengelige via Nasjonalbiblioteket. Noen av disse foredragene er brukt som kilder i denne oppgaven, samt andre publiserte foredrag som ble besvart eller debattert i *Nylænde*. Blehr var leder av NKF i periodene 1895-1899 og 1903-1922, og har av den grunn et større materiale fra NKF i sitt privatarkiv. Randi Blehr var gift med Otto Blehr, som var stortingsrepresentant, venstremann og senere statsminister. Randi Blehr er lederen av NKF med størst bevart privatarkiv, sannsynligvis grunnet hennes manns politiske liv. Ekteparet har felles arkiv ved Riksarkivet. I Blehrs arkiv finnes det også materiale relatert til «Den praktiske linje». Blehr arkiv har en særlig verdi for NKFs historie, ettersom foreningens eget arkiv har gått tapt.

Gunnar Knudsens privatarkiv (RA) og arkivet etter Arbeiderkommisjonen (RA) har blitt brukt for finne dokumenter fra Arbeiderkommisjonens arbeid. Skulds protokoll fra 1883-1884 er bevart i arkivet til Norske Kvinnelige Akademikeres Landsforbund (RA). Protokollen inneholder foredrag og temaer diskutert i foreningen. Partiprogrammene for Høyre, Venstre og DNA 1884-1897 er også brukt som kilder, samtlige er hentet fra Norsk senter for forskningsdata (UiB). Enkelte avisartikler er brukt som supplement til undersøkelsen.

Metode

Oppgaven er en empirisk undersøkelse av debatten om kvinnens rolle i arbeidslivet og industriarbeidet. Et metodisk grep har vært utvalget av aktuelle debatter og kilder. I oppgaven har jeg valgt å fokusere på enkelte temaer og debatter som er sentrale for å forstå synet på arbeid og kjønn på slutten av 1800-tallet. Oppgavens tre hovedkapitler (3, 4 og 5) tilnærmer seg derfor tre ulike temaer. Oppgavens omfang og rammer åpner ikke for å inkludere all debatt om arbeid og kjønn mellom 1884-1900, men de utvalgte debattene viser en tydelig tendens i holdningen til kvinners arbeid generelt og arbeiderkvinnenes samfunnsrolle spesielt.

Den metodiske tilnærmingen til spørsmålene er gjort gjennom en systematisk undersøkelse av tilgjengelige kilder fra NKF, og Stortingsforhandlingene fra Fabrikktilsynsloven og saker fremmet av NKF. Avisartikler er brukt som et supplement til kilder og litteratur, men er ikke systematisk gjennomgått. Tidligere forskning på området har blitt brukt som støtte for å finne avisartikler om temaet. Norsk Kvinnesaksforening har etterlatt seg få kilder som eksplisitt

behandler debatten om industriarbeid. En kvalitativ tilnærming til debattinnleggene som er av særlig verdi for problemstillingen vil dog være tilstrekkelig for å kunne trekke konklusjoner om synet på kvinners arbeid.

Kildene etter kvinnesaksforeningen har også vært viktige for å finne det motstående synet på kvinners arbeid. En systematisk gjennomgang av for eksempel én eller flere konservative aviser har jeg ikke vurdert som hensiktsmessig, da omfanget er stort og funnet av relevante artikler sannsynligvis ville være lite. Stortingsrepresentant Nils Hertzbergs (H) bok og foredrag om kvinnens rolle i samfunnet er valgt ut som et viktig eksempel på det konservative syn på kvinners arbeid, et debattinnlegg som også ble omtalt av NKF.³⁴ NKF kommenterte hvilke hovedargumenter de møtte i samfunnet, og viser til enkelte motstandere. NKFs egne vurderinger av viktige debattspørsmål blir derfor brukt som en pekepinn på de største konfliktområdene.

Gro Hagemann hevder grunnen til at kjønn sjelden ble eksplisitt nevnt i datidens debatter, er at fordommene om kjønnes egenskaper og forskjellen mellom dem var så inngrodd og vidt anerkjent at det ble tatt som en selvfølge.³⁵ Denne studien av hvordan kvinners rolle ble diskutert, må derfor støtte seg på andre studier og teorier om kjønnsroller og kvinnens rolle i samfunnet og arbeidslivet. Flere av disse studiene har bakgrunn i kvinnehistorie og kjønnteori. Kapittel 2 i denne oppgaven vil derfor bli viet til en gjennomgang av kvinnes rolle i samfunnet, og teorier som kan forklare ulike syn på kjønn og samspillet mellom dem.

Oppgaven anvender både historiske verker med en sosiologisk tilnærming, og enkelte sosiologiske studier. Harriet Holters litteratur om kjønnsroller, kjønnsrollers funksjon og samfunnets arbeidsfordeling blir brukt for å forstå synet på arbeid i et kjønnsperspektiv. Kapittel 2 viser også til sentrale filosofer og deres syn på kjønn. En kort gjennomgang av utviklingen av vitenskap og biologi blir brukt sammen med aktuell filosofi for å forstå hvilken rolle kvinnen hadde i samfunnet, og hvorfor kvinnes rolle som mor og oppdrager var av en så stor betydning.

³⁴ Hertzberg, *Kvindens Kald, Uddannelse og Gjærning*.

³⁵ Hagemann, «Protection or Equality? Debates on Protective Legislation in Norway». 268.

2 Kvinnerollen

Debatten om kvinnens rolle i arbeidslivet hang tett sammen med forventningene om hva kvinnene skulle være og hvilken rolle de skulle ta i samfunnet. I løpet av 1800-tallet hadde synet på arbeid, hjemmet, barneoppdragelsen og reproduksjonen endret seg. Synet på disse temaene hadde stor innvirkning på hvordan kvinners rolle i arbeidsliv og det industrialiserte samfunn ble oppfattet. Synet på kvinnens morsrolle hadde stor innvirkning på debatten om kvinnes rolle i arbeidslivet. Kjønsrollene og endringene i samfunnet hadde betydning for hvordan aktørene i debatten diskuterte kvinnene i industrien, og forventningene arbeidslivet hadde til kjønnene.

Dette kapittelet tar for seg ulike samfunnsendringer som spilte inn på synet på kvinners rolle i arbeidslivet på 1880- og 1890-tallet. Innledningsvis tar kapittelet opp endringer i arbeidslivet og omfanget av kvinnearbeidet på slutten av 1800-tallet i Norge. Kapittelet tar deretter opp bakgrunnen for ulike faktorer som påvirket aktørenes synspunkt på arbeid, kjønnsroller, familie og hjem. Hva var de gjeldende kjønnsrollene, og hva var bakgrunnen? Hvordan påvirket utviklingen av vitenskap, biologi og pedagogikk hvordan man så på kjønn, graviditet og oppvekst? Hvilken rolle hadde kvinnen i offentligheten? Hvordan og hvorfor fordeles arbeid basert på *kjønn*?

Kvinner i arbeidslivet

Med industrialiseringen i byene fulgte en overgang til markedsøkonomi og lønnsarbeid, og arbeidslivet ble også mer spesialisert, og mer kjønnssegregert. Tilly og Scott har kalt endringen i arbeidslivet en endring fra «familieøkonomi» til «familielønnsøkonomi». I dette legger de at selv etter overgangen til lønnsøkonomi, ble lønnen fortsatt ansett som felles inntekt for familien. I familieøkonomien bidro kvinnene gjennom ulike roller. Kvinnene var leder av husholdningen, omsorgsperson for barna og bidragsyter til familiens inntekt. Industrialiseringen innebar at arbeid i stor grad ble flyttet ut av hjemmet, men Tilly og Scott mente også at endringen innebar at lønnsarbeid i større grad ble forventet å være fulltidsarbeid.³⁶ Med endringen til lønnsøkonomien kom rollene som inntektskilde til familien og ansvarlig for barn og hjem derfor i konflikt. Dette førte til at mange kvinner ble stående utenfor lønnsarbeidet, med mindre det var absolutt nødvendig for familien.

³⁶ Tilly og Scott, *Women, work, and family*. 124.

Kvinnelige arbeidere kan deles opp etter ulike kategorier, etter klasse og sivilstatus. Kvinners sivilstatus deles grovt opp i gifte, ugifte og enker. Klasse kan grovt deles opp i arbeiderklasse, middelklasse og overklasse. Forskjellen mellom gifte og ugifte kvinners muligheter til å delta i arbeidslivet var stor i den aktuelle perioden. Næringsfrihet for kvinner i Norge ble gradvis innført mellom 1840 og 1870, men ikke før i 1888 fikk også gifte kvinner myndighet til å bestemme over egen inntekt og eiendom. Ugifte kvinner hadde i lengere tid tatt arbeid, mens det var vanlig at gifte kvinner sto utenfor arbeidslivet. Dette gjaldt hovedsakelig *lønnsarbeid*. I livet på gården og på landet var det fortsatt en annen arbeidsstruktur, hvor menn og kvinner hadde ulike arbeidsroller.

Oppdelingen av arbeidslivet var også hierarkisk, hvor mannens arbeidsoppgaver ble vurdert høyere enn kvinnens.³⁷ Kvinner lå langt under menn på lønnsstatistikken, da lønnsarbeid var for ugifte kvinner, som derfor ikke hadde et forsørgelsesbehov slik som mannlige arbeidere hadde.³⁸ Dette understreker synet på at kvinners arbeidskraft er sekundær arbeidskraft, ekstra arbeidskraft i perioder med større etterspørsel, men ikke nødvendig arbeidskraft i dårlige perioder. Den primære endringen i arbeidssituasjon som kom med industrialiseringen var at arbeidet i stor grad flyttet ut av hjemmet, og de ulike samfunnslagene ble påvirket av dette forskjellig. I følge sosiolog og kvinneforsker Harriet Holter førte dette til at overklassens kvinner inntok rollen som ubeskjeftiget og passiv-avhengig, mens for kvinnene i bonde- og håndverksfamilier betydde det at arbeidet ble begrenset til huslige sysler.³⁹ Nye skiller mellom menn og kvinners roller i borgerskapet oppsto allerede før den industrielle revolusjon. Borgerskapets kvinner trakk seg tilbake fra produksjon og husarbeid, mens arbeiderene fortsatte med arbeid både i og utenfor hjemmet.⁴⁰ Kvinnebevegelsens kamp om kvinnelig arbeid var derfor først og fremst ikke et forsøk på å erobre nye yrkesområder, men å bevare kvinneandelen som tidligere fant sted. Kampen for retten til arbeid ble senere en viktig sak for kvinnekampen. For arbeiderklassen var det ikke noe alternativ å bli værende hjemme, da det økonomiske grunnlaget var for svakt. Arbeiderkvinnene ble dermed en del av det industrialiserte arbeidslivet.⁴¹

³⁷ Harriet Holter, *Kvinnens liv og arbeid*. Oslo: Universitetsforlaget, 1974. 10.

³⁸ Jorun Norum og Margrethe Stangnæs, «Kvinner i organisasjoner på 1800-tallet: fra "Skuld" til "Norsk Kvindesagsforening"» (Hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo, 1971).

³⁹ Holter, *Kvinnens liv og arbeid*. 24

⁴⁰ Sidsel Vogt, *Kvinnenes sosialhistorie: kvinnesyn og kvinneliv i England, Frankrike og USA ca 1650-1920*. Oslo: Universitetsforlaget, 1991.

⁴¹ Holter, *Kvinnens liv og arbeid*. 24

Norge var en av en rekke land i Europa som var preget av kvinneoverskudd i storbyene. Kvinneoverskuddet skyldtes at det var flest menn som utvandret til Amerika, at flere kvinner flyttet til byene, og at menns dødelighet var betydelig høyere enn for kvinnene i storbyene.⁴² I Kristiania var det færre kvinner enn menn i 1845, men i 1890 hadde antall kvinner økt til 121 per 100 menn. I den unge befolkningen var forskjellen enda større, i 1890 var det nesten 40 % flere kvinner enn menn i tjueårene i Kristiania.

I tillegg til at kvinner var i overskudd i antall, var det også et utbredt samfunnsproblem at kvinner ble ansett som overflødige i arbeidslivet. Ideene om separate sfærer for menn og kvinner hadde vokst seg sterk siden midten av 1700-tallet, hvor kvinnen sto for det private og mannen for det offentlige.⁴³ Dette tankesettet bidro til en ide om at kvinners eneste eksistensberettigelse lå i ekteskapet.⁴⁴

Omfanget av kvinnearbeid i industri i Norge

Kvinner arbeidet hovedsakelig i håndverksindustri og sjeldnere i tyngre industri. Industrien med tydelig flest kvinnelige arbeidere var tekstilindustrien. 60 % av arbeiderne i tekstilindustrien i Norge var kvinner i 1900. Andre sektorer med høy andel kvinnearbeid var i nærings- og nytelsesmiddelfabrikkene og fyrstikkfabrikkene. Typiske kvinneyrker i industrien var yrker som produserte varer som tidligere var tilhørende hjemmet og den private sfæren.

I Norge hadde sysselsettingen av kvinner økt betraktelig på starten av 1880-tallet. I 1875 og 1879 var det sysselsatt henholdsvis 5356 og 5362 kvinner i fabrikker, mens det under Arbeiderkommisjonens arbeid med Fabrikktilsynsloven av 1892 (1885-1887) var sysselsatt 6620 kvinner i fabrikkene som kommisjonen hadde informasjon om.⁴⁵ Kommisjonen hadde tall fra 4933 fabrikker, håndverksbedrifter, gruver osv.⁴⁶ Økningen skyldes hovedsakelig en økning innenfor tekstilindustrien og fabrikker for produksjon av nærings- og nytelsesmidler. Antall kvinner i tekstilindustrien økte fra 2562 og 2560 i henholdsvis 1875 og 1879, til 3102 under kommisjonens arbeid. I nærings- og nytelsesmiddelfabrikkene økte antall kvinner tilsvarende

⁴² Jan Eivind Myhre m.fl., *Hovedstaden Christiania*. Cappelen, 1990. 398.

⁴³ Bente Rosenbeck, «Den vestlige verden 1750 til våre dager» i *Kvinner i den vestlige verden fra år 1500 til i dag*, red. Ida Blom, Sølvi Sogner og Bente Rosenbeck Oslo: Cappelen akademisk forlag, 2005. 225.

⁴⁴ *Ibid.* 225.

⁴⁵ Arbeiderkommissionens Indstilling I. «Forslag til Lov om Tilsyn med Arbeide i Fabriker m. V. og Lov om Arbeidstidens Begrænsning i forskjellige Virksomheder, der ikke omfattes af foranførte Lovforslag med Motiver», tabellbilag 2. 9.

⁴⁶ *Ibid.*, tabellbilag 2. 14.

fra 814 og 817 til 1140. Innenfor denne sektoren var økningen størst innenfor produksjon av tobakk og hermetikk.

Bernt Hertel-Aas, som har utført en større studie om bakgrunnen for Fabrikktilsynsloven av 1892, refererer i sin avhandling til andre tall for kvinneandelen i industrien. Hertel-Aas bruker tall på kvinnearbeid i «industrielle virksomheter», som kan slå annerledes ut enn «fabrikkarbeid». I følge Hertel-Aas var det i 1870 3000 arbeidere i industriell virksomhet kvinner, 10 % av det samlede antall arbeidere. Gode konjunkturer i starten av 1870-årene gjorde at antallet økte drastisk, 64 %, frem mot 1875. Andelen gikk noe ned på slutten av 1870-tallet, men gjorde igjen et byks frem mot 1885, hvor 7000 kvinner var sysselsatt i industrielle virksomheter, 17 % av arbeiderene. Fem år senere, i 1890, var tallet økt til mellom 9000 og 10 000.⁴⁷ Økonom og Arbeiderpartipolitiker Johanne Reutz viste til tallene 34 000 kvinner (28 %) i 1875 og 66 000 kvinner (29 %) i 1900 som arbeidet i industrien. Tallene er hentet fra folketellingene fra 1875 og 1900, men Reutz definerte ikke hvilke industrier dette omfattet.⁴⁸

Hertel-Aas pekte på en årsak til økingen i antall kvinner i industrien at barn og kvinner i større grad ble sysselsatt i arbeidslivet i gode perioder. Han pekte blant annet på at man i de gode tidene i starten av 1870-årene tok i bruk flere unge arbeidere i håndverksyrker uten tanke på å utdanne dem, men for å øke sin egen fortjeneste.⁴⁹ Økingen av kvinner i arbeid skyldtes en industrialisering og gode økonomiske tider i perioden, men andelen kvinner økte også forholdsvis mye i forhold til menn. Hertel-Aas mente dette delvis skyldtes en større økning i sektorer som ansatte kvinner, men han mente det også var en generell tendens til at kvinner erstattet både menn og barn.⁵⁰

Arbeid for gifte kvinner

I 1875 var kun 11 % av de kvinnelige fabrikkarbeiderne gift, og prosentandelen gikk ned til 7,5 % i 1900.⁵¹ Men selv om lønnsarbeid på heltid var vanligst for ugifte kvinner, var det mange gifte kvinner som deltok i større eller mindre grad i arbeidslivet. En del kvinnearbeid ble ikke

⁴⁷ Hertel-Aas, *Årsberetninger fra Arbeidsrådet og Arbeidstilsynet 1942, samt en avhandling om "Den sosiale og politiske bakgrunn for Norges første fabrikktilsynslov, lov av 1892" ved Bernt Hertel-Aas og en oversikt over "Utviklingen av Arbeidstilsynet gjennom 50 år"*. 34.

⁴⁸ Johanne Reutz, «Kvinna i industri og handverk» i *Kvinna i arbeidslivet* Oslo: Kommissjon hos J.M. Stenersens forlag, 1940. 26.

⁴⁹ Hertel-Aas, *Årsberetninger fra Arbeidsrådet og Arbeidstilsynet 1942, samt en avhandling om "Den sosiale og politiske bakgrunn for Norges første fabrikktilsynslov, lov av 1892" ved Bernt Hertel-Aas og en oversikt over "Utviklingen av Arbeidstilsynet gjennom 50 år"*. 33.

⁵⁰ *Ibid.* 33-35.

⁵¹ Sidsel Vogt Moum, *Kvinnfolkarbeid: kvinners kår og status i Norge 1875-1910*. Oslo: Universitetsforlaget, 1981. 50.

registrert og blir gjerne kalt «det skjulte arbeidet». Dette skyldtes at mange for eksempel bidro i familiebedrifter eller kun arbeidet i perioder. I undersøkelser av engelsk kvinnearbeid på midten av 1800-tallet viser beregninger at godt over tre fjerdedeler av ugifte kvinner og nesten halvparten av gifte kvinner var i noe slags arbeid. Lokale undersøkelser kan ikke gi definitive tall på kvinners yrkesdeltagelse, men ifølge Sidsel Vogt er det i alle lokale undersøkelser (fra England, Frankrike, USA) blitt påvist underregistrering av heltid- og deltidsarbeid blant gifte kvinner.⁵² Det er sannsynlig å anta at underregistrering også fant sted i Norge, ettersom deltidsarbeid ikke ble registrert i yrkesstatistikker før etter 1920.⁵³ Andelen gifte kvinner som arbeidet deltid i de siste tiårene av 1800-tallet er derfor vanskelig å fastslå. I 1920 utgjorde antall gifte *arbeiderkvinner* med deltidsarbeid nesten halvannen gang samtlige gifte kvinner i heltidsarbeid, da gjeldende alle kvinner i alle sosiale lag. Vogt [Moum] mener det er liten grunn til å tro at andelen var lavere i periode 1870-1900.⁵⁴

Anslagene om andelen gifte kvinner i deltidsarbeid baserer seg på muntlige kilder og lokale undersøkelser.⁵⁵ Andelen gifte kvinner i arbeid i Storbritannia varierte ut ifra hva slags produksjon som var dominerende i byen. Byer med mye tekstilproduksjon hadde høyere innslag av både heltids- og deltidsarbeid for kvinner. Dette skyldes ifølge Vogt både arbeidets art, men også at byer med mye produksjon hadde flere i arbeid, som også førte til behov for betalt tjenestearbeid som barnepass og rengjøring.⁵⁶ Tilly og Scott har også konkludert med at hvilken type produksjon som ble utført hadde størst innvirkning på hvor mange kvinner som arbeidet. Ettersom det hadde utviklet seg typiske manns- og kvinneyrker, var andelen kvinner i arbeid størst i områder og perioder hvor etterspørselen etter arbeidskraft i kvinneyrker var stor.

Tilly og Scott har kartlagt hvilke perioder av livet flest kvinner var i arbeid i England og Frankrike. Det er tydelig størst andel som arbeidet blant single kvinner. Andelen var lavere for kvinner som var gift, men den mest drastiske forskjellen var mellom gifte kvinner uten barn og gifte kvinner med barn under 5 år.⁵⁷ At kvinnene fikk barn var en viktig grunn til at de gikk ut av arbeidslivet, da det var behov for å ta vare på barna. Men andelen i arbeid sank også ytterligere når barna kom i arbeidsdyktig alder. Dette underbygger Tilly og Scotts teori om at kvinnene kunne trekke seg ut av arbeidslivet når barna kunne bidra til familielønnsøkonomien,

⁵² Vogt, *Kvinnenes sosialhistorie: kvinnesyn og kvinneliv i England, Frankrike og USA ca 1650-1920*. 180.

⁵³ Moum, *Kvinnfolkarbeid: kvinners kår og status i Norge 1875-1910*. 51.

⁵⁴ Ibid. 51. Sidsel Vogt har utgitt to bøker, én under navnet Sidsel Vogt Moum (1981) og én under navnet Sidsel Vogt (1991).

⁵⁵ Vogt, *Kvinnenes sosialhistorie: kvinnesyn og kvinneliv i England, Frankrike og USA ca 1650-1920*. 179-180.

⁵⁶ Ibid. 152.

⁵⁷ Tilly og Scott, *Women, work, and family*. 127.

og at kvinnene kun arbeidet når det var høyst nødvendig for familieøkonomien.⁵⁸ Om barna kunne bidra med lønnsinntekt, kunne mødrene fokusere på arbeidsoppgavene i hjemmet.

Arbeidsfordelingen

Harriet Holter kaller delingen av samfunnets hovedoppgaver etter kjønn og kjønnsroller som den «primære arbeidsdelingen». I denne delingen er kvinnens ansvar sosialisering av barn, foredling av produksjonen som foregår i hjemmene og tjenestearbeid utenfor hjemmet. Hovedoppgavene for menn er på sin side politisk virksomhet og administrasjon av samfunnet, samt til dels produksjon av varer og tjenester.⁵⁹ Holter beskriver dette som et eksempel på et tilskrivningsprinsipp. Samfunnets arbeidsoppdeling er basert på tilskrevne egenskaper og ikke oppnådde egenskaper.⁶⁰ Graden av deling og innholdet i de ulike sfærene har allikevel variert noe gjennom tidene og samfunnene. Kjønsroller og fordeling etter kjønn er ifølge Holter en «enkel løsning» på ulike utfordringer i samfunnet. Holter nevner sosialisering som et eksempel: alle samfunn har behov for at barn skal oppdras og sosialiseres. Med et ytelsesbasert fordelingsgrunnlag ville hver familie vurdere ut ifra egenskaper og lyst hvem som skulle ha rollen som primær omsorgsperson for barna. Med tilskrivningsbasert fordelingsgrunnlag blir problemet automatisk løst på bakgrunn av kjønn; «alternative ordninger ville by på en rekke vurderinger og valg som fortøner seg som kompliserte og upraktiske».⁶¹ En av kjønnsrollenes funksjon i samfunnet er at de er med på å opprettholde fordelingsprinsippet.

Holter påpeker også at et tilskrevet fordelingsgrunnlag, slik kjønnsdeling er, fører til et statisk sosialt system. Endringer vil da ikke finne sted, eller skje langsomt.⁶² Hun legger allikevel til at det sosiale systemet blir forutsigbart, noe som kan føre til trygghet og stabilitet i enkeltpersonenes liv. Et fordelingsgrunnlag basert på kjønn har altså ifølge Holter både negative og positive effekter på et samfunn. Holter mener fordelene ligger i forutsigbarhet og trygghet, mens de negative sidene vil være at samfunnet blir mer tungrodd, og mulighetene for utvikling og utfoldelse for enkeltindivider og samfunnet som helhet blir mindre.⁶³

⁵⁸ Ibid. 228.

⁵⁹ Holter, *Kvinnens liv og arbeid*. 10

⁶⁰ Ibid. 10-11.

⁶¹ Ibid. 12.

⁶² Ibid. 11.

⁶³ Ibid. 12.

Ida Blom definerer arbeid, med henvisning til Rådet for humanistisk forskning (1982), som virksomheter som er nødvendig for å opprettholde individers eksistens.⁶⁴ Omsorg for barn kan også passe inn i denne definisjonen. Å opprettholde individets eksistens, er en forutsetning for kollektivets eksistens, skriver Blom.⁶⁵ Fødsel og omsorg for nyfødte blir derfor oppgaver som er nødvendige for samfunnet som helhet; de blir arbeidsoppgaver som opprettholder *andre* individers eksistens. Blom mener det er mer omdiskutert om selve fødselen kan regnes som arbeid, men peker allikevel på at ordet for «rier» oversettes til arbeid på både engelsk og fransk, henholdsvis «labour» og «travail».⁶⁶

Arbeidsfordelingen før industrialiseringen var ifølge Hagemann mer eller mindre selvsagt.⁶⁷ Etter industrialiseringen var det ikke lenger like opplagt hva som var mannlig og kvinnelig arbeid. Kvinner ble rekruttert på områder som tidligere var menns domene og motsatt, men kvinnen møtte større motstand da de fikk innpass på feltene som tidligere tilhørte menn. Hagemann skiller mellom en to syn på årsakene til kvinnens underordning i den nye økonomien. Det ene synet, som Hagemann kaller en optimistisk tolkning, baserer seg på at kjønnene ikke ble forskjellsbehandlet i det nye økonomiske systemet. Markedsøkonomien tar ikke hensyn til kjønn, og en eventuell forskjellsbehandling skyldes ulik markedsverdi. Dette synet blir gjerne fremmet av økonomiske historikere. Kvinnehistorikerne har på sin side gitt uttrykk for en pessimistisk tolkning, hvor overgangen til markedsøkonomi førte til at kvinnene tapte status. Markedsøkonomien hadde et tydelig kjønnshierarki, mens jordbrukssamfunnet hadde verdsatt kvinnene høyt og gitt dem selvstendighet på egne områder.⁶⁸

Å fordele arbeid basert på kjønn var ikke nytt fenomen, men det var derimot tanken om at kvinnelighet var uforenelig med arbeid, og at arbeidende kvinner var en enhetlig kategori.⁶⁹ Historikeren Joan Scott mente det ikke var den faktiske splittelsen mellom arbeid og familie som førte til at kvinner i arbeid ble ansett som et sosialt problem på 1800-tallet; det var *tanken* om kvinnelighet og dens uforenelighet med arbeidslivet som var avgjørende.⁷⁰ Den nye

⁶⁴ Ida Blom, *Det er forskjell på folk - nå som før: om kjønn og andre kriterier for sosial differensiering*. Oslo: Universitetsforlaget, 1994. 117-118.

⁶⁵ Ibid. 119.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Gro Hagemann, «De stummes leir? 1800-1900» i *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, red. Ida og Sølvi Sogner Blom Oslo: Cappelen akademisk forlag, 2007. 205.

⁶⁸ Ibid. 205-206.

⁶⁹ Ibid. 211.

⁷⁰ Ibid. 211.

kjønnsarbeidsdelingen ble først og fremst skapt gjennom en diskursiv prosess og en redefinering av den sosiale virkeligheten.⁷¹

Hjemmet og barnet

«Husmoren vokste fram av bykulturen, der hjem og arbeid ble atskilt og kvinnen fikk hjemmet som sin arbeidsplass», skriver Bente Rosenbeck i boken *Kvinner i den vestlige verden fra år 1500 til i dag*.⁷² I løpet av 1800-tallet ble kvinnens rolle i større grad knyttet til hjemmet, parallelt med at arbeidet ble flyttet ut av hjemmet. En rekke oppgaver knyttet til produksjon av husholdningsartikler og matvarer ble flyttet ut av hjemmet, og selvforsynende husholdninger ble skiftet ut med forbrukerhusholdningen. Dette var særlig et byfenomen i første omgang, men det var en tydelig tendens i den vestlige verden at matmoren ble byttet ut med husmoren.⁷³

Samtidig som arbeidet i forsvant fra hjemmet ble familien og hjemmet tillagt en ny betydning.⁷⁴ Den hjemlige sfære ble tillagt en funksjon som en trygg og stabil motpol mot verden utenfor. Industrialiseringen og kapitaliseringen av arbeid- og forretningslivet skapte et behov for et trygt og stabilt hjem, for mennene og for barna. Rosenbeck mener hjemmet ble grunnlaget for den moralske orden i en ellers umoralsk verden, og kvinnens rolle ble også å sørge for at mennene ikke gikk under ute i verden.⁷⁵

Idealiseringen av kvinnen som den moralske kraft i hjemmet hadde i England bakgrunn i den evangeliske veknelsen, som bygger på lekmannsforkynning og en mer bokstavtro bibelfortolkning. Bevegelsen ønsket blant annet å reformere menneskenes adferd og moral, og livstilen og normene som ble fremmet av bevegelsen ble kjernen i det viktorianske borgerskapsidealet.⁷⁶ Et godt hjem ble satt som grunnlaget for et godt moralsk liv, og kvinner ble tillagt en rolle i kampen for å reformere og vekke nasjonen. Sosialt arbeid og veldedighet ble ansett som oppgaver som passet for kvinner, men annet arbeid, som lønnsarbeid, passet ikke innenfor dette kvinneidealet.⁷⁷

⁷¹ Ibid. 211.

⁷² Rosenbeck, «Den vestlige verden 1750 til våre dager», 265.

⁷³ Ibid. 265.

⁷⁴ Ibid. 265.

⁷⁵ Ibid. 266.

⁷⁶ Ibid. 266.

⁷⁷ Ibid. 266.

Husmorens rolle i det nye samfunnet var å bedre befolkningen ved å skape sunnere barn og sunnere familier.⁷⁸ Rosenbeck legger også vekt på ny vitenskap om bakterier og urenslighet førte til et økt behov og ønske om renslighet i hjemmet. Vitenskapen var med på å forme hverdagen til husmødrene, samtidig som husmorsrollen ble fremmet som et naturlig kall for kvinnen.⁷⁹

Historiker Ida Blom har pekt på at ideen om «familien» og kvinner og menns rolle i hjemmet var en del av nasjonsbyggingen, blant i annet i artikkelen «En nasjon – to kjønn. Norge fra 1880-årene til 1913». Som eksempel tar hun opp nasjonalsangen «Ja, vi elsker», som i svært stor grad henviser til og spiller på ideen om familiesolidaritet og *hjemmet*.⁸⁰ Kvinnene og mennene blir begge omtalt som viktige, men med ulike egenskaper og ulike roller i nasjonsbyggingen.⁸¹

Samfunnsutviklingen førte også med seg et større fokus på barn og barneoppdragelse. Fokuset på barnet startet i kjølvannet av opplysningstiden, med en interesse for barndommens kulturelle innhengning.⁸² Det politiske fokuset på barndommen økte på slutten av 1800-tallet, gjennom arbeid for blant annet barnas rettigheter, barnevern og utdanning.⁸³ Å få bukt med spedbarnsdødeligheten kom i søkelyset tidlig, og førte til arbeid med fødselshjelp og barselhelse, ernæring og renslighet.

Sosiale forskjeller i samfunnet ble gjort tydeligere gjennom samfunnsvitenskapelige og statistiske undersøkelser. I Norge var Eilert Sundt den fremste forskeren som samlet og publiserte studier om levevilkår i ulike samfunnsgrupper. Sundt ga ut en rekke demografiske beretninger mellom 1850 og hans død i 1875.⁸⁴ I andre halvdel av 1800-tallet ble det også større bevissthet rundt at fattigdom og sosiale problemer kunne «gå i arv». Å sikre at barn fikk utdanning og en god og trygg oppvekst ble derfor essensielt for å få bukt med ulike samfunnsproblemer som fattigdom og kriminalitet. Fokuset på barneoppdragelsen spilte inn på

⁷⁸ Ibid. 267.

⁷⁹ Ibid. 267.

⁸⁰ Ida Blom, «En nasjon – to kjønn. Norge fra 1880-årene til 1913», *Historisk tidsskrift* 72, no. 4 (1993). 421-422.

⁸¹ Ibid. 422.

⁸² Harald Thuen, *Om barnet: Oppdragelse, opplæring og omsorg gjennom historien*. Oslo: Abstrakt forlag, 2008. 106.

⁸³ Ibid. 107.

⁸⁴ Aksel Tjora, «Eilert Sundt», Norsk biografisk leksikon.

synet på morsrollen. Det nye familieidealet innebar at barna måtte følges opp og tas hånd om lenger enn tidligere, og at morsrollen derfor ble utvidet.

Idealet om at kvinnen skulle være i hjemmet var også viktig for arbeiderbevegelsen. Arbeiderbevegelsen arbeidet først og fremst for mannlige arbeidere, og det var et utbredt synspunkt at lønnsarbeid burde være forbeholdt menn. Friedrich Engels skrev allerede i 1844 om kvinne- og barnarbeidet i *Die Lage der arbeitende Klasse in England*: «Kvinnens lønnsarbeid bryter opp familien, for når en gift kvinne tilbringer 12-13 timer hver dag på fabrikken og mannen hennes arbeider like mye, hvordan går det da med barna?»⁸⁵ Fabrikkarbeiderskene ville aldri kunne bli gode mødre, mente Engels.⁸⁶ De gifte arbeiderkvinnene med barn ville ikke nok tid med barnet sitt, og derfor behandle barnet som en fremmed. Ugifte kvinner som arbeidet ville ikke lære seg husarbeid og andre oppgaver knyttet til hjemmet, og mistet da muligheten for å bli en god mor og hustru. Hvordan skulle da samfunnet sikre arbeidskraft gjennom reproduksjon?⁸⁷

Grunnleggeren av det første tyske arbeiderpartiet, Ferdinand Lassalle, mente kvinner ikke burde ha lønnsarbeid, og at de heller ikke burde være aktive i politikken. Under den første sosialistiske internasjonale (1866-74) var de fleste enige i hans standpunkt.⁸⁸ Kvinner i arbeidslivet ville føre til økt konkurranse for menn, og en senkning av arbeiderlønningene, ettersom kvinnene arbeidet for lavere lønn. For noen sosialister ble å utestenge kvinner fra fagorganisering og arbeidslivet og kjempe for økt lønn for menn ble sett på som en kamp for å sikre hele familiens økonomi. Andre ønsket kvinnene velkommen i fagorganisasjonene, da økt lønn for kvinner ville føre til at konkurransen ble begrenset.⁸⁹ Under den andre sosialistiske internasjonale (1889-1914) var det større aksept for kvinners deltagelse i den offentlige sfæren, innenfor politikk og økonomi, men samtidig var det bredt akseptert og ønskelig med særreguleringer for kvinners arbeid. Særreguleringene innebar begrensninger i arbeidstid, at kvinner ikke skulle ha helseskadelig arbeid, forbud mot arbeid de første ukene etter fødsel og forbud mot nattarbeid for kvinner.

⁸⁵ Rosenbeck, «Den vestlige verden 1750 til våre dager». 196.

⁸⁶ Ibid. 264.

⁸⁷ Ibid. 264.

⁸⁸ Ida Blom, «Den vestlige verden 1750 til våre dager» i *Kvinner i den vestlige verden fra år 1500 til i dag*, red. Ida Blom, Sølvi Sogner og Bente Rosenbeck Oslo: Cappelen akademisk forlag, 2005. 284.

⁸⁹ Ibid. 284.

Kvinner og offentligheten

Antropologen Michelle Rosaldo skrev i 1974 om forholdet mellom kvinner og den private og offentlige sfæren, og hun hevdet at kvinners underordning i samfunnet skyldes nettopp at kvinner var knyttet til den hjemlige sfæren. Kvinners rolle i reproduksjonen har gjort det naturlig at kvinners aktiviteter knyttes til hjemmet, mens mennene tilsvarende har blitt tildelt oppgavene utenfor hjemmet. Mennenes sfære består av større nettverk enn den kvinnelige, og omslutter og underordner den kvinnelige. Den private sfære verdsettes også lavere og tillegges mindre makt enn den offentlige sfære.⁹⁰

Endringer i kvinnens stilling i samfunnet hadde også sammenheng med endringer i forholdet mellom det private og det offentlige.⁹¹ Industrialiseringen, urbanisering og politisk og økonomisk liberalisering førte til at kvinner kunne tre inn i områder som tidligere var forbeholdt menn, men ikke inn i posisjoner som ga makt og status. Det offentlige rommet ble først og fremst utvidet for menn, og selv om kvinner slapp inn i storindustrien under industrialiseringen, var det ikke gjeldene for alle samfunnsposisjoner. Middelklasseyrkene som oppsto var stort sett forbeholdt menn, og det samme gjaldt nye borgerrettigheter. Gro Hagemann og sosiolog Anne Krogstad skriver at individualiseringen av borgerrettighetene ikke førte til økte muligheter for kvinner. I det før-moderne stendersamfunnet var rettighetene knyttet til familien, og kvinnen hadde da sin rolle og autoritet innenfor familiestrukturen. Da borgerrettighetene i større grad ble tilhørende individet, ble de også forbeholdt menn.⁹²

Hagemann og Krogstad skriver også at begrepet «offentlighet» brukt om en kvinne i «Ragna Nielsens tid» var å anse som en prostituert, etter alminnelig språkbruk. «Offentlig» brukt om menn hadde et helt annen betydning.⁹³ En mann i offentligheten var en mann med status og makt, mens en kvinne i offentligheten var en kvinne uten ære, en kvinne som hadde mistet sin dyd.⁹⁴

Kvinner i offentlig debatt

Fra midten av 1880-tallet dukker det opp flere politiske kvinnesaksforeninger, hvor Norsk Kvinnesaksforening (NKF) sto i spissen for offentlig debatt. Norsk Kvinnesaksforening ble

⁹⁰ Gro Hagemann og Anne Krogstad, «Kvinner som vil» i *Høydeskrekke: kvinner og offentlighet*, red. Gro og Anne Krogstad Hagemann Oslo: Ad notam Gyldendal, 1994. 13

⁹¹ Ibid. 13

⁹² Ibid. 14

⁹³ Ibid. 18

⁹⁴ Ibid. 18-19

stiftet i 1884 med Gina Krog og politikeren og stortingsrepresentanten Hagbard Berner i ledelsen, og Berner som første leder. NKF's forløper var diskusjonsforeningen Skuld. Det hadde tidligere eksistert leseforeninger for borgerskapets kvinner, hvor blant annet kvinnerollen og kvinners stilling ble diskutert, men Skuld og NKF var de første organiserte kvinnekampsorganisasjonene. Kvinnesakskvinnene på slutten av 1800-tallet kom fra de øvre klassene og baserte kampsakene på sine interesser og erfaringer, men allikevel oppfattet de seg selv som en forkjemper som representerte alle kvinner.⁹⁵

Hagemann skiller mellom fire ulike posisjoner innenfor kvinnesaken: den politiske, den moralske og den sosiale kvinnesaken, og husmorsaken. Den politiske kvinnesaken krevde at kvinner skulle inkluderes i borgerrettighetene. Retningen utfordret avgrensningen mellom den private og den offentlige sfære, og avviste de gjeldende kjønnsrollene og synet på kjønnskomplementaritet. Denne retningen sto sterkest i kvinnesaksbevegelsen de første årene. Den moralske kvinnesaken så på kvinneligheten som et positivt bidrag i offentligheten, og ønsket at kvinner og kvinneligheten skulle ta en del i offentligheten, uten at den mistet sin karakter. Den sosiale kvinnesaken var mindre prinsipiell i sin tilnærming til kvinners deltagelse i offentligheten, og kjempet blant annet for at de dårligst stilte kvinnene skulle øke sin mulighet til å leve verdige liv og heve sine samfunnsrettigheter. Utvidelsen av de faktiske mulighetene ble vurdert som viktigere enn en utvidelse av formelle rettigheter. Husmorssaken kom på banen på 1890-tallet og jobbet for likeverd heller enn likestilling i samfunnet. Dette innebar at kvinners rolle som husmor skulle anerkjennes på lik linje med mannens oppgaver i samfunnet.⁹⁶

Hagemann tar i bokkapittelet «Det kvinnelige element, lutret og styrket» opp et sentralt paradoks. Hvordan kunne man avvise samfunnets vilkår for kvinnelighet, samtidig som man ønsket å representere kvinner på akkurat disse vilkårene?⁹⁷ Skulle kvinnene tilpasse seg det offentlige liv, eller skulle offentligheten åpne for kvinnelighet? Den politiske kvinnesaken og husmorsaken var delvis i konflikt. Den førstnevnte siden kjempet for å hevde kvinnens rett som individ, og gjøre kvinnen uavhengig fra ekteskapet. Den sistnevnte arbeidet for kvinnens situasjon innenfor ekteskapet. Skillelinjen mellom den politiske kvinnesaken og husmorsaken bunnset i en spenning mellom gifte og ugifte kvinner, hvor en del gifte kvinner ikke ønsket å

⁹⁵ Ibid. 16-17.

⁹⁶ Gro Hagemann, «Det kvinnelige element, lutret og styrket: Kvinnesak og kvinnelighet i forrige århundrets Kristiania» i *Høydeskrek : kvinner og offentlighet*, red. Gro Hagemann og Anne Krogstad Oslo: Ad notam Gyldendal, 1994. 35.

⁹⁷ Ibid. 29.

bryte ut av de tradisjonelle samfunnsnormene, og derfor var skeptisk til de ugifte kvinnes kampsaker.⁹⁸

Konflikten mellom husmorsak og politisk kvinnesak ble ifølge Hagemann sterkere i 1890-årene, og som følge av dette ønsket mange kvinnesakskvinner å satse på en mindre kontroversiell profil.⁹⁹ Dette førte til at foreningen fra midten av tiåret hadde et større fokus på kurs som skulle fremme fornuftig hjemmestell, parallelt med arbeid som var rettet mot fagutdanning i håndverk og industri. Det var ikke enighet om at dette var riktig linje å følge for kvinnebevegelsen. Deler av medlemsmassen mente dette ikke var et tema for kvinnesak. Ragna Nielsen var blant de største kritikerne av NKF's fokus på husarbeid og hjemmestell.¹⁰⁰

Filosofi og vitenskap

Et dominerende syn på kjønnetes roller og ulikhet var ideene om kjønnetes natur, som har bakgrunn i 1700-tallets ideer om kvinner og kjønn. I tidligere debatter om menneskets natur og kjønnetes egenskaper blir menn og kvinner vurdert ut ifra samme skala, men kvinner ble rangert lavere på skalaen over dydige egenskaper. Mot slutten av 1700-tallet ble kjønnene polarisert: egenskaper som rasjonell eller følsom, aktiv eller passiv, ble tildelt henholdsvis kvinnen og mannen. Parallelt ble kjønnene tildelt ulike sfærer. Kjønnskategoriene ble tegnet skarpere i løpet av 1800-tallet.¹⁰¹ Dette borgerlige kvinneidealet med fokus på oppdragelse av barn, religiøsitet, hus og hjem, reproduksjon og filantropi var definerende innen 1850.¹⁰²

Den sentrale filosofen for dette synet var Rousseau. Rousseaus tanker var i opposisjon mot overklassefeminismen fra de franske salongene.¹⁰³ Mennesket skulle bort fra framskritt og tilbake til naturen. Byliv og vitenskap ødela for menneskets natur, og kjønnene skulle tilbake til sin rettmessige plass. I *Émile* (1762) tar Rousseau til orde for at kvinners natur og samfunnets beste tilsier at kvinnen bør være i familien og i hjemmet. Boken, som omhandler barns oppdragelse, legger skiller mellom hvordan jenter og gutter bør sosialiseres i barndommen. I oppdragelsen av gutter ble det vektlagt fri oppdragelse og utfoldelse, mens for kvinner ble det vektlagt egenskapene beskjedenhet, engstelighet og kyskhet.¹⁰⁴ Kvinnene burde oppdras med

⁹⁸ Ibid. 35.

⁹⁹ Ibid. 36.

¹⁰⁰ Ibid. 37-38.

¹⁰¹ Hagemann og Krogstad, «Kvinner som vil». 14

¹⁰² Vogt, *Kvinnenes sosialhistorie: kvinnesyn og kvinneliv i England, Frankrike og USA ca 1650-1920*. 62.

¹⁰³ Ibid. 75.

¹⁰⁴ Ibid. 76-77.

tanke på mennene: en kvinnes plikt var gjennom hele livet å behage, ta hånd om og bli begjært av menn, og dette skulle innprentes fra barndommen av. Rousseau mente også at det viktigste for kvinner var å lære moral og religion. Han antok at kvinner ikke hadde evnen til fornuft og abstrakt tenkning, og utdanning for kvinner skulle derfor inneholde litt av alt, og da særlig de to nevnte temaene som fremmet lydighet og plikt.¹⁰⁵ Sentralt i Rousseaus kvinnesyn er ideen om at kjønnene er motsetninger av hverandre og utfyller hverandre, og at kvinnens rolle tilhørte den hjemlige sfæren. Rousseau skilte mellom to sfærer i samfunnet: den private og den offentlige. Det viktorianske kvinneidealet fremmet at kvinnen ikke var i arbeid, men var gjeldende hovedsakelig for over- og middelklassen. Idealet påvirket allikevel ideen om hvordan en familie *burde* være, også for arbeiderfamilier.

Kirken har også understreket kvinners plikt til å være lydige og underdanige overfor mannen, og har med sin plassering av kvinner i den sosiale sammenhengen bidratt til en lavere vurdering av kvinnen enn mannen.¹⁰⁶ Med industrialiseringen fulgte også en sekularisering av samfunnet, som rokket ved forestillingen om kjønnenes ulikhet og kvinnens underdanighet.¹⁰⁷ Sidsel Vogt hevder på sin side at man finner tegn på kvinner underordning både før og etter industrialiseringen, men at formene endret seg, og det samme gjorde argumentene som legitimerte rangeringen. Vogt trekker frem at kravene om likhet og frihet for borgerskapets menn førte til et behov for nye argumenter for hvorfor disse prinsippene skulle gjelde menn alene.¹⁰⁸

Læren om anatomi hadde vært sentral siden renessansen, og på 1800-tallet fikk den moderne legevitenskapen sitt gjennombrudd. Vitenskapens utvikling førte til et økt fokus på kjønn og biologi utover 1800-tallet. Da biologien og fysiologien ble et felt for legevitenskapen, ble det også en forrykning av kunnskap om kropp og helse fra kvinner til menn.¹⁰⁹ Kvinnekroppen, fruktbarhet og reproduksjon ble da også knyttet tett opp mot vitenskap og læren om biologi. Kroppen, seksualiteten og kvinnelivet var bestemt av naturlover, og fulgte en naturlig livssyklus.¹¹⁰ Rosenbeck peker på oppdagelsen av reproduktive organer også bidro til ideen om at kvinner først og fremst var skapt for å lage barn. Kunnskapen om kvinnens egg og kvinnens del i reproduksjonen førte med seg ideer om at kvinnens hovedoppgave var å være reproduktiv,

¹⁰⁵ Ibid. 77.

¹⁰⁶ Holter, *Kvinnens liv og arbeid*. 27.

¹⁰⁷ Ibid. 27.

¹⁰⁸ Vogt, *Kvinnenes sosialhistorie: kvinnesyn og kvinneliv i England, Frankrike og USA ca 1650-1920*. 62.

¹⁰⁹ Rosenbeck, «Den vestlige verden 1750 til våre dager». 227.

¹¹⁰ Ibid. 227.

og at det var dette som skapte selve kvinnen.¹¹¹ Blant teoriene om kvinnekroppen på midten av 1800-tallet fant man ideen om at kvinnens kropp var et slags vedheng til de reproduktive organene, og at livmoren var det organet som bandt kroppen sammen.¹¹²

Synet på kjønnene og forholdet mellom dem ble også endret av vitenskapsrevolusjonen. Thomas Laqueur er kjent for sin teori om at opplysningstiden førte til endring fra en ettkjønnsmodeell til en tokjønnsmodeell, og en endring fra sosialt til biologisk kjønn. Hvor utbredt ettkjønnsmodeellen var og når overgangen til en tokjønnsmodeell fant sted, er omstridt.¹¹³ Men læren om biologi og kjønnenes forskjeller styrket oppfatningen av at kjønnenes natur og egenskaper var komplementære.

Oppfatningen om at kvinner og menn hadde grunnleggende forskjellige egenskaper var bredt anerkjent i samfunnet, både hos konservative og liberale. Den liberale samfunnsideen var basert på likhet, og individers stilling i samfunnet skulle bestemmes av en oppnådd posisjon og ikke medfødt rang.¹¹⁴ Allikevel var troen på kjønnenes komplementaritet så sterk at synet også var utbredt blant de liberale.¹¹⁵ Hagemann hevder kvinnene var den eneste gruppen hvis sosiale stilling fortsatt ble definert ut ifra medfødte og ikke oppnådde egenskaper.¹¹⁶

Synet på kjønnenes egenskaper ble utfordret av feministisk filosofi mot slutten av århundret. Kvinnesaksforkjemperne i Norge hentet inspirasjon fra utenlandsk litteratur og filosofi, og Hagemann mener det særlig var to bidrag fra rundt 1870 som hadde innvirkning på at den norske kulturradikalismen brøt med tradisjonen om troen på kjønnskomplementariteten; John Stuart Mill og Georg Brandes. Mills bok *The Subjection of Women* fra 1869 ble utgitt på dansk samme år under tittelen *Kvindernes Underkuelse*. Boken, som ble skrevet med hjelp fra Mills kone Harriet Taylor Mill, gikk blant annet ut mot påstander om hva som lå i «kvinnens natur» og at kvinner ikke kunne tenke rasjonelt. Kvinner og menn var ifølge Mill født med det samme grunnlaget for intelligens og moral.¹¹⁷

Boken ble oversatt av Georg Brandes, og inneholdt et entusiastisk forord skrevet av Brandes selv.¹¹⁸ I forordet hevdet han at kvinnens ånd i vestlig kultur ble snørt som kinesiske pikeføtter.

¹¹¹ Ibid. 227-228.

¹¹² Ibid. 228.

¹¹³ Anne Helness, «Laqueurs ettkjønnsmodeell forkastet», *Arr – idéhistorisk tidsskrift* 25, no. 3-4 (2014).

¹¹⁴ Hagemann. 132.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Marta Breen, *Kvinnekamp: foreningen Skuld: Norges første bøllekurs*. Oslo: Nasjonalbiblioteket, 2018. 37.

¹¹⁸ Hagemann, *Feminisme og historieskriving: inntrykk fra en reise*. 132.

En fri ånd var nødvendig for at kvinnene skulle bli virkelige moralske individer. Det moralske samfunnet, ifølge Brandes, var basert på det frie mennesket. Han anså kjønnskomplementariteten for å være en institusjon som holdt individets frie utfoldelse tilbake, på lik linje med kirken, ekteskapet, skolen og kongedømmet.¹¹⁹ Brandes holdt i 1871 sine første forelesninger om hovedstrømmingene i europeisk litteratur, hvor han gikk hardt ut mot diktningen fra romantikken, hvor kvinnene ble fremstilt som «fortumlede og beundrende barn».¹²⁰

Cecilie Thoresen, Norges første kvinnelige student, medstifter av Diskusjonsforeningen Skuld og en tonegivende kvinnesaksforkjemper, fremmet John Stuart Mills bok *Kvindernes Underkuelse*, sammen med Brandes, som banebrytende for hennes politiske virksomhet. Hun fikk tak i boken i 18-årsalderen, i andre halvdel av 1870-tallet, og boken styrket hennes tanke om kvinners urettferdige stilling til å bli en solid overbevisning.¹²¹

¹¹⁹ Ibid. 133.

¹²⁰ Ibid. 132.

¹²¹ Dagny Bang, «Interview af Cecilie Krog, født Thoresen.» i *Kvindelige studenters jubilæumsskrift: 1882-1907*, red. Clara Thue Ebbell Kristiania: Brydes bogtrykkeri, 1907. 2-3.

3 Beskyttelseslovgivning for kvinner

Ideen om å regulere kvinners arbeid i Norge springer ikke ut av norsk arbeidsliv alene. Både forslaget om en arbeidervernlov og særreguleringene for kvinner kom på banen på grunn av en større trend i Europa, hvor arbeid hadde blitt et offentlig anliggende. Arbeidersaken var av stor betydning i «de store industrilande», men hadde også blitt sentral i Norge på grunn av en sterk befolkningsvekst i byene og den voksende industrien.¹²² Da det i 1885 ble fremlagt et forslag om utarbeidelse av et norsk arbeidervernslovverk i Stortinget, ble det vektlagt at det var behov for å motarbeide pauperismen og løfte arbeiderklassen. Særreguleringer for kvinner var en aktuell debatt i Europa og USA, og spørsmålet hadde også kommet på banen i Norge.

Dette kapittelet tar for seg regulering av kvinners arbeid, med fokus på lovgivningsprosessen før Fabrikktilsynsloven av 1892. Kapittelet gjør rede for årsaker til at særregulering for kvinner hadde blitt et tema i Europa, lovgivningsprosessen til fabrikktilsynsloven og argumentene som ble brukt for å regulere kvinners arbeid. Hva var hovedgrunnene til at man ønsket å ha særreguleringer for kvinner i arbeid? Hva var hovedargumentene som ble brukt i den norske lovgivningsprosessen og hva påvirket prosessen? Hvilket syn hadde lovgiverne på kvinnens rolle i arbeidslivet?

Hvorfor regulere kvinners arbeid?

Kvinnene ble tidlig ansett for å være en gruppe som hadde krav på særvern.¹²³ Kvinners arbeid i Europa ble på slutten av 1800-tallet regulert i visse typer industrier, blant annet gruvedriften, men det ble også agitert for normalarbeidsdag og forbud mot nattarbeid for kvinner i alle industrialiserte land.¹²⁴ I særreguleringer av kvinners arbeid var kvinners situasjon som regel vurdert til å ligge et sted mellom voksne menn og barn, reguleringene for kvinner var mindre omfattende enn reguleringene for barn, men kvinners arbeid ble beskyttet i større grad enn menn sitt arbeid. Ønsket om begrensinger i kvinnearbeid kom fra flere hold, men bakgrunnen for kravet var forskjellig for de ulike samfunnssjiktene. Arbeiderbevegelsens krav om regulering kan sies å ha vært pragmatisk; arbeiderne som ønsket regulering ønsket dette på grunn av umenneskelige forhold i en del industriarbeid.¹²⁵ Argumentene på mot-siden fra samme gruppe

¹²² Sth. Prp. No. 82 (1885). «Angaaende Bevilgning til en Kommission angaaende forskjellige vedrørende Spørgsmaal.» 1.

¹²³ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til*. 115.

¹²⁴ Ibid. 115.

¹²⁵ Vogt, *Kvinnenes sosialhistorie: kvinnesyn og kvinneliv i England, Frankrike og USA ca 1650-1920*. 128.

henviste til behovet for arbeid for å forsørge. For borgerlige krefter var det det prinsipielle standpunkt og samfunnets utvikling som helhet som sto i sentrum. De borgerlige kvinnesaksgruppene henviste til prinsipper om likestilling og urettferdighet, mens de konservative som ønsket arbeidsregulering krevde dette på bakgrunn av en frykt for moralsk forfall og en opprørske befolkning.¹²⁶ Kvinners kår i arbeidslivet ble også belyst i sosialistisk litteratur. Anne-Lise Seip hevder dette økte interessen for særvernlovgivning for kvinner.¹²⁷

Interessen for fabrikkrommet og arbeidervernet fulgte i stor grad samme rekkefølge i europeiske land. Det ble først tatt interesse for fabrikkene av helse- og sunnhetsårsaker og dernest av hensyn til barn. Leger var sentrale i kravene om arbeidervern. De hadde begynt å fatte interesse for sammenhengene mellom hardt og skadelig arbeid og sykdom, noe som var spesielt kritisk for barn. Regulering av kvinners arbeid ble deretter et tema. Kvinners helse var viktig, ikke bare med feste i individenes rettigheter, men også av samfunnsøkonomiske grunner. Ideen om at kvinnene burde arbeide mindre og kun på dagtid hadde bakgrunn i idealet om familien, hvor mor var hjemme og deltagende i oppdragelsen og dannelsen av barna. Allerede tidlig på 1800-tallet ble kvinners arbeid sett på som et problem i Europa. I debatten om barnearbeid i England var et av argumentene mot lovgivning at begrensninger i barnearbeidet ville kunne føre til at flere kvinner gikk ut i arbeid.¹²⁸ Argumentet viser at kvinner i arbeid ikke var ønskelig.

Reguleringen av kvinners arbeid hang tett sammen med reguleringen av arbeid for barn, og ble delvis oppdaget gjennom arbeidet med barnearbeidsregulering. I forbindelse med lovgivningsprosessen for den engelske gruveloven av 1842, besøkte den forberedende kommisjonen gruver for å undersøke forholdene for barn i arbeid. Den opprinnelige loven skulle regulere barnearbeid i en rekke næringer. Regulering av arbeidet for barn var viktig av flere grunner. Barna var de svakeste arbeiderne, og de var i den mest kritiske perioden i livet. Helsekader var mer alvorlig jo tidligere i livet de oppsto, og hardt arbeid, lange dager og manglende skolegang var skadelig for barnas helse og utvikling. Men tilstanden i gruvene sjokkerte kommisjonen, ikke bare på grunn av tilstanden for barna, men også på grunn av de mange kvinnene som arbeidet under jorden.¹²⁹ En av grunnene til at de ønsket en barnearbeidslov var for at barna skulle inn i skolen og få moralsk og religiøs opplæring. Kommisjonen ble

¹²⁶ Ibid. 128.

¹²⁷ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til*. 115.

¹²⁸ Vogt, *Kvinnenes sosialhistorie: kvinnesyn og kvinneliv i England, Frankrike og USA ca 1650-1920*.

¹²⁹ Ibid. 126.

sjokkert av at heller ikke de voksne kvinnene hadde skolegang og religiøs opplæring. Mange var analfabeter, og kommisjonen trakk fram eksempler på flere som hadde grunnleggende mangler i bibelforståelsen og kristenkunnskapen.¹³⁰

I diskusjonen før gruveloven av 1842 i England, var et av hovedargumentene at kvinner og menn som arbeidet sammen i gruvene *måtte* føre til umoral.¹³¹ Under arbeidet med revisjonen av den britiske loven på 1880-tallet, som utvidet loven til å gjelde alt arbeid ved gruver, ble lovforslaget støttet av gruvearbeidernes fagforening. Fagforeningen, som utelukkende bestod av menn, argumenterte for at arbeidet ikke passet for kvinner, og at kvinnene som arbeidet i gruver ofte gikk i mannsklær. I distrikter hvor kvinnearbeid i gruver allerede var forbudt hadde det vært til stor fordel for begge kjønn, «moralsk, sosialt og fysisk».¹³² Konservativt gruveiere var bekymret for at totalforbudet ville føre til økte lønnsutgifter. Kvinnens rolle som hustru og mor var også svært viktig i diskusjonen, og at arbeidet kunne ødelegge kvinnens natur. Når kvinner arbeidet som dagarbeidere ville det utslette den «kvinnelige karakters naturlige beskjedenhet og sarthet».¹³³ Resultatet ville da bli et samfunn med en vill og hensynsløs befolkning. Fordelen med at kvinner var i hjemmet hadde en dobbel funksjon. Om kvinnene var hjemme bidro det til en mer moralsk oppdragelse av barna og et stabilt og godt oppvekstmiljø. I tillegg hadde arbeidet negative sider fordi det gjorde kvinnene skamløse og frekke.¹³⁴

Vogt hevder engelsk debatt om kvinners arbeid satte en standard for kjønnetenes roller som senere påvirket synet på arbeid i gruveindustrien.¹³⁵ Reguleringen som fant sted i første halvdel av 1800-tallet i England gjaldt helseskadelig arbeid og arbeidstider, og var gjeldende for relativt få kvinner. Lovgivningen ga derfor, i første omgang, mindre utslag i arbeidslivet, men satt en standard for hva som kunne reguleres. Mot slutten av 1800-tallet ønsket flere krefter i England å regulere arbeid som ble ansett som «ukvinnelig» og upassende. Et eksempel er forslag fremmet i utkastet til en ny gruvelov i England i 1887, som foreslo å forby alt arbeid ved gruver for kvinner, også ved overflaten. Argumentasjonen var at heller ikke dette arbeidet sømmet seg for kvinner.¹³⁶ Vogt hevder også at det i motsetning til tidligere ikke var ønskelig for de arbeidene kvinnene å forby dette arbeidet. Kvinnene som arbeidet nede i gruvene før

¹³⁰ Ibid. 126-127.

¹³¹ Ibid. 127.

¹³² Ibid. 131.

¹³³ Ibid. 127.

¹³⁴ Ibid. 132.

¹³⁵ Ibid. 129.

¹³⁶ Ibid. 131.

gruveloven av 1842 hadde ofte et ønske om å komme ut av arbeidet, mens det nye lovforslaget var ikke ønsket av arbeiderene selv. Dette skapte derfor en debatt om kvinners rett til arbeid.¹³⁷

Hensynet til familien var også et sentralt argument i svensk lovgivningsprosess. Den svenske komiteen som arbeidet med vernelovgivning for barn i Sverige på slutten av 1870-tallet hadde ikke mandat til å foreslå reguleringer for andre enn mindreårige, men uttrykte allikevel et ønske om en mer utstrakt beskyttelse av kvinners arbeid. Komiteen la frem forslag om regulering av arbeid for kvinner under 18 år, og fremla også et ønske om særvern for eldre kvinner, slik man hadde i England på daværende tidspunkt. Komiteen mente at å regulere kvinners arbeid ytterligere ikke ville føre til vesentlige ulemper for industrien, men at det ville ha store fordeler for familielivet og den oppvoksende generasjon.¹³⁸

Den danske historikeren Anna-Birte Ravn har hevdet at debatten om arbeiderbeskyttelse var et eksempel på kulturell produksjon av kjønn. I debatten om nattarbeid for kvinner i Danmark handlet det ikke kun om de reelle nattarbeiderne, men også om hvordan fremtidige generasjoner og familier skulle se ut.¹³⁹ Forsøket på å etablere kvinners primærrolle som mødre var med ønske om å skape fremtidige kjønnsnormer og familierelasjoner. Dette underbygges med at det i den danske Rigsdagsdebatten var parter som var forkjempere for lovgivning, men som var villige til å gjøre unntak for de samtidige kvinnelige arbeiderene som ville bli rammet av loven. Det var samfunnet på sikt som var sentralt.

Arbeidervernlovgivningen i Danmark inneholdt både paragrafer som var kvinnespesifikke og som var kjønnsnøytrale. Ravn påpeker at en rekke av de kjønnsnøytrale paragrafene i dansk lovgivning i utgangspunktet kunne ha vært, eller var i ferd med å bli, kjønnsnøytrale, men som endte opp med å kun være gjeldende for kvinner.¹⁴⁰ Det var også en tendens i norsk lovgivningsprosess at skillet mellom mannlige og kvinnelige arbeidere ble tydeligere i løpet av prosessen. De originale forslagene til loven var mer radikale enn den ferdige loven, delvis et resultat av enkelte paragrafer som endte opp med å bli fjernet på grunn av uenigheter om dem, og delvis på grunn av paragrafer som ble endret til mindre radikale forslag. De kjønnsnøytrale

¹³⁷ Ibid. 131.

¹³⁸ *Betänkande angående mindreårigas antagande och använde i fabrik, handverk eller annan handtering, afgifvet af dertill af Kongl. Maj:t förordnade Kommitterade.*, Stockholm: Ivar Hæggströms Boktryckeri, 1877. 87.

¹³⁹ Ravn, «Køn i historisk forandring». 58.

¹⁴⁰ Ibid. 53

paragrafene ble gjort mindre radikale gjennom prosessen, men paragrafene som omhandlet kvinner ble på sin side gjort mer radikale.

Arbeidervern som politisk sak i Norge

Venstre ga først i 1891 et eksplisitt uttrykk for et ønske om arbeiderbeskyttelse. I arbeidsprogrammet blir det fremlagt krav om beskyttelse av en omfattende gruppe arbeidere, ikke bare fabrikkarbeidere:

For Arbejderne (Fabrikarbejdere og Løsarbejdere, Fiskere og Søfolk, Jordarbejdere, Husmænd osv.) Beskyttelse i deres Arbejde (Fabrik- og Skibstilsyn, Arbejdstid Sygdoms- og Ulykkesforsikring, Alderdomsforsørgelse) og særlig for Husmænd og andre Arbejdere paa Landet lettet Adgang til Erhvervelse af Selvejerjord.¹⁴¹

Venstres program i årene før var lite detaljerte, og hadde fokus på hevdelse av den parlamentariske skikken, og i 1888 også unionssaken og alminnelig stemmerett.

I 1894 og 1897, etter at Fabrikktilsynsloven hadde blitt vedtatt, uttrykte Venstre mer eksplisitte krav knyttet til arbeidersaken. Venstre krevde blant annet innførelsen av åttetimersdagen i statlige bedrifter og helseskadelige bedrifter: «Gjennemførelse af Arbejderlovgivningen, omfattende Bestemmelser om Arbejdstid (8 Timers Arbejdsdag a. for Statens Arbejdere, b. i alle sundhedsfarlige Bedrifter), Syge- og Ulykkesforsikring. Invalide- og Alderdomsforsikring».¹⁴²

Høyre kom ikke med krav om arbeidervernlovgivning i sine program i perioden 1884-1891. I programmene fra 1888 og 1891 blir det allikevel nevnt i Høyres arbeidsplan at de skulle «Arbeide for Lettelse i Arbeidernes, Sømændenes og de økonomisk mindre velstillede Samfundsklassers Kaar og til Modvirkning af de Samfundsonder, der for dem er de mest trykkende».¹⁴³ Hvordan dette målet skulle nås ble ikke beskrevet nærmere. I programmene fra 1894 og 1897 ble det lagt frem krav om «En tidsmæssig Arbejderlovgivning». I 1894 ble det beskrevet at loven skulle inneholde regler om erstatning i ulykkestilfeller, i 1897 (etter ulykkesforsikringsloven) ble ikke innholdet nevnt. Verken Venstre eller Høyre hadde kjønnsespesifikke beskyttelseskrav i sine programmer.

Arbeidervern var et større tema i Det norske Arbeiderparti (DNA) og blant arbeiderforeningene. DNA nevner også kvinners arbeid eksplisitt i sine programmer. DNAs forløper

¹⁴¹ Venstre, valgprogram, 1891.

¹⁴² Venstre, Venstre, valgprogram, 1894; Venstre, valgprogram, 1897.

¹⁴³ Høyre, valgprogram, 1888; Høyre, valgprogram, 1891.

Den socialistiske Forening hadde krav om arbeiderbeskyttelse allerede i 1885, dog ikke kjønns spesifikke krav:

5. Indførelse af en Normalarbejdsdag. Søn- og Helligdagsarbejde samt Natarbejde forbydes.
6. Forbudelse af Børnearbejde, samt alt Arbejde i saadanne Fabriker hvor Helbred og Sædelighed gaar tabt.
7. Sanitetskontrol af Arbejderboligerne. Tilsyn med Fabrik-, Værksted- og Husindustri ved Embedsmænd, valgte af Arbejderne.¹⁴⁴

Krav om arbeidervern ble også fremsatt på Det tredje norske arbeidermøte i Kristiansand 2.-6. august 1885.¹⁴⁵

DNA nevnte kvinners arbeid allerede ved stiftelsesmøtet i Arendal, 21.-22. august 1887:

«6. *Fabriklovgivning*: Arbeidermøtet uttaler sig for nødvendigheten av en normalarbejdsdagslov, forbud mot børnearbeidet, samt innskærnkning av kvinders og unge menneskers arbeide i fabrikker og verksteder». (Tilstilles arbeiderkommissionen.)¹⁴⁶

I programmet fra 1888 ble ikke kvinnearbeidet nevnt, men det vedtatte programmet inneholdt kun punkter som skulle legges til programmet fra 1887, og var ikke et program som erstattet arbeidsmålene fra året før. I programmet fra 1894 krevde DNA en utvidet arbeidervernlovgivning med krav om forbud mot barnarbeid i alle fabrikker og verksteder, et generelt forbud mot nattarbeid, krav om normalarbejdsdag og hviletid, og krav om forbedret tilsyn og kontroll i virksomhetene. I 1897 hadde DNA en lengre del om kvinners arbeid og deres stilling:

Kvindearbeidet

Landsmøtet uttaler:

1. At kvindens arbeide erkjendes jevngodt med mandens og derfor betales efter samme regler.
 2. At hendes arbejdsdag forkortes, saa hun faar tilstrækkelig tid til at sørge for sin utdannelse og skaffe sig oplysning.
 3. At hun gives samme delagtighet i alle offentlige anliggender som manden.
 4. At der ved alle stillinger kun tages hensyn til skikkethet for hvervet og at der sørges for beskyttelse mot overgrep og vilkaarlighet av enhver art.
- For at opnaa disse og andre reformer maa kvinderne organisere sig i likhet med og sammen med de mandlige arbeidere.¹⁴⁷

Arbeiderbevegelsen og DNAs standpunkt i denne saken var delt og hadde også et tvetydig preg. Kvinnens arbeid skulle erkjennes som likestilt med mannens arbeid økonomisk, men det ble samtidig stilt krav om at kvinners arbejdsdag forkortes slik at kvinnen kunne få utdanning og

¹⁴⁴ Programmet for Den socialdemokratiske Forening, 1885.

¹⁴⁵ Protokoll, Det tredje norske arbeidermøte i Kristiansand 2.-6. august 1885. SAK/D/0845, «Det tredje norske arbeidermøte». .

¹⁴⁶ DNA, 1. landsmøte, 1887.

¹⁴⁷ DNA, DNA, 11. landsmøte, 1897.

opplysning. Kravene satt samfunnsnytte over individ, i prosessen mot det sosialistiske samfunn. Ønsket om å opplyse kvinnelige arbeidere kan inneholde et likeså fullt ønske om at kvinner skulle bli deltagende samfunnsborgere. Dette understrekes med kravet om at kvinnen skulle få delaktighet i alle de samme offentlige anliggende som menn. Men det var allikevel en tydelig tendens at arbeiderbevegelsen også hadde et ønske om å styrke kvinnes rolle som omsorgsperson og oppdrager.

Fabrikktilsynsloven av 1892

Fabrikktilsynsloven av 1892 var den første loven som regulerte fabrikkarbeid i Norge. Lovutkastet ble utarbeidet av den første norske arbeiderkommisjonen, satt ned under Johan Sverdrup i august 1885. Kommisjonens innstilling kan grovt sett deles opp i seks hovedområder: (1) sikkerhetstiltak i forbindelse med farlige maskiner, (2) innskrenking av barnarbeid i fabrikkene, (3) regulering av arbeid for unge arbeidere, (4) beskyttelses-forskrifter for kvinnelige fabrikkarbeidere, (5) innskrenkninger i arbeid for voksne arbeidere med hensyn til nattarbeid, helligdager, arbeidstid og helseskadelig arbeid og (6) innføring av kontrollorganer i fabrikkene.¹⁴⁸

Innenfor området om kvinnelige arbeidere hadde lovutkastet og den endelige loven fire paragrafer som vernet om og regulerte kvinners arbeid. De fire paragrafene omhandlet hvor lenge kvinner skulle vente med å arbeide etter fødsel (§ 21), kvinners arbeid i bergverk og gruver (§ 22), regulering av kvinners og barns omgang med særlig farlige maskiner (§ 23) og mulighet for regulering av eller forbud mot arbeid for gravide kvinner i særlig farlige bedrifter (§ 34d i første lovutkast og §28 i endelig lov).

Paragrafene om kvinners arbeid faller noe utenfor den generelle fortellingen om lovens tilblivelse. Dette skyldes for det første at paragrafene om kvinners arbeid ikke vekket noen stor strid, verken på høyre- eller venstresiden. For det andre ble to av paragrafene, § 21 og § 22, gjort mer innskrenkende for kvinner i løpet av prosessen, motsatt av den generelle tendensen. Loven ble av historiker Edvard Bull omtalt som en «høyrelov», et begrep som i stor grad har festet seg til oppfatningen av loven.¹⁴⁹ Øyvind Bjørnson mener det hovedsakelig er to grunner til at loven har blitt oppfattet som en «høyrelov». Kampen om normalarbeidsdag ble tapt, og flertallet i Stortinget stilte seg mindre restriktive til barnarbeid enn det den radikale fløyen

¹⁴⁸ Oth. Prp. No. 8 (1890). «Ang. Udfærdigelse af en Lov om Tilsyn med Arbeid i Fabrikker m.v.».4.

¹⁴⁹ Bjørnson, *100 år for bedre arbeidsmiljø*. 40.

hadde håpet på. Loven endte opp med å bli vedtatt etter Høyres oppskrift, med hjelp av et mindretall fra Venstre.¹⁵⁰

Arbeiderkommisjonens utkast

Arbeiderkommisjonen av 1885 besto av 11 medlemmer: Amtmann Ulrik Frederik Christian Arneberg (kommisjonsformann); kommisjonens sekretær Boye Strøm; tre fra politikken, de radikale venstremennene Andreas Hølaas, stadsfysikus O. J. Sparre og Søren Jaabæk (radikal i arbeidssaker); fire arbeidsgiverrepresentanter, radikale Gunnar Knudsen og konservative Knut Dahl, Otto A. Gjerdrum og Johan Thorne; og to arbeidere, Oluf Chr. Johansen (fabrikkarbeider) og Ole Kjelsen (tollrorskar). Kjelsen hadde fått sparken fra Christiania Seildugsfabrik i 1884 fordi han hadde støttet en streik ved Akers mekaniske Verksted. Johansen måtte forlate sin jobb fordi arbeidsgiveren ikke aksepterte at han deltok i politikken og kommisjonsarbeidet.¹⁵¹

Kommisjonens lovforslag var klart i desember 1887. I dette utkastet lød paragrafene om kvinners arbeid slik:

§ 21: Kvinder maa ikke tillades Arbeide i de første 3 Uger efter deres Nedkomst.

§ 22: Ved Bergværker og desl. maa Børn og unge Personer af Kvindekjøn under 18 Aar ikke benyttes til Arbeide under Dagen.

§ 23: Børn og Kvinder maa ikke benyttes til Rensing, Smøring eller Eftersyn af Axelledninger eller Maskiner under Gangen eller til Paalægning af Remme, Touge eller deslige paa omdreieende Skiver, medens disse ere i Bævegelse, uden hvor det er adeles ufarligt.

§ 34: Kongen kan for enkelte Anlæg eller Beskjæftigelser saavel som for hele Klasser af Bedrifter, som han finder at være forbundne med særskilt Fare for Sundhed, Liv eller Lemmer eller lettelig at kunne bevirke Overanstængelse, fastsætte nedenstaaende skjærpene Vilkaar og Bestemmelser efterat Erklæringer ere indhentede fra Vedkommende Tilsyn og Kommunebestyrelser, eller, forsaavidt Skjærpelsene skulle være almindelige, fra de nævnte Myndigheder ialfald i de Distrikter, hvor vedkommende Bedrift foregaar i nogen større Udstreækning, samt, forsaavidt Omstændighederne tillade det, fra vedkommende Arbeidsgivere:

[...]

d) at med Hensyn til visse Virksomheder lignende Forbud gives for fruktsommelige Kvinders vedkommende;

[...]¹⁵²

«Arbeide under Dagen» i paragraf 22 viser til arbeid under bakken. Lovforslaget la ingen reguleringer for annet arbeid ved bergverkene for kvinner. Paragraf 23 og 34 d ble ikke

¹⁵⁰ Ibid. 40.

¹⁵¹ Edvard Bull, «"Trygghet" og "Frihet" i arbeidsmiljø på 1800-tallet» i *Arbete och arbetsmarknad i Norden: nya linjer inom den nordiska arbetslivsforskningen*, red. Bernt Schiller og Thommy Svensson Lund: Arkiv förlag, 1988.

¹⁵² Arbeiderkommissionens Indstilling I. 4-9.

forandret fra Arbejderkommissionens utkast til den endelige loven, men paragraf 34 ble endret til å bli § 28.

Den viktigste påvirkningsfaktoren på kommisjonens utkast var andre europeiske lands lovgivning på området. Fabrikklvgivningen generelt i Norge hentet i hovedsak inspirasjon fra Sverige og Danmark.¹⁵³ Arbejderkommissionen var tydelige i sitt lovutkast på at loven tok inspirasjon fra andre lands lovgivning og presiserte at loven ble gitt omtrent samme omfang som utenlandske fabrikktilsynslover.¹⁵⁴ Kommisjonens arkiv inneholder en rekke ulike utenlandske lover brukt i kommisjonens arbeid.¹⁵⁵ I tillegg til de generelle merknadene i kommisjonens innstilling inneholdt kommisjonens upubliserte lovutkast direkte referanser til utenlandsk lovverk. Hver paragraf i lovforslaget følges av oppramsing av hvilke lover og paragrafer kommisjonen har sett til under arbeidet med lovforslaget. I utkastene til paragrafene om kvinners arbeid ble det henvist til svensk, tysk, fransk, dansk, engelsk, sveitsisk, østerisk og amerikansk (Illinois) lovgivning.¹⁵⁶ Disse lovene hadde ulike reguleringer som både regulerte barnarbeid, arbeid for kvinner under 18 år og voksne kvinner. Kommisjonen gjorde også kort rede for andre lands lovgivning på området, og kommisjonens innstilling inneholdt en tabelloversikt over utvalgte europeiske land og amerikanske staters arbeidervernlovgivning.¹⁵⁷

I kommisjonens første lovforslag ble paragrafen om gruvearbeid (§ 22) satt til samme rammer som i svensk lovgivning. Kommisjonens kommentarer til eget lovforslag presiserer at lovens paragraf har samme begrensning som svensk lovgivning, nærmere bestemt § 9 i forordningen av 1881.¹⁵⁸ Den svenske loven som kommisjonen refererer til var ikke en generell fabrikktilsynslov, men en lov som regulerte barnarbeidet i fabrikker og lignende arbeidsplasser. Loven hadde også reguleringer av unge kvinners arbeid i gruvedrift, men loven hadde ikke mandat til å regulere arbeidet for voksne kvinner, uavhengig av om dette var ønsket. Paragraf 9 i denne loven lyder: «Till arbete under jord i grufvor eller stenbrott må barn intill 14 års ålder eller yngre personer af qvinnökönet ej användas. I öfrigt gäller i fråga om barn och

¹⁵³ Edvard Bull, *Arbeidervern gjennom 60 år*. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1953. 39.

¹⁵⁴ Oth. Prp. No. 8 (1890). 4

¹⁵⁵ RA/S-1171/D/L0008, «Arbeiderlovkommissionen av 1885 - Trykksaker m.m. vedr. forskjellige fremmede lands arbeiderlovgivning I». og RA/S-1171/D/L0009, «Arbeiderlovkommissionen av 1885 - Trykksaker m.m. vedr. forskjellige fremmede lands arbeiderlovgivning II».

¹⁵⁶ «Forløbige Udkast til Lov om Tilsyn med Fabrikker og Verksteder (Trykt som Manuskript) [1]». RA/PA-0626/I/L0042, «Gunnar Knudsens privatarkiv. Politisk virksomhet. Arbeiderkommissionen». . Ikke datert.

¹⁵⁷ Arbeiderkommissionens Indstilling I. hhv. s. 32 og tabellbilag I. Oversigt over de vigtigste Lovregler i og udenfor Europa om Børns, unge Menneskers og Kvinders Arbeide samt Arbeidstiden for Voxne. 2-5.

¹⁵⁸ Ibid. 32.

ynge personers antagende och användande i gufarbete hvad för fabriker är stadtgadt». ¹⁵⁹ Komiteen bruker uttrykket «ynge personer» for å omtale ungdom under 18 år. Den svenske komiteen som forberedte denne loven, redegjorde for sitt mandat og valget av 18 år som grensen for mindreårig arbeid. ¹⁶⁰ Komiteen mente det var nødvendig å forby arbeid i gruver for barn og unge kvinner, for å forhindre et misbruk av den art man hadde sett i England og Belgia, selv om det i Sverige var svært få barn og kvinner som arbeidet i gruver. ¹⁶¹

Kvinnens arbeid i gruver på slutten av 1800-tallet må sies å være nærmest ubetydelig også i Norge. Av alle fabrikkene undersøkt i forbindelse med lovgivningsprosessen til Fabrikktilsynsloven var tjuen i kategorien «Grube- og Hytteværk». I disse arbeidet kun 28 kvinner, av en arbeidsstyrke på 2025. ¹⁶² Andelen lå på rundt 1,3 %, langt under gjennomsnittet for industrielle virksomheter. Ingen av disse var under 14 år, og størstedelen, 21 personer, var over 18 år. Det var heller ingen beskrivelse av arbeidet innenfor disse industriene, og om arbeidet var under eller over jorden. I begge tilfeller var det få kvinner i bergverksindustrien. Tallene gir allikevel ikke helheten om arbeidsforholdene. Tallene stammer fra rapporter besvart av arbeidsgiverne, og noen tall må dermed regnes med å være ukorrekte. Det er heller ikke tall fra de arbeidsgiverne som ikke besvarte rapportene. Det er allikevel liten grunn til å tro at det finnes et stort mørketall på området, da det ikke er noen spesiell årsak til at kjønnsstatistikk skulle ha blitt holdt tilbake i disse tilfellene.

Gruvearbeidet var tungt og helseskadelig arbeid, og var derfor et av de første områdene som det ble tatt interesse for i arbeidervernsdebatten. Det var lite uenigheter om å få barn, i hvert fall de yngste barna, ut av dette arbeidet. Historikeren Ivy Pinchbeck hevder gruvearbeidet var særlig hardt for kvinner og barn. I hennes hovedverk *Women workers and the industrial revolution* skriver hun at kvinner og barn ofte ble satt til svært hardt arbeid i gruver. ¹⁶³ Ifølge Pinchbecks undersøkelse var det færre kvinner og barn som arbeidet i metallgruver enn i kullgruveindustrien. ¹⁶⁴ I Norge var gruedrift dominert av metallutvinning, hvor kvinneandelen var lav.

¹⁵⁹ *Betänkande angående mindreårigas antagende och använde i fabrik m.m.* 160–161.

¹⁶⁰ *Ibid.* 87.

¹⁶¹ *Ibid.* 112–113.

¹⁶² Arbeiderkommissionens Indstilling I., tabellbilag 2. 14-15.

¹⁶³ Pinchbeck, *Women workers and the industrial revolution: 1750-1850.* 248-255.

¹⁶⁴ *Ibid.* 270-277.

Grunnen til at den norske kommisjonen ønsket å regulere unge kvinners arbeid i bergverker ble beskrevet som sanitære hensyn og sedelighetshensyn.¹⁶⁵ Kommisjonen la allikevel også vekt på at man ikke så det som hensiktsmessig å regulere kvinners arbeide i bergverk ytterligere enn «absolutt fornødent», da det var eksempler på motdemonstrasjoner og misnøye fra kvinnelige arbeidere i England og Tyskland, hvor mer innskrenkende lovforslag hadde blitt lagt frem.¹⁶⁶ De ønsket av den grunn ikke å innskrenke arbeidet for voksne kvinner.

Kommisjonen mente dessuten at gruvearbeidet ikke kun var skadelig eller upassende for *kvinner*. I ett av arbeiderkommisjonens tidligere (upubliserte) utkast til lovforslaget regulerte paragrafen arbeidet i bergverkene strengere, ved at de også åpnet for en regulering av unge mannlige arbeidere. I ett av utkastene foreslår kommisjonen at § 22 (da § 20) skulle lyde:

Ved Bergverker og desl. maa Børn og unge Personer af Kvindekjøn under 18 Aar ikke benyttes til Arbeide under Dagen, og unge Personer av Mandkjøn kun efter Lægeattest for, at deres Helbred ikke deraf vil have Skade. Om denne Lægeattest gjælderhvad i § 16 i Slutningen er anført.¹⁶⁷

I dette paragrafutkastet var kvinners arbeid foreslått sterkere regulert enn menns arbeid, men skillet mellom kjønnene var mindre tydelig. I et senere utkast til loven er siste del foreslått sløyfet.¹⁶⁸ Årsaken til at reguleringen ble sløyfet, er ikke beskrevet i kommisjonens utkast eller innstilling. Hvorfor kommisjonen ikke ønsket å regulere unge menns arbeid, er derfor uklart.

Et av Arbeiderkommisjonens hovedargumenter for regulering av kvinners arbeid i gruver var sunnhets- og sedelighetsgrunner.¹⁶⁹ Kommisjonen presiserte ikke hva de la i «sedelighetshensyn», men det er nærliggende å tro at klær og manglende klær i arbeid under jorden hadde en innvirkning på dette «sedelighetshensynet». I gruvedrift var det vanlig at kvinner gikk kledd i bukse og skjorte.¹⁷⁰ Det var dessuten vanlig i de varme gruvene at menn gikk svært lett kledd, også mens kvinner og unge jenter var tilstede.¹⁷¹ Omgangen mellom menn og kvinner i de nye industriene ble av mange sett på som et moralsk problem. At forholdet mellom menn og kvinner var i tankene til medlemmene av Arbeiderkommisjonen, er også tydelig utfra

¹⁶⁵ Arbeiderkommissionens Indstilling I. 32.

¹⁶⁶ Ibid. 32.

¹⁶⁷ «Forløbige Udkast til Lov om Tilsyn med Fabrikker og Verksteder (Trykt som Manuskript) [1]» RA/PA-0626/I/L0042, «Gunnar Knudsens privatarkiv. Politisk virksomhet. Arbeiderkommisjonen».

¹⁶⁸ «Forløbige Udkast til Lov om Tilsyn med Fabrikker og Verksteder (Trykt som Manuskript) [2]». Ibid. Ikke datert. Knudsens privatarkiv inneholder to «foreløpige utkast» til fabrikktilsynsloven, som ikke er datert. Ut i fra håndskrevne kommentarer og ved å se sammenligne utkastene er det allikevel tydelig hvilken rekkefølge utkastene er skrevet.

¹⁶⁹ Arbeiderkommissionens Indstilling I. 32.

¹⁷⁰ Pinchbeck, *Women workers and the industrial revolution: 1750-1850*. 249.

¹⁷¹ Ibid. 248.

innstillingens paragraf 35 (§ 29 i endelig lov), som påla arbeidsgivere å passe på at arbeiderne opptrådte seg sømmelig på arbeidsplassen, særlig i tilfeller hvor både menn og kvinner var tilstede. Kommisjonen viste til at dette var en vanlig paragraf i europeiske lovgivninger, og at det i Danmark var lagt inn en bestemmelse om at kvinner og barn skulle ha et annet pauselokale enn menn. En slik bestemmelse ble derimot ikke tatt med i kommisjonens lovforslag, av praktiske grunner.¹⁷²

Paragrafen ble tatt med i loven uten strid, men det fantes trolig ulike motivasjoner blant paragrafens tilhengere.¹⁷³ Øyvind Bjørnson mener motivasjonen bak paragrafen var ulike ulemper ved tilfeldig sex: en frykt for smittsomme kjønnsykdommer, en omsorg for kvinnene som ble satt i en vanskelig situasjon ved en uplanlagt graviditet, og en bekymring for fremtidsutsiktene til de «uekte barna».¹⁷⁴ Det var en voksende bekymring for at dårlig moral kunne gå i arv, og barna som var produkter av slike relasjoner ble sett på som et mulig samfunnsproblem.

Klesdrakt hadde også innvirkning på paragraf 23, som forbød kvinner å vedlikeholde maskiner med akselledninger eller remmer i bevegelse. Bakgrunnen for denne paragrafen var at kvinners klær etter erfaring hadde forårsaket en rekke ulykker.¹⁷⁵ Kvinner var av den grunn mer utsatt for ulykker enn menn i vedlikeholdsarbeid med slike maskiner. Barn og unges begrensning på samme område skyldtes at man ikke ville betro barn og unge så farlige oppgaver.¹⁷⁶ Denne paragrafen var også skrevet med inspirasjon fra andre lands lovverk, kommisjonen refererer i utkastet til loven til dansk, engelsk, sveitsisk, svensk og fransk lovgivning.¹⁷⁷

Det siste området kommisjonen foreslo å regulere var vern for gravide kvinner og kvinner i barsel, gjennom § 21 og 34 d. I utformingen av paragraf 21 viste kommisjonen også til andre lands lovgivning, selv om de valgte å ikke følge deres eksempel. I kommisjonens utkast til forslaget ble det vist til tysk, østerisk og sveitsisk lov.¹⁷⁸ Disse lovverkene satt grensen for når kvinner kunne gå tilbake til arbeidet til henholdsvis tre, fire og seks uker etter fødsel. Sveitsisk lov satt i tillegg et minimumskrav om at kvinner samlet måtte være borte fra arbeidet åtte uker

¹⁷² Arbeiderkommissionens Indstilling I. 68.

¹⁷³ Bjørnson, *100 år for bedre arbeidsmiljø*. 42.

¹⁷⁴ *Ibid.* 42.

¹⁷⁵ «Arbeiderkommissionens Indstilling», *Glommendalen* 15. januar 1888.

¹⁷⁶ *Ibid.*

¹⁷⁷ «Forløbigt Udkast til Lov om Tilsyn med Fabrikker og Verksteder (Trykt som Manuskript) [1]» RA/PA-0626/I/L0042, «Gunnar Knudsens privatarkiv. Politisk virksomhet. Arbeiderkommisjonen». Ikke datert

¹⁷⁸ «Forløbigt Udkast til Lov om Tilsyn med Fabrikker og Verksteder (Trykt som Manuskript) [1]». Paragraf 19 [§ 21 i endelig utkast]. *Ibid.*

før og etter fødsel.¹⁷⁹ I innstillingen til kommisjonen foreslås grensen å settes til tre uker etter fødsel. Paragrafens innhold ble ikke endret fra kommisjonens tidligere interne utkast til den avleverte innstillingen.

Kommisjonen henviste i begrunnelsen for § 21 at man hadde sett en merkbar forbedring i spedbarnsdødeligheten, og la særlig vekt på sveitsisk lovgivning. Kommisjonen trakk fram den sveitsiske kantonen Glarus, hvor spedbarnsdødeligheten gikk ned fra 29 til 23 prosent ved innførelsen av loven.¹⁸⁰ Kommisjonen mente dette allikevel ikke var fordelaktig i Norge, da de hevdet lengre tids arbeidsløshet ville gjøre vanskeligere for mor å gi barnet god pleie, slik hensikten med loven var. Kommisjonen mente at man i andre land hadde sett tilfeller av at mødre hadde tatt arbeid i andre fabrikker, for å komme seg unna lovreguleringene. Derfor ønsket Kommisjonen, gjennom forslaget til lov om sykeforsikring for arbeidere, å sikre kvinner rett til dagpenger i ukene etter fødsel.

Arbeiderkommisjonens hovedargumenter for paragrafene om kvinners arbeid kan oppsummeres slik at de ønsket å legge til rette for best mulig livsvilkår for barna, og at de ønsket å hindre usadelighet på arbeidsplassene. Kvinners liv og helse blir også nevnt som en faktor. Helsekadelig arbeid ble ansett som verre for kvinner, men var også lettere å regulere. I forsøk på å regulere menns arbeid var balansen mellom beskyttelse og inngrep i individets frihet et større konfliktema. Selv om hensynet til familien ikke blir eksplisitt nevnt i forbindelse med paragrafene om kvinners arbeid, hadde § 35 en indirekte henvisning til familielivet. Å hindre uønsket graviditet og «uekte barn» var en av årsakene til at paragrafen ble en del av loven, da slike konsekvenser ikke var ønskelig. Arbeiderkommisjonen satte et tydelig skille mellom kvinner og menns arbeid, og paragrafene om særreguleringer for kvinner ble behandlet under et felles delkapittel i kommisjonens innstilling.¹⁸¹

Arbeid med utkastet

Den første Odelstingsproposisjonen fra regjeringen Stang (H) ble oversendt Stortinget i januar 1890. Grunnet sakens omfang og vanskelighet, samt gjentatte avbrytelser i arbeidet på grunn av en rekke møter i Stortinget og avdelingene, ble innstillingen fra Næringskomiteen i juni 1890 å utsette behandlingen til året etter.¹⁸² Stang-regjeringens neste Odelstingsproposisjon ble lagt

¹⁷⁹ Arbeiderkommissionens Indstilling I. Tabellbilag I. Oversigt over de vigtigste Lovregler i og udenfor Europa om Børns, unge Menneskers og Kvinders Arbeide samt Arbeidstiden for Voxne. 3.

¹⁸⁰ Arbeiderkommissionens Indstilling I. 32.

¹⁸¹ Ibid.

¹⁸² Indst. O. No. 102 (1890). «Indstilling fra næringskomiteen nr. 2 angaaende udsættelse af kgl. prop. til lov om tilsyn med arbeide i fabriker m.v.».

frem i februar 1891¹⁸³. I dette lovutkastet var det gjort enkelte endringer, og det var særlig én hendelse som hadde stor innvirkning på endringene i paragrafene om kvinners arbeid: Arbeidervernskonferansen i Berlin.

I mars 1890 ble det avholdt en internasjonal konferanse i Berlin om arbeidets reguleringer i industribedrifter og bergverker, «Den internationale Konference om Arbeidets Regulering i industrielle Etablissements og i Bergværker». Målet med konferansen var å utarbeide en felles lovgivningsstandard for arbeidervernlovgivningen. En internasjonal lovgivning var det rette middel for å forbedre arbeidernes kår på en varig og effektiv måte, samt regulere og hindre overproduksjon, hevdet den franske delegaten ved konferansen, Delahaye.¹⁸⁴ Ved konferansen var 15 europeiske land representert: Tyskland, Østerrike, Ungarn, Belgia, Danmark, Spania, Frankrike, Storbritannia, Italia, Luxemburg, Nederland, Portugal, Sverige, Norge og Sveits. Under konferansen ble det diskutert reguleringer av fem områder: bergverk, søndagsarbeid og barns, unge menneskers og kvinners arbeid. Temaene ble behandlet innenfor tre kommisjoner, én for bergverk, én for søndagsarbeid og én for kvinner, barn og unge menneskers arbeid. Norge stilte med én delegat, Edvard Christie, som deltok i kommisjon 1 og 3. Christie var på daværende tidspunkt ekspedisjonssekretær i Indredepartementet og ble borgermester i Kristiania fra juni 1890.¹⁸⁵

Angående regulering av kvinners arbeid ble det stilt fire spørsmål:

1. Bør gifte Kvinders Dag- eller Natarbeide underkastes Indskrænkninger?
2. Bør alle Koners og Pigers Arbeide i Fabriker underkastes visse Indskrænkninger?
3. Hvilke Indskrænkninger vilde i dette Tilfælde være at anbefale?
4. Bør man for visse Arter Virksomheder foreskrive Undtagelser fra de almindelige Regler og vilke bør i Tilfælde disse Arter være?¹⁸⁶

Etter en ukes arbeid med spørsmålene kom komiteene med sine endelige innstillinger, som ble votert over i plenum. Komiteen kom frem til fem punkter under spørsmålene om kvinners arbeid:

1. a. at Piger og Koner fra 16 til 21 Aar ikke arbeide om Natten,
b. at Piger og Koner over 21 Aar ikke arbeide om Natten,
2. at deres effektive Arbeide ikke overstiger 11 Timer om Dagen og afbrydes ved Hviletider til sammen af mindst en og en halv Time,
3. at Undtagelser tillades for visse Industrier,
4. at Indskrænkninger fastsættes for særlig ufunde eller farlige Beskjæftigelser,

¹⁸³ Oth. Prp. No. 24 (1891). «Ang. Udfærdigelse af en Lov om Tilsyn med Arbeid i Fabriker m.v.».

¹⁸⁴ Dok. No. 105 (1890). «Fra Næringskomiteen Nr. 2. Ang. Arbejderbeskyttelseslovgivningen».9.

¹⁸⁵ *Beretning om Kristiania kommune for aarene 1887–1911*. Kristiania: J. Chr. Gundersens Boktrykkeri, 1914.

¹⁸⁶ Dok. No. 105 (1890). 8.

5. at Kvinder ikke tillades at tage Del i Arbeidet før 4 Uger efter deres nedkomst¹⁸⁷

Begrensningene for jenter under 16 år ble behandlet under punktene om barn og unge menneskers arbeide. Punkt 1 a ble vedtatt enstemmig, mens fem land stemte mot forslaget i punkt 1 b. Belgia og Italia stemte mot punkt 2, mens ytterligere fire land lot være å stemme i voteringen. Punkt 3 ble vedtatt mot Sveits' stemme, mens punkt 4 og 5 ble vedtatt enstemmig.

Kvinnens arbeid i bergverk ble behandlet under punkt én, regulering av arbeid i bergverk, og ikke under punktet om kvinner i arbeid. Delegationene ble her satt til å besvare spørsmålet om arbeid «under dagen» burde forbys for kvinner.¹⁸⁸ Innstillingen fra Bergverkskomiteen lød: «Det er ønskelig: [...] b. at Arbeide under Dagen forbydes Kvinder». Post 1 b ble vedtatt enstemmig.¹⁸⁹ Danmark avsto fra å stemme i alle saker som gjaldt bergverk. Sverige, sammen med Portugal, deltok ikke i komiteen som arbeidet med bergverksspørsmålene, men tilsluttet seg komiteens innstilling.

Da Odelstingsproposisjonen ble lagt frem i februar 1891 var rammene for paragrafen om arbeid etter fødsel blitt forlenget fra forbud mot arbeid tre uker etter fødsel til fire uker etter fødsel. Hovedgrunnen ble oppgitt å være bestemmelsene gjort ved konferansen i Berlin og et høringssvar fra det medisinske Selskab.¹⁹⁰ Det medisinske Selskab mente tre uker etter fødsel var alt for knapt og ønsket at grensen ble satt til seks uker.¹⁹¹ Foreningen vurderte både paragraf 21 og 34 som spesielt viktige med tanke på «sanitær hensende»¹⁹²

Proposisjonen viste også til de bestemmelsene om begrenset arbeidstid for kvinner som ble vedtatt ved konferansen i Berlin, men påpekte at det ikke fantes god nok grunn til å begrense arbeidstiden eller sette forbud mot nattarbeid for voksne kvinnelige arbeidere. Forslaget om å begrense arbeidstid og forby nattarbeid for kvinner var blitt et tema, men hadde i første omgang ikke blitt fremmet gjennom Arbeiderkommisjonen. Arbeiderkommisjonens lovforslag inneholdt ingen punkter med slike bestemmelser. Mangelen på disse hadde likevel blitt kommentert i Odelstingsproposisjonen fra 1890. Grunnen til at departementet i 1891 ikke så noen grunn til å regulere voksne kvinners arbeidstid, var at det etter deres viten ikke hadde vært noen krav om særreguleringer angående kvinners arbeidstid. Kun ett annet land hadde en slik

¹⁸⁷ Ibid. 11.

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Ibid.

¹⁹⁰ Oth. Prp. No. 24 (1891). 3.

¹⁹¹ Dokument Nr. 46 (1891). «Fra Næringskomiteen Nr. 2. Diskussion i det medisinske Selskab angaaende Forslag til Lov om Tilsyn med Arbeide i Fabriker.». 3.

¹⁹² Ibid. 3.

bestemmelse, og det syntes heller ikke nødvendig. De aller fleste kvinnene som arbeidet i fabrikker arbeidet allerede mindre enn 11 eller 10 ½ timers dager. Departementet mente at det av den grunn ikke var behov for lovgivning på området. I proposisjonen ble det også bemerket at et ønske om forbud mot bruk av kvinner i bergverker ble vedtatt under konferansen i Berlin. Stang-regjeringen la allikevel sin støtte til arbeiderkommisjonens paragrafutkast fra 1887, og ga også sin støtte til kommisjonens begrunnelse for paragrafens rammer.¹⁹³ Det ble understreket at det foreløpig ikke syntes å være et behov for et strengere forbud for kvinners arbeid i bergverker.

Forhandlinger i Stortinget

Loven ble behandlet av Næringskomité No. 2. Næringskomité No. 2 bestod av formann Thomas Cathinco Bang (H), Paul Steenstrup Koht (V), Nils Eyde (H), Anton Jenssen (H), Johan Cordt Harmens Krohn (V), Nils Jensen Melhus (V), Ole Thomesen (V) og Axel Winge (H), halvparten fra hvert parti.¹⁹⁴ Da komiteens innstilling til Odelstinget ble lagt frem i juni 1891 fulgte den samme linje for paragraf 22 som regjeringens forslag. Komiteen endret ordlyden i paragrafen for å gjøre den mer tydelig, men endret ikke innholdet i paragrafen, til tross for at en innskrenking ble ønsket av samtlige land under konferansen i Berlin året før. Paragrafen ble lydende: «Ved bergverker og deslige maa kvinder under 18 aar og børn ikke benyttes til arbeide under dagen».¹⁹⁵ Komiteen holdt seg til kommisjonens førsteutkast, og støttet også kommisjonens begrunnelse for dette utkastet, i likhet med regjeringen.¹⁹⁶ Komiteen nevnte at Arbeiderkommisjonen hadde fulgt utenlandske lovgiveres eksempel i utkastet til §§ 21, 22, 23 og 34d, til tross for at kommisjonen og regjeringen på dette tidspunktet gikk imot en felles europeisk standard for lovgivningen i paragraf 22.

Et mindretall i komiteen, Koht (V) og Thomesen (V), ønsket å endre paragrafen til å gjelde alle kvinner: «Ved bergværker og deslige maa kvinder ikke benyttes til arbeide under dagen», men fikk ikke gjennomslag. Koht og Thomesen mente barn på generelt grunnlag kunne fjernes fra paragrafen, da de i et endringsforslag til § 17 hadde foreslått å forby fabrikkarbeid for alle barn under 14 år.¹⁹⁷ Koht og Thomesen argumenterte også for at arbeid under dagen var forbudt for kvinner i alle aldre i Tyskland, Østerrike, Luxemburg, Frankrike og noen amerikanske stater.

¹⁹³ Oth. Prp. No. 24 (1891).

¹⁹⁴ Tallak Lindstøl, *Stortinget og statsraadet*. Kristiania: Steenske bogtrykkeri, 1915. 491.

¹⁹⁵ Indst. O. IX (1891). «Indstilling fra næringskomiteen nr. 2 ang. udfærdigelse af en lov med tilsyn med arbeide i fabriker m.v. ».65.

¹⁹⁶ Ibid. 40.

¹⁹⁷ Ibid. 37 og 40.

Det ble også påpekt at grunnen til at Sveits ikke hadde lovgivning som omhandlet kvinner i gruver skyltes at bergverk og gruver var nærmest ikke-eksisterende i Sveits.¹⁹⁸ Den sveitsiske fabrikktilsynsloven hadde derfor ingen punkter som omhandlet bergverk og gruvedrift. Komiteen hevdet også at det var irrelevant at en ikke burde innskrenke kvinners arbeid for mye, da det kunne føre til motdemonstrasjoner, slik Arbeiderkommisjonen hadde argumentert for. Demonstrasjonene kommisjonen henviste til gjaldt ikke bergverksarbeid, men heller arbeidet i syerskebedrifter og lignende bedrifter. I tillegg mente komiteen at det var rimelig å anta at også kvinnene innenfor denne type industrigrener hadde gått igjennom vesentlige forandringer, og at man neppe ville møte betydelig motstand lenger.¹⁹⁹ Argumentene viser at det var tydelig at man ubestridt anså kvinners arbeid under dagen som noe negativt, og at usikkerheten rundt paragrafen kun skyldes frykt for motdemonstrasjoner.

Næringskomiteen kommenterte også forslaget om begrensninger av voksne kvinners arbeidstid, men konkluderte med at dette skulle behandles i forbindelse med en generell innskrenkning av arbeidstid for voksne arbeidere.²⁰⁰ Komiteen påpekte at departementets proposisjon overså et viktig poeng når de hevdet at Arbeiderkommisjonens innstilling ikke behandlet dette området: Innstillingen inneholdt en bestemmelse om generell normalarbeidsdag som også ville omfatte kvinner. Dette var også tilfelle med påstanden om at kun ett annet land innskrenket arbeidstiden for kvinner. Det fantes nemlig flere land med normalarbeidsdagsbestemmelser. Næringskomiteen kom også med et nytt forslag til paragraf 21. Forslaget fra departementet og konferansen i Berlin om forbud mot arbeid fire uker etter fødsel ble foreslått økt til seks uker, med mulighet for å innskrenke til fire uker om kvinnen hadde vitnesbyrd fra lege om at arbeidet ikke ville volde skade for hennes helse. Dette fulgte forslaget fra det medisinske Selskab.²⁰¹

Innstillingen avlevert av Næringskomiteen ble ikke ferdiggjort i 1891, og komiteens konklusjon og innstilling var å utsette behandlingen av innstillingen til neste Odelsting. Grunnen til at komiteen ikke hadde fått arbeidet ferdig med innstillingen, var at tiden hadde blitt for knapp, og det på enkelte områder hadde vært stor uenighet. Det mest kontroversielle området loven omhandlet var spørsmålet om normalarbeidsdag. Behandlingen av dette spørsmålet ble av

¹⁹⁸ Ibid. 40.

¹⁹⁹ Ibid. 40.

²⁰⁰ Ibid. 23.

²⁰¹ Dokument Nr. 46 (1891).

komiteen trukket frem som hovedårsaken til at innstillingen ikke var ferdigarbeidet.²⁰² Innstillingen fra komiteen om å utsette behandlingen ble bifalt i Odelstinget i juli 1891.²⁰³

Da den nye regjeringen under Steen (V) i april året etter kom med en ny odelstingsproposisjon med et nytt lovutkast, Oth. Prp. No. 26, fulgte departementet Næringskomiteens forslag til paragraf 21. Grensen ble satt til seks uker, med muligheter for å gå tilbake til arbeidet to uker tidligere med godkjenning fra lege. Paragraf 22 ble endret til forslaget fra mindretallet Koht og Thomesen.²⁰⁴ Argumentasjonen baserte seg på at selv om man ikke på daværende tidspunkt så behovet for en strengere regulering på området, kunne man ikke forutse spørsmålets aktualitet. Det sikreste var derfor å sette et totalt forbud for kvinnearbeid i gruver med hensyn til sedelighet og sunnhet, i tråd med Koht og Thomesens argumentasjon.²⁰⁵ Argumentene viser igjen at kvinners arbeid under dagen ble ansett som negativt.

Etter valget i 1891 hadde Næringskomité No. 2 en ny sammensetning, med fem venstremenn, to høyremenn og én fra Moderate Venstre. Komiteen bestod av Paul Steenstrup Koht (V), Oskar Norman Eng (V), Johan Cordt Harmens Krohn (V), Sven Eivindson Aarrestad (V), Thomas Cathinco Bang (H), Johannes Andreas Henschien (MV), Karl August Nærum (V) og Johan Thoresen (H).²⁰⁶ Koht var leder av komiteen frem til sin død høsten 1892. Da komiteen behandlet det nye lovforslaget i mai samme år valgte de å følge forslaget fra Steen-regjeringen, som fulgte forslaget fra den forrige Næringskomiteen angående arbeid etter fødsel (§ 21) og forslaget fra den forrige Næringskomiteens mindretall (Koht og Thomesen) angående paragrafen om gruvearbeid for kvinner (§ 22). Koht og Thomesens forslag til paragrafen ble stående etter behandlingen av Næringskomité No. 2, ledet av Koht selv, uten videre kommentarer.²⁰⁷ Loven ble behandlet i Odelstinget og Lagtinget i juni 1892, og sanksjonert 27. juni samme år.²⁰⁸

²⁰² Indst. O. IX (1891). 70.

²⁰³ Sth. tid. 927. (1891). «Beh. O.tid. ang. udfærdigelse af en lov med tilsyn med arbeide i fabriker m.v. ».

²⁰⁴ Oth. Prp. No. 26 (1892). «Ang. Udfærdigelse af en Lov om Tilsyn med Arbeid i Fabriker m.v.».12.

²⁰⁵ Ibid. 7.

²⁰⁶ Lindstøl, *Stortinget og statsraadet*. 511.

²⁰⁷ Indst. O. VI (1892). «Indstilling fra næringskomiteen nr. 2 angaaende udfærdigelse af en lov om tilsyn med arbeide i fabriker m.v. (Oth. prp. nr. 26)».

²⁰⁸ Sth. tid. 517-79. (1892). «Beh. O.tid. ang. Lov om Tilsyn med Arbeide i Fabriker m.v.»; Sth. tid. 88-105. (1892). «Beh. L.tid. ang. Lov om Tilsyn med Arbeide i Fabriker m.v. »; Lov om Tilsyn med Arbeide i Fabriker m. v. dat. 27de Juni 1892.

Avslutning

Den mest sentrale årsaken til at loven inneholdt særreguleringer for kvinner i Norge var at dette var tilfelle også i andre land. Både i argumentasjonen for arbeidervernloven som helhet og for reguleringen av kvinners arbeid spesielt ble det henvist til paragrafer i utenlandsk lovgivning, og til at kommisjonen ønsket å forebygge tilstander man hadde sett i andre land. Påvirkningen kan tenkes å være særlig stor i dette tilfellet med paragrafen om gruvearbeid, da paragrafen regulerte et område som på daværende tidspunkt verken ble ansett som et stort samfunnsproblem eller konfliktspørsmål. Det kan av den grunn ha vært et særlig behov for inspirasjon fra andre lands lovgivning, men sannsynligvis også et mindre behov for å distansere seg fra internasjonal standard og skape et lovverk tilpasset norske behov.

Hensynet til familien og barn er sentralt. Paragrafen om kvinners arbeid etter fødsel var av naturlige grunner argumenter for med hensynet til barnets helse. Årsaken til at grensen ikke ble forsøkt utvidet enda mer var fordi Arbeiderkommisjonen og komiteene hevdet lengre tids arbeidsløshet ville gjøre det vanskeligere for mor å gi barnet god pleie, slik hensikten med loven var. Paragraf 29 (§ 35 i første lovforslag) bunnset også en frykt for dårlige oppvekstvilkår; usedelighet kunne føre til barn som vokste opp uten et trygt hjem.

Sedelighets- og sunnhetsgrunner var en annen sentral årsak. I lovgivningsprosessen ble det gjentatte ganger vist til at sedelighets- og sunnhetshensyn var sentrale for ønsket om å begrense arbeidet i gruver for kvinner. Det ble ikke eksplisitt uttalt hva som lå til grunn for dette, og hva som skilte menn og kvinner med hensyn til sunnhet og sedelighet. Temaet kjønn var lite tilstede i debatten om kvinners arbeid i arbeidet med fabrikktilsynsloven. Det viktigste konfliktpunktet var balansen mellom individets frihet og statens rolle.²⁰⁹ Det var ikke før kvinnesaksforeningenes inntog etter 1900 at saken ble et eksplisitt spørsmål om kjønn. Gro Hagemann mener som nevnt grunnen til at ulikhetene for kjønn ennå ikke ble forklart med kjønnes forskjeller, var at forskjellene var så inngrodde og vidt anerkjente at de ble tatt som en selvfølge.²¹⁰

Det er også en tydelig tendens til at kvinners arbeid ble vurdert som mindre viktig enn menns arbeid. Det ble for eksempel aldri diskutert om kvinners arbeid i gruver burde tillates fordi kvinnen har rett til å ta arbeid. Det er isteden tydelig at arbeidet blir ansett som negativt.

²⁰⁹ Hagemann, «Protection or Equality? Debates on Protective Legislation in Norway». 268.

²¹⁰ Ibid. 268.

I behandlingen av Fabrikktilsynsloven var det to av fire paragrafer om kvinners arbeid som ble gjenstand for debatt. De to andre ble ikke endret fra første lovutkast til endelig lov. De to paragrafene som gjennomgikk endringer, paragraf 21 om kvinners arbeid etter fødsel og paragraf 22 om kvinners arbeid i gruver, ble mer inngripende ved endelig lov enn i starten av prosessen. Et unntak er at paragraf 22 i et tidligere, internt utkast fra Arbeiderkommisjonen også regulerte arbeidet til mindreårige *menn*. Men dette ble tatt ut av lovforslaget før forslaget nådde Stortinget.

Paragrafene som omhandlet kvinners arbeid, kan ikke sies å ha vært et viktig debattområde, verken i eller utenfor Stortinget. Den konservative avisen *Fredrikstads Tilskuer* publiserte 17. januar 1888 et lengre kommentarinnlegg til lovforslaget lagt frem av Arbeiderkommisjonen. Innlegget presenterte og kommenterte samtlige paragrafer og temaer som ble regulert i lovforslaget. Artikkelen poengterte at den la vekt på paragrafene med størst allmenn betydning: sikkerhets- og sunnhetsforanstaltninger, barns arbeide og normalarbeidsdag. Artikkelen støttet disse sikkerhets- og sunnhetsforanstaltningene. Avisen var også enig i reguleringene som forbød barnarbeid. Om reguleringen av kvinners arbeid var kommentaren knapp: «Ingen av disse Bestemmelser kan give Anledning til særlige Bemærkninger. Deres Nytte og Nødvendighet er ogsaa saa indlysende, at de ingen Kommentarer tiltrænger».²¹¹

²¹¹ «Arbeiderkommissionen», *Fredrikstads Tilskuer*, 17. januar 1888.

4 Debatt om kvinners rolle

I debatten om kvinners arbeid og rolle i samfunnet var den definerende aktøren Norsk Kvinnesaksforening (NKF). Foreningen kjempet for kvinnens økonomiske og sosiale stilling i samfunnet og ønsket at kvinner skulle hevde seg i arbeidslivet. I de første årene etter foreningen ble opprettet i 1884 hadde NKF som hovedstandpunkt at kvinner skulle likestilles menn i arbeidslivet. Kvinnene skulle kunne ta arbeid på lik linje med menn, og bli betalt like mye. Dette gjaldt også kvinner i industrien. NKF fokuserte allikevel lite på arbeiderkvinnenes situasjon, og argumentene til fordel for kvinnelig industriarbeid bar preg av å være prinsipielt begrunnet.

I dette kapitlet skal jeg ta for meg Norsk Kvinnesaksforenings syn på kvinners arbeid, med fokus på hvordan foreningen omtalte arbeid for kvinner i industrien, og det konservative synet representert ved stortingsrepresentant Nils Hertzberg. Hva mente NKF om industriarbeid og kvinnens arbeidssituasjon etter industrialiseringen? Hvordan kan NKFs syn på industriarbeid leses gjennom deres prinsipielle holdning til spørsmålet om arbeid? Hva var hovedargumentene fra de konservative som foreningen ønsket å besvare? Hvordan ble kvinnens rolle som mor eller arbeider omtalt av kvinnesakens motstandere og NKF?

Norsk Kvinnesaksforening (NKF)

Personene i lederskapet av NKF var den viktigste stemmen i norsk kvinnesaksdiskusjon på 1880- og 1890-tallet. Foreningen ble stiftet i 1884 med Gina Krog og politikeren og stortingsrepresentanten Hagbard Berner (V) i spissen og med diskusjonsforeningen Skuld som forløper. Berner ble den første lederen. Andre sentrale personer i foreningen fra starten var Cecilie Thoresen, Anna Stang, Randi Blehr, Ragna Nielsen og Anna Rogstad. I tillegg til miljøet rundt Skuld var det flere andre miljøer som var dominerende i startfasen. Blant disse finner vi Kristiania Lærerindforening (stiftet 1866), Læseforening for Kvinder (stiftet av Camilla Collett 1874), miljøet fra Nissens Pikeskole, og kretsene rundt *Nyt Tidsskrift* (ofte kalt «Sars-kretsen» etter Ernst Sars) og avisen *Dagbladet*.²¹² Kretsene var ofte overlappende, og ulike relasjonsbånd var til stede mellom deltagerne i miljøene.²¹³ Det var en tydelig tilknytning til den politiske eliten og til toneangivende medier på venstresiden.

²¹² Moksnes, *Likestilling eller særstilling?: Norsk kvinnesaksforening 1884-1913*. 33.

²¹³ *Ibid.* 33

NKF: en Venstre-forening

NKF publiserte sin innbydelse til medlemskap i flere store aviser i november 1884, med rundt 200 signaturer.²¹⁴ Blant underskriftene finner man en rekke profilerte politikere, samfunnsdebattanter og forfattere. Nestleder i NKF 1968-1972 Aslaug Moksnes har gått igjennom NKF-medlemmenes politiske og sosiale tilhørighet. De fleste mennene hadde høyere utdanning, og særlig jurister og leger var godt representert.²¹⁵ Det var tilnærmet like mange menn som kvinner blant de første medlemmene. Av de mannlige medlemmene hadde flesteparten tilknytning til partiet Venstre, gjennom lokal- eller rikspolitik eller kulturmiljøet rundt partiet. Med unntak av Johan Sverdrup var alle partiformennene og statsministere for Venstre frem til stortingsperioden 1908/09 medlem av foreningen.²¹⁶ Blant annet var innbydelsen signert av Søren Jaabek, som senere satte sitt preg på Fabrikktilsynsloven av 1892 gjennom sin deltagelse i Arbeiderkommisjonen av 1885.²¹⁷ Høyremannen Francis Hagerup var det eneste mannlige medlemmet på konservativ side.²¹⁸ I tillegg til Venstre-politikerne var også redaktørene ved de største Venstre-avisene medlemmer i foreningen: Lars Holst (Dagbladet), Ola Thommessen (VG), Olav Lofthus (Bergen Tidende), Per Sivle (Buskeruds Amtstidende [1883-1885] og Kristianiaposten [1887-91]) og (Olaus) Ole Arvesen (Oplandenes avis). Foreningen hadde av den grunn sterk tilknytning til partiet, og den ble ifølge Moksnes også oppfattet som en støtteforening eller et «underbruk» av Venstre.²¹⁹

De kvinnelige medlemmene i foreningen hadde i startfasen av naturlige grunner ikke politiske verv, men gjennom familie-, vennskap- og ekteskapsrelasjoner var de knyttet til de samme politikk- og kulturmiljøene. Blant annet var Anna Stang, styremedlem i foreningens første styre, gift med Jacob Stang, minister i Sverdrups regjering.²²⁰ Størstedelen av kvinnene var gift, og over halvparten av disse hadde også ektefelle i foreningen. De var altså gift med fremstående menn i norsk politikk og kulturliv. De ugifte kvinnene hadde som regel arbeid innenfor «lavere middelklasse», med lavere lønn enn menn i tilsvarende yrker. Ser en derimot på disse kvinnenes fedre, finner man at de aller fleste hadde tilknytning til embetsmannsmiljø og storborgerskap. En stor andel jobbet innenfor skolen, et av få yrker som var åpnet for kvinner fra høyere sosiale

²¹⁴ Agerholt oppgir tallet 220 signaturer. Moksnes oppgir 171 signaturer og at det ved generalforsamlingen var 274 personer tilstede. Agerholt, *Den norske kvinnebevegelses historie*. 75. Moksnes, *Likestilling eller særstilling?: Norsk kvinnesaksforening 1884-1913*.

²¹⁵ Moksnes, *Likestilling eller særstilling?: Norsk kvinnesaksforening 1884-1913*. 38.

²¹⁶ Ibid. 35.

²¹⁷ Agerholt, *Den norske kvinnebevegelses historie*. 75.

²¹⁸ Moksnes, *Likestilling eller særstilling?: Norsk kvinnesaksforening 1884-1913*.

²¹⁹ Ibid. 35.

²²⁰ Ibid. 34.

lag. Moksnes trekker allikevel frem at det var få embetsmenn representert, da disse gjerne soknet til Høyre.²²¹

Tilknytningen til Venstre var såpass tydelig at få dager etter foreningens opprop var publisert nasjonalt i pressen, ble den konservative Johanne Vogt, en sentral person i Læseforening for Kvinder, kontaktet av kammerherre Christian Holst. Holst stilte spørsmål ved foreningens tilknytning til den nye liberalpolitiske foreningen. Vogt forsvarte sin posisjon med å informere om at selv om styret i leseforeningen støttet og interesserte seg for kvinnesakens utvikling, ville styret ikke stå oppført på foreningens innbydelse på grunn av de politiske uenighetene.²²² Det var også noen uenigheter mellom kvinnesaksmiljøet og Venstre og venstreorganisasjonene. Blant annet skrev Krog i *Nylænde* i 1894 at *Nylændes* redaksjon ikke var i stand til å føle takknemlighet til venstreorganisasjonene, fordi de utelot kvinnene fra sitt stemmerettsprogram.²²³

NKFs syn på industriarbeid

NKF er kjent for sitt syn på kvinners fabrikkarbeid gjennom foreningens arbeid med fabrikkarbeidervernlovgivningen etter 1900. Foreningen arbeidet derimot lite med temaet under første del av lovgivningsprosessen. NKFs tidsskrift *Nylænde* publiserte en kort kommentar om Arbeiderkomisjonens innstilling og at den inneholdt særreguleringer for kvinner. Redaksjonen viste kun til innholdet i paragrafene og skrev at paragrafene skulle kommenteres ved et senere tidspunkt.²²⁴ Dette ble i midlertidig ikke fulgt opp. Kvinnesakshistoriker Anna Caspari Agerholt viser til Dagny Bang som den sentrale motstanderen i NKF mot særreguleringene for kvinner.²²⁵ Bang ble ikke med i styret før i 1908, og det var først da hun begynte å kjempe aktivt mot særbestemmelsene i fabrikktilsynsloven. Hennes initiativ startet for fullt med et foredrag holdt i NKF i juni 1908, og hun fulgte opp med å holde foredraget i ulike deler av landet og ved å skrive innlegg i aviser.²²⁶

Norsk Kvinnesaksforening og norsk kvinnekamp fokuserte fra starten av på stemmerett for kvinner. NKF tok også opp en rekke andre temaer de første årene, og i tillegg til stemmerett var

²²¹ Ibid. 38.

²²² Ibid. 35-36.

²²³ Red., «...», *Nylænde* 1894. Kommentar uten tittel til «Venstrepartiet og kvinderne» av Fredrikke Qvam

²²⁴ Red., «Forskjelligt: Arbeiderkommissionens indstilling», 1888. 27.

²²⁵ Agerholt, *Den norske kvinnebevegelses historie*. 279.

²²⁶ Aslaug Moksnes, «Dagny Bang», Norsk biografisk leksikon.

utdanning for kvinner en viktig kampsak.²²⁷ NKF's syn på kvinners arbeid kommer til uttrykk i blant annet ulike foredrag og tiltak i perioden, men fokuserer lite på industriarbeid. NKF arbeidet for å heve kvinnens økonomiske stilling. Dette var ett av NKF's hovedstandpunkter og skulle også gjelde arbeiderkvinner, selv om fokuset på disse kvinnene ofte kom i bakgrunnen. Kvinner ble allikevel omtalt som å være i stand til å ta arbeid i industrien. Arbeid med maskiner og fysisk tungt arbeid burde være en potensiell arbeidsmulighet for kvinner, mente foreningen. Arbeidet med å bedre kvinnens økonomiske stilling ble hovedsakelig frontet av Berner, mens Krog ledet fløyen som arbeidet for stemmerett.²²⁸

NKF mente selv at de kunne snakke for alle kvinner. I møte med påstander om at kvinnesaken var elitistisk, viste Berner til kvinnebevegelsens kamp for arbeiderkvinner og kvinnens inntog i industrien. Kvinnesakstanken var i bunn og grunn demokratisk, og kvinnekampens kraft skulle vise seg ved å være frigjørende for alle kvinner, hevdet han. På tampen av 1800-tallet, industriens århundre, skulle kvinnekampen føre de «store kvindelige arbeider-kolonner til seier paa industriens mark».²²⁹ Berner mente kvinners arbeid i økende grad ble anerkjent både som en rett og en plikt av så vel individet som av samfunnet.²³⁰ Han var positivt innstilt til fremtiden: «Det opprinder en ny tid, hvori det kvindelige arbeide mere vil komme til sin ret».²³¹

Kampen for retten til konkurranse

Det spørres, om ikke friheden til efter evne at søge det arbeide, hvorved individet bedst sættes i stand til at hævde sin økonomiske existens og sin personlige selvstændighed, bør være den samme for kvinden som for manden?²³²

Spørsmålet blir stilt innledningsvis av Hagbard Berner i «Det kvinnelige arbeide» fra 1885, den skriftlige, publiserte utgaven av et foredrag i Norsk Kvinnesaksforening. Foredraget ble holdt i oktober 1885, da under tittelen «Det kvindelige arbeide og lønnen for det».²³³ NKF publiserte foredraget for å sende det ut blant medlemmer og selge det i bokhandler under NKF's navn.²³⁴ Berners sitat illustrerer NKF's hovedstandpunkt til kvinnelig arbeid: Kvinner burde ha rett til å søke det arbeidet som ga dem økonomisk og personlig frihet, på lik linje med menn. Kampen

²²⁷ Årsberetninger ca. 1884-1892. RA/PA-0233/D/Dd/L0132, «Kvinnesaken, Norsk kvinnesaksforening div. papirer bl.a. Norske Kvinners Sanitetsforening».

²²⁸ Moksnes, *Likestilling eller særstilling?: Norsk kvinnesaksforening 1884-1913*. 45-54.

²²⁹ Hagbard Emanuel Berner, *Det kvindelige arbeide*. Kristiania: Thronsen & Co.s Bogtrykkeri, 1885. 7.

²³⁰ Ibid. 10.

²³¹ Ibid. 16.

²³² Ibid. 1.

²³³ Årsberetning NKF, 1885-1886, 3. RA/PA-0233/D/Dd/L0132, «Kvinnesaken, Norsk kvinnesaksforening div. papirer bl.a. Norske Kvinners Sanitetsforening».

²³⁴ Ibid.

for frihet og rett til arbeid fungerte som en del av kvinnebevegelsens kamp for myndiggjøring av kvinner og deres deltagelse i det politiske og offentlige liv. I Berners foredrag krevde han mer likestilling i arbeidslivet og likelønn for kvinner og menn. I foredraget forsøkte han å svare på argumenter om at kvinner ikke burde arbeide, eller at de ikke hadde behov for like høy lønn som menn.

At kvinner skulle få muligheten til å hevde seg på arbeidsmarkedet ble stadig fremmet som en kampsak av NKF. Redaksjonen i *Nylænde* skrev i 1888 om «Kvinders fattigdom», hvor det var snakk om kvinners relative fattigdom i forhold til menn, og at kvinnene var mindre utdannet og uvitende enn menn. For at kvinner skulle bli bedre stilt økonomisk, måtte man arbeide for tre punkter:

- 1) at alle veie til hæderlige livserhverv aabnes for dem.
- 2) at kvinderne gjennom opdragelse, uddannelse, undervisning gjøres skikkede til at optage konkurransen.
- 3) at der ved aflønninger tages hensyn til det arbeide, som udføres og ikke til kjønnen.²³⁵

Kvinnene måtte også bli gitt politiske rettigheter, så de kunne verne om godene de besatte eller ervervet.

At samtlige yrker skulle åpnes for kvinner, ble også nevnt av Anna Rogstad i hennes kritikk av Nils Hertzberg i *Nylænde* i 1887: «derfor tænker ogsaa vor kvindesag paa alle erhvervsdøre og fordrer kvinders ret til erhverv paa alle arbeidsmarker».²³⁶ Nils Hertzberg, teolog, stortingsrepresentant og statsråd 1882-84, skrev i 1887 boken *Kvindens Kald, Uddannelse og Gjærning*, som også ble presentert gjennom et foredrag.²³⁷ Hertzberg tok her til orde for fordelene ved et kjønnsdelt arbeidsmarked, og uttalte en særlig skepsis til at kvinnene arbeidet i industrien. Rogstad skrev senere samme år en harselas av Hertzbergs foredrag i *Nylænde*.

Hertzberg hevdet kvinner hadde et naturlig kall og anlegg til å være mannens medhjelper, og ikke hans konkurrent.²³⁸ Konkurransen mellom mennene i arbeidslivet og «Kampen for Tilværelsen» var allerede kritisk, og han spurte seg om hva følgene ville bli om også kvinnene skulle bidra til å gjøre konkurransen hardere. Han henviste her til skapelsesberetningen hvor det sto skrevet at Gud ville gi mannen en medhjelper. «Det heder ikke: Jeg vil gjøre ham en

²³⁵ Red., «Kvindernes fattigdom», *Nylænde* 1888. 50.

²³⁶ Anna Rogstad, «Hr. Hertzberg foredrag om kvindens kald, uddannelse og erhverv», *Nylænde* 1887. 71.

²³⁷ Hertzberg, *Kvindens Kald, Uddannelse og Gjærning*. Anna Rogstad anmeldte/kritiserte foredraget i *Nylænde* i 1887 (hefte 5), da under tittelen «Hertzbergs foredrag om kvindens kald, uddannelse og erhverv».

²³⁸ Rogstad, «Hr. Hertzberg foredrag om kvindens kald, uddannelse og erhverv», *Nylænde* 1887. 68.

Konkurrent!», tilføyet Hertzberg.²³⁹ I skapelsesberetningens korte utdrag fantes det grunnleggende prinsippet om forholdet mellom mannen og kvinnen: arbeidsfordelingen.²⁴⁰

Anna Rogstad brukte argumentet om konkurranse mot Hertzberg. Hun hevdet at menn med alle midler forsøkte å få gjennomslag for at kvinner manglet grunnleggende egenskaper som logikk og forstand til å utføre mennenes arbeid, men at dette egentlig bunnet i frykt for at kvinnene skulle konkurrere med mennene på deres område. Rogstad hevdet videre at grunnen til at kvinner hadde blitt den underordnede part, var at mennene hadde tvunget kvinnen inn i denne posisjonen, og at menn hadde presset kvinner til å ta på seg det fysiske tyngste arbeidet. Hun mente dette var vanlig blant folkeslag «paa lavt kulturtrin», men at dette også var til stede i de «civiliserede nationer» hvor kvinnene ble tildelt arbeidet nederst på rangstigen. Ifølge Rogstad omtalte Hertzberg arbeidsfordelingen nærmest som en naturlov, men selv mente hun at den ikke skyldtes et naturlig skille. Arbeidsfordelingen var et resultat av brutaliteten som hadde pågått siden syndefallet.

At menn tidligere hadde tvunget kvinner til å utføre det tyngste arbeidet, ble også fremholdt av NKFs leder Hagbard Berner som et faktum mot påstandene om at kvinnen var fysisk svakere og derfor ikke hadde evne til å utføre samme tunge kroppsarbeid som menn. Kvinnen var ifølge Berner i stand til å ta tungt arbeid, blant annet i industrien. Han avviste ikke at menn ofte var fysisk sterkere, men problematiserte påstanden om at menn av den grunn alltid hadde tatt det tyngste arbeidet. Han hevdet mannen gjennom sin styrke og maktposisjon ofte hadde *tvunget* kvinnen til å ta det tyngste arbeidet.²⁴¹ At menn i tillegg hevdet at kvinner ikke var i stand til å gjøre tungt arbeid frivillig, var dermed en absurd påstand, og spørsmålet ville bli mindre relevant, mente han. Industrialiseringen førte til at mye arbeid ikke lenger var avhengig av menneskelig fysisk kraft. I stedet ville etterspørselen for påpasselighet og kyndighet øke, og på disse områdene stilte menn og kvinner likt. Til å passe på maskiner var en kvinne like skikket som en mann.²⁴²

Lønn

Nils Hertzberg pekte på kvinnes lønn i fabrikkene som et problem. Ifølge han førte kvinnes lave lønn til at de vant konkurransen mot menn. Når kvinnene arbeidet for mindre lønn i fabrikkene enn menn, førte dette ifølge Hertzberg til at de ble mer og mer ettertraktet

²³⁹ Hertzberg, *Kvindens Kald, Uddannelse og Gjerning*. 118.

²⁴⁰ Ibid. 118-119.

²⁴¹ Berner, *Det kvindelige arbeide*. 2.

²⁴² Ibid. 10.

arbeidskraft. Konkurransen mellom mannlige og kvinnelige arbeidere ville da føre til at lønnene ville synke. Konsekvensene ville bli utbredt fattigdom og et oppbrutt hjem. Familiene tapte huslig skikk og orden, hygge og lykke, noe både mennene og barna ville lide av.²⁴³ At kvinnene søkte seg inn til mennenes yrker, ville kun forverre tilstandene for arbeiderfamiliene.

NKF og Hagbard Berner fremmet på sin side likelønn som en viktig kampsak for kvinner. Berner hadde til sitt foredrag selv samlet sammen statistikk over kvinnelige arbeideres lønn, men påpekte at samlingen var mangelfull. Han viste til lønnsoversikt for både industriarbeid og andre yrker, blant annet telegrafister, lærere og tannleger.²⁴⁴ Berner anslo at kvinnelønnen i snitt lå på halvparten eller en tredjedel av menns lønn i samme yrke.²⁴⁵ Han spurte seg hva som kunne være grunnen til at kvinner tjente så lite i forhold til menn, og falt ned på konklusjonen til John Stuart Mill i boken *Principals of political economy*: det skyldtes sedvane og ikke naturlige grunner. Samfunnsforholdene og fordommer gjorde at kvinnens arbeid ble sett på som et «appendix» til mannens arbeid.²⁴⁶ Det skulle også koste mindre for kvinner å leve. Ett av argumentene bak denne påstanden var at arbeid for kvinner var vanligst for ugifte kvinner, ofte omtalt som «uforsørgede». Kvinner som arbeidet skulle altså kun forsørge seg selv, mens menn ble forventet å skulle ha en lønn som kunne forsørge en hel familie. Dette var et dårlig argument, mente Berner, da man ikke vurderte eller tilpasset lønn etter behov. For eksempel spiste folk forskjellig mengde mat, og noen hadde bruk for mer klær enn andre. «Det er ikke tæringen, som bestemmer næringen, men næringen, som bestemmer tæringen», slo Berner poetisk fast.²⁴⁷

Berner, Rogstad og redaksjonen i *Nylænde* viste til en omdiskutert problemstilling hvor kvinner ikke hadde muligheten til å konkurrere på arbeidsmarkedet på lik linje med menn, men ble stående utenfor arbeidsmarkedet i det «nye» økonomiske systemet. Synet sto i motsetning til Hertzbergs syn, som mente kvinnene utkonkurrerte menn. Berner argumenterte også for at det var vanskeligere for kvinner å få arbeid enn for menn, og å leve av det arbeidet de hadde. Det hadde etablert seg typiske yrker for kvinner og menn, og kvinneyrkene var ikke like lette å livnære seg av.²⁴⁸ Kvinnene hadde dessuten begrenset tilgang på utdanning og fagskoler, og de ble derfor ofte henvist til enkelt og dårlig betalt arbeid.²⁴⁹

²⁴³ Hertzberg, *Kvindens Kald, Uddannelse og Gjerning*. 25.

²⁴⁴ Berner, *Det kvindelige arbeide*. 12.

²⁴⁵ Ibid. 13.

²⁴⁶ Ibid. 13.

²⁴⁷ Ibid. 14.

²⁴⁸ Ibid. 2.

²⁴⁹ Ibid. 15.

Kvinnenes ubrukke arbeidskraft

Hagbard Berner poengterte at en rekke kvinner hadde blitt arbeidsledige av at oppgaver som tidligere var knyttet til hjemmet, nå hadde blitt industrialisert. Han hevdet også at kvinner i en rekke yrker ble fortrent av mannlig arbeid, og at de møtte stor motstand da de fikk innpass i typiske mannsyrker. At kvinner begynte i yrker som tidligere var dominert av menn, ble ansett som problematisk av mange menn, blant annet fordi de krevde lavere lønn for samme arbeid. Det fantes derfor en frykt for at kvinnene kunne utkonkurrere menn i en del yrker. At kvinnene søkte til disse yrkene, var ifølge Berner likevel en naturlig utvikling og nødvendighet, ettersom det var mennene som først hadde fratatt kvinnene livsgrunnet i de typiske «kvinneyrkene».²⁵⁰ NKF stilte seg altså positive til at kvinner tok industrialisert arbeid, og ønsket at kvinnene tok tilbake arbeidet innenfor de områdene som tidligere hadde vært kvinnens domene, men som nå hadde blitt industrialisert.

Kvinnesaksforkjemperne og motstanderen Hertzberg pekte på det samme problemet: at kvinnene representerte en stor mengde ubrukt arbeidskraft. Hertzberg la vekt på at kvinnen hadde havnet i en overflødig posisjon i det nye arbeidslivet. Håndverk og hjemmeindustri hadde blitt flyttet til fabrikkene og masseproduksjonen og etterlatt seg en stor gruppe kvinner uten arbeid. Han mente dette var et av problemene med industrialiseringen. De nye fabrikkene ansatte ifølge han flere og flere kvinner, og han anerkjente at dette kunne være positivt for de kvinnene som fikk arbeid. Men andelen som fikk arbeid, var ifølge han mye færre enn andelen som mistet arbeid på grunn av industrialiseringen. Kvinnene som gruppe fikk derfor ingen fordeler av økt fabrikkarbeid. Fabrikproduksjonen gjorde det umulig for kvinnenes manuelle hjemmearbeid å konkurrere med industriproduksjonen, mente Hertzberg.²⁵¹

Hertzberg anerkjente allikevel at kvinnene nå var satt i en vanskelig posisjon, og at mangelen på arbeid for kvinner var et problem. Det voksende antall kvinner som sto uten mulighet til å bidra med sin arbeidskraft, krevde en viss utvidelse av kvinnens arbeidsområde. Men å trække inn på mannens område var ikke løsningen. Arbeidsfordelingen basert på kjønn var ifølge han et «Grændseskjel, som selve Naturen og Livet saa utvetydig har sat». Å bryte opp dette skillet ville kun medføre flere onder enn de man i utgangspunktet ønsket å få bukt med. Om kvinnen gikk inn i mannens arbeid, ville hun bli en utgave av et travelt forretningsmenneske, hun ville miste det huslige livet, og hjemmene ville miste sin tiltrekningskraft og hygge.²⁵² Ved å legge

²⁵⁰ Ibid. 2.

²⁵¹ Hertzberg, *Kvindens Kald, Uddannelse og Gjærning*. 24-25.

²⁵² Ibid. 122.

vekt på manglende tiltrekningskraft viste Hertzberg til et tidligere argument om at det gode og sunne hjemmet kunne fjerne fristelsen til blant annet drukkenskap.²⁵³

Rogstad kritiserte Hertzbergs påstand om at kvinnene ikke skulle gå inn i mannens arbeidsområder. Hun viste til at dette var umyndiggjøring av kvinner, og at dette bunnet i et kvinneideal om at kvinnen skulle passes på. Kvinnen var ifølge Rogstad kun «kvinnelig» om hun var i skyggen av «de brede vinger» som mannen bredde over henne og holdt seg utenfor livets strid og splid. Kvinnen var kvinnelig om hun ga opp seg selv, hevdet Rogstad, men mannen var mandig når han var seg selv nok. At argumentasjonen var umyndiggjørende tok Rogstad opp ved flere anledninger. Hertzberg satte for eksempel et tydelig skille mellom voksne kvinner og menn, men ikke mellom gutter og jenter. Han mente gutter og jenter kunne få samme undervisning fram til omtrent 13 års alder. Barn er barn, uansett om de er gutt eller jente, mente Hertzberg. Rogstad mente han burde ha lagt til at mennesker er mennesker, uansett om man er kvinne eller mann.²⁵⁴

Rogstad var også svært kritisk til at Hertzberg mente kvinner manglet initiativ. Hertzberg uttalte at kvinner burde ta initiativet til å finne nye passende arbeidsområder. Kvinner skulle altså ta initiativ til nye arbeidsområder, men heller ikke konkurrere med mennene på deres områder, poengterte Rogstad. Hun harselerte også med at Hertzbergs forslag til nye arbeidsområder var tradisjonelle kvinneoppgaver som broderi, hekling, strikking, søm, vask osv. Flere av disse områdene ble utført av maskiner, og lønnen var for lav til å leve av, påpekte hun. Videre satte hun spørsmålsteget ved de ulike forventningene som ble stilt til menn og kvinner. Mannen skulle kun ta sin plass i samfunnet og arbeidslivet, mens kvinnen skulle oppsøke nye områder, bryte nye baner og dernest arbeide.

Et sentralt meningsskille mellom kvinnesaksforkjemperne og motstanderne handlet om man betegnet kvinners arbeid som en ressurs eller et problem for arbeidslivet. NKF kjempet for at retten og friheten til å ta arbeid skulle være lik for menn og kvinner, men ønsket ikke flere kvinner inn i arbeidslivet bare av prinsipp. NKF uttalte seg positivt til økt yrkesdeltagelse blant kvinner på tvers av sektorer, fordi de anså kvinnen som en nyttig ressurs.

Hagbard Berner la vekt på fordelene ved kvinners deltagelse i arbeidslivet, også i industrien. I Berners foredrag i NKF ga han uttrykk for et ønske om flere kvinner i denne sektoren. Han

²⁵³ Ibid. 120.

²⁵⁴ Rogstad, «Hr. Hertzberg foredrag om kvindens kald, uddannelse og erhverv», *Nylænde* 1887. 73.

viste til lavere kvinneandel i industrien i Norge enn i Sverige, og fremstilte dette som noe negativt. Flere kvinner i arbeid ville vært en fordel for samfunnet, også i industrien, hevdet Berner.²⁵⁵ Han mente også at kvinner var mer stabile arbeidstakere i industrien og viste til statistikk over kvinners deltagelse i industriarbeidet i tidligere år. I perioden 1871-1875, en periode med god økonomisk vekst, økte antall kvinner i industrien med 64 %, mot 38,5 % for menn. I perioden frem mot 1879, hvor økonomien gikk dårligere og antall fabrikkarbeidere ble færre, sank antall kvinner med kun 1,5 % mot 8 % for menn. Dette var ifølge Berner ikke unikt for Norge, men en kjent erfaring fra de store industrilandene. Det var derfor den kvinnelige arbeidskraften man kunne stole på i kriser.²⁵⁶

Dette synet på kvinnen som arbeidstaker kommer også frem i rapporten fra Arbeidskomiteen i NKF fra 1889.²⁵⁷ Arbeidskomiteen trådte sammen i oktober 1888 for å undersøke kvinners arbeids- og lønningsforhold i håndverksstanden. Komiteen, ledet av Inger Holst, skrev innledningsvis at de trodde det ville være muligheter for kvinner å «erobre» noe innenfor dette feltet. Dette viser et tydelig ønske om å få flere kvinner inn i håndverksindustrien. Komiteen konkluderte raskt med at det i de fleste håndverk allerede ble brukt mange kvinner i arbeidet, men at de dessverre fikk dårligere betalt enn mennene i samme industri. Det ble også påpekt at kvinnene som regel kun utførte en spesiell oppgave innen håndverket. Arbeiderkomiteen skrev at de overalt møtte argumentet om at kvinner ikke var sterke nok til å utføre håndverk, til og med i møte med urmakerne. Komiteen innvendte at når man tenkte på hvilken fysisk styrke det krevdes for typiske kvinneoppgaver som for eksempel storvask, falt argumentet i grus.²⁵⁸

Begrepet «erobre» i positiv forstand ble også brukt av Sophie Magelssen-Groth i hennes referat fra det internasjonale kvinnemøtet i Washington i 1888.²⁵⁹ Under konferansen fortalte Mrs. Mary Livermore om kvinners stilling i industrien og at kvinneandelen var økende. Situasjonen ble av Magelssen-Groth i *Nylænde* gjengitt som «fredelige erobringer», som kvinnen hadde oppnådd innenfor industrien. Det ble påpekt som positivt at mellom 300 og 400 ulike stillinger nå var åpne for kvinner i USA, og negativt at kvinnene nesten alltid var arbeidstagere, og ikke arbeidsherrer eller arbeidsgivere.

²⁵⁵ Berner, *Det kvindelige arbeide*. 3-6.

²⁵⁶ Ibid. 6.

²⁵⁷ Årsberetning, NKF, 1888-1889, 4-5. RA/PA-0233/D/Dd/L0132, «Kvinnesaken, Norsk kvinnesaksforening div. papirer bl.a. Norske Kvinners Sanitetsforening».

²⁵⁸ Årsberetning, NKF, 1888-1889, 4-5. Ibid.

²⁵⁹ S. Magelssen-Groth, «Innberetning om det internationale kvindemøte i Washington», *Nylænde* 1888. 179-180.

Arbeidsfordelingen

Hertzberg vektla *arbeidsfordelingen* som grunnstenen i samfunnet. Denne måtte ikke forstyrres ved at kvinnen tok på seg arbeid innenfor mannens sfære. Som hovedargument viste han til kristendommen og kristen moral. Hertzberg var utdannet teolog, og han brukte religionen som argument for hvilke arbeidsoppgaver som passet til kvinnen og mannen. «Skulde det ikke være just derfor, at Skaberen har skabt Mennesket som Mand og Kvinde, fordi han dermed tilsigtede en ligesaa nødvendig og gennemgribende som velgjørende Arbejts Fordeling?», spurte han.²⁶⁰ Han skrev at den sikreste veiledning på hva kvinners kall i samfunnet var, befant seg i Guds ord. Han mente Gud uttalte seg både klart og bestemt på dette området. Hertzberg fremla et premiss: Hvis man erkjente at det var Skaperen selv som hadde gitt kvinnen visse arbeidsoppgaver, kunne man ikke tvile på at Gud også hadde gitt henne de evner og krefter som trengtes for å løse disse oppgavene.²⁶¹ Han argumenterte med at det var åpenbart at ikke alle kan få til alt. I det daværende samfunnet, med en utbredt arbeidsfordeling, var det en sosial og økonomisk nødvendighet at man satt de som kunne utføre arbeidet, til å gjøre det.²⁶²

Hertzberg hevdet at kvinnebevegelsen ikke så forskjellene mellom menn og kvinner i lys av kristendommen, fordi den ikke anså kristendommen som åpenbaringen av den absolutte sannhet. Kvinnebevegelsen anså derfor heller ikke den kristelige moralen som en ukrenkelig norm for enkeltmennesket og samfunnet, slik han selv gjorde.²⁶³ Han skrev varmt om kvinnens rolle og hvor viktig denne var, men den moderne kvinnebevegelsens ønske om å bryte opp denne rollen, var kvinnebevegelsens forsyndelse.²⁶⁴ Isteden ønsket han en balanse mellom kjønnene, hvor mennene og kvinnene hadde hver sin arbeidsfordeling. Han skilte mellom to sider i menneskers arbeid; en side som utførte det første grovarbeidet, og en side som pleiet og finpusset detaljene. Hertzberg brukte som symbol at den førstnevnte siden ryddet jorden, mens den sistnevnte sådde og ga jorden næring. Begges arbeid var ifølge han like viktig, men krevde ulike egenskaper. Den første siden var bedre rustet for kamp og forsvar, mens den andre siden passet bedre til forsoning og konfliktløsning. Den første siden sørget for betingelsene for det menneskelige liv – både materielt og åndelig. Den andre siden ga disse sin hensiktsmessige anvendelse.²⁶⁵ Den førstnevnte passet best for menn, og den sistnevnte passet best for kvinner.

²⁶⁰ Hertzberg, *Kvindens Kald, Uddannelse og Gjerning*.

²⁶¹ Ibid. 114.

²⁶² Ibid. 117.

²⁶³ Ibid. 22.

²⁶⁴ Ibid. 121.

²⁶⁵ Ibid. 114-116.

Arbeidets fordeling ble av Hertzberg sett på som en av de viktige samfunnsstrukturene: «Der drager sig altsaa gjennem det menneskelige Samfund den store Lov, som heder Arbejdets Fordeling, og denne Lov er ligesaa begrundet, naar det Gjælder Individernes som Samfundets Tarv».²⁶⁶ Rogstad stilte spørsmålet om hvordan Hertzberg kunne begrunne «den store lov». Hvem har gitt denne loven, og med hvilken rett?

Hertzberg åpnet for at kvinner i enkelte tilfeller kunne ta på seg mannens oppgaver, som hvis mannen hadde forsømt sitt arbeid. Det fantes også, hevdet han, kvinner som hadde både mennenes mot og evne. På samme måte fantes det kvinnelige menn (men disse sto med det rette i lav kurs, la han til). På tross av at dette kunne være tilfelle, fantes det ikke nok grunnlag til å trekke konklusjonen om at det ikke var forskjell mellom menn og kvinner og deres oppgaver: «Nød bryder alle Love; Undtagelsen omstyrrer ikke Regelen; den befæster den».²⁶⁷

Ifølge Bibelen var ikke kvinnen av lavere natur enn mannen, hevdet Hertzberg. Dette kommer fram ved at kvinnen var skapt av mannen, og derfor var han lik. Under han fant man til sammenligning alle dyrene. Men det var allikevel et tydelig skille. Apostelen Paulus skrev at «Mannen er Kvindens Hoved» (1 Kor 11 3), og at «Manden er ikke af Kvinden; men Kvinden er af Manden; Manden er heller ikke skabt for Kvindens Skyld, men Kvinden for Manden» (1 Kor 11 8-9).²⁶⁸ Det var også kun mannen som var *primus inter pares*, den første blant likemenn, og mannen hadde derfor en «relativ Selvstændighed ligeoverfor Kvinden». Dette ble brukt som argumentasjon for at kvinnens oppgaver var vurdert som (noe) underordnet mannens oppgaver, og at dette var en nødvendig og legitim arbeidsfordeling.

Rogstad mente det var en feiloppfatning av den kristne lære når Hertzberg brukte kristendommen som forsvar for at kvinnen skulle være mannens medhjelper. Hun skilte tydelig mellom «medhjelper» og «underordnet stilling» og hevdet «medhjelper» tilsa at hjelpen skulle gå begge veier: Kjønnene skulle være likestilt og være til hjelp for hverandre. Den ene part skulle ikke presses inn i en underordnet stilling, slik menn hadde gjort mot kvinner ved å misbruke sin fysiske makt. Rogstad henviste også til kristendommen med å hevde at denne «brutaliteten» startet ved syndefallet. Kvinnesaken var ikke selvoppfunnet og egoistisk, men bunnet i hele menneskeslektens arbeid frem mot det godes endelige seier.²⁶⁹ Hun argumenterte

²⁶⁶ Ibid. 117.

²⁶⁷ Ibid. 123.

²⁶⁸ Ibid. 127.

²⁶⁹ Rogstad, «Hr. Hertzberg foredrag om kvindens kald, uddannelse og erhverv», *Nylænde* 1887. 69.

for at menneskenes oppgave burde være å kjempe mot brutaliteten, samt å gjenopprette kjønnes posisjon som likestilte.

Hertzberg uttalte seg også om kvinners rolle i arbeidslivet i forbindelse med stemmerettsdebatten i Stortinget i 1890. Debatten tok også opp hvilke sfærer og arbeid som var passelig for kvinner. Ellen Sofie Baalsrud har i sin masteroppgave i idehistorie «Et anslag mot en 200 år gammel ”kjønnskontrakt”? En analyse av stemmerettsdebatten i Stortinget 5.-6. juni 1890» fra 2014 oppsummert debattdeltagernes standpunkter. Hun regner i studiet sitt med tre ulike sfærer: den private, den sivil/økonomiske sfæren og den politiske sfæren.²⁷⁰ Det var bred enighet blant stortingsrepresentantene i debatten om at grensene for kvinners deltagelse i samfunnet måtte settes, og at dette også var til fordel for kvinnene selv. De tre hovedstandpunktene satt ifølge Baalsrud grensen ved tre ulike sfærer. Det ene synet satt et skille ved inngangen til den politiske sfæren, den andre satt en grense ved den private sfæren, og den tredje satt grensen et sted inne i den økonomiske/sivile sfæren. Det førstnevnte synspunktet åpnet for at kvinner kunne delta på linje med menn i arbeidslivet, men ikke delta i politikken. Synspunktet som skilte mellom en offentlig og privat sfære (hvor arbeid utenfor hjemmet var en del av den offentlige sfæren), bar preg av Rousseaus sfæreinndeling og kjønnsrollesyn. Dette synet ble fremmet av konservative kristne, og den eneste som sto for dette standpunktet i stemmerettsdebatten i 1890 var biskop Johan Christian Heuch (H).²⁷¹

Det sistnevnte synet satte et skille med arbeid som passet seg for kvinner. Innstillingen til loven fulgte også dette synet, selv om det var uenigheter innenfor komiteen om hvor grensen skulle settes innenfor den økonomiske sfæren.²⁷² Argumentene for dette synet la vekt på at det var behov for å gi adgang for kvinner til arbeid, og at det særlig for ugifte kvinner var nødvendig at de hadde mulighet til å forsørge seg selv. Nils Hertzberg var da en av representantene som fremmet innlegg for dette synet i debatten, og la vekt på at skillet måtte gå ved arbeid som passet seg for kvinner (bl.a. offentlige kontorer, skolevesen og fattigvesenet), og at det viktigste kriteriet for grensesettingen var «kvinnelighet».²⁷³ Han henviste her også til at samfunnet hviler på «den store Lov», som er arbeidsfordelingen.

²⁷⁰ Ellen Sofie Baalsrud, «Et anslag mot en 200 år gammel ”kjønnskontrakt”? En analyse av stemmerettsdebatten i Stortinget 5.-6. juni 1890» (Masteroppgave i idehistorie, Universitetet i Oslo, 2014). 24.

²⁷¹ Ibid. 26. Biskop Heuch var varamann til Stortinget 1883-91, og møtte istedenfor statsminister Emil Stang under stortingssamlingene 1890 og 1891. Vidar L. Haanes, «J C Heuch», Norsk biografisk leksikon.

²⁷² Baalsrud, «Et anslag mot en 200 år gammel ”kjønnskontrakt”? En analyse av stemmerettsdebatten i Stortinget 5.-6. juni 1890». 25.

²⁷³ Ibid. 25-26.

Familien

Et av Hertzbergs hovedargumenter for at arbeidsfordelingen mellom mann og kvinne var så viktig, var hensynet til hjemmet og barna og deres oppdragelse. Hertzberg hadde i tillegg til teologibakgrunnen erfaring fra skolen, og arbeidet med skolen og barns oppdragelse blir sett på som hans viktigste arbeid. Det er tydelig at Hertzberg mente arbeidende kvinner ikke var forenelig med familielivet.

Hertzberg skrev varmt om det gode hjemmet, og dets betydning for familien og samfunnet. Alle har vel trådt inn i en stue, skrev han, som til tross for fattige kår var så hyggelig og kjærlig at kun en kvinne kunne ha stelt stedet, og kjent den lune og lette atmosfæren i et slikt hjem.²⁷⁴ I tillegg til at et koselig hjem hadde verdi i seg selv, la Hertzberg vekt på hjemmets verdi for mannen i huset. Det var, ifølge Hertzberg, viktig for mannen etter en lang og hard arbeidsdag å få komme til et slikt hjem. Det ville også føre til at mennene lettere kunne motstå fristelsen til og dra ut å drikke, og særlig gjaldt det mennene som arbeidet i industrien med hardt fysisk arbeid.

Faren for et dårlig hjem ble ifølge Hertzberg ikke mindre, men større, av at den arbeidende kvinne var enslig. De reelle farene ved arbeidet, som ifølge Hertzberg ikke kunne fjernes ved omsorg og tilsyn fra arbeidsgiveren, ble enda større hvis kvinnen var enslig og ubeskyttet. Det ensidige arbeidet og de begrensede arbeidsoppgavene i industrien ville gjøre at kvinnen ble uskikket til alle andre arbeidsoppgaver, også å stelle et hjem når hun omsider ble gift. Kvinnen var i tillegg mer utsatt i økonomiske kriser, fordi hun ville stå på bar bakke om hun mistet arbeidet.

Berner så på sin side ikke at kvinner i arbeid ville være problematisk for stiftelsen av familie og barneoppdragelse. Innledningsvis i sitt foredrag viste han til at stillingen kvinnen hadde som hustru, mor og oppdrager, og innflytelsen kvinnen hadde på familien, gjorde spørsmålet om kvinners arbeid enda mer brennende.²⁷⁵ Argumentet om at familier fikk det vanskeligere fordi menns forsørgelsesevne ble svekket på grunn av kvinnelige arbeidere, holdt ikke som argument. Tvert om ville kvinnens arbeidsdeltagelse gjøre dette lettere.²⁷⁶

²⁷⁴ Hertzberg, *Kvindens Kald, Uddannelse og Gjerning*. 119-120.

²⁷⁵ Berner, *Det kvindelige arbeide*. 2.

²⁷⁶ *Ibid.* 4.

Rogstad tok ikke opp familien som et tema i sitt tilsvaer, men hennes syn på familiens betydning kom allikevel til uttrykk i en bisetning. Rogstad argumenterte for at det var behov for både kvinnelige og mannlige lærere, fordi begge kjønnenes representasjon ville gi best undervisning og oppdragelse i skolen. Som sammenligning viste hun til familien, og det faktum at barn aldri kunne få en like god oppdragelse i et hjem med kun en forelder, som barna ville få i et hjem med både mors og fars omsorg.²⁷⁷

Hertzberg beskrev industriens påvirkning som «Onder og Farer», men påpekte at de ikke var like store i Norge som i de store «Kulturlandene», da industrialiseringen og fabrikkutbyggingen ikke var av samme karakter. Han påpekte også at det kun var i de store byer, særlig i Kristiania, at andelen kvinner i fabrikkarbeidet var betydelig. I de aller fleste bygder var hovednæringene knyttet til primærnæringene, og det var av den grunn ingen umiddelbar frykt for store omlegginger i arbeidslivet og kvinners arbeidskår.²⁷⁸ Så godt som alle kvinner på bygda ble ifølge Hertzberg gift, og brukte all sin tid og arbeidskraft på arbeid i hjemmet. Hertzberg argumenterte ut fra premisset om at kvinnens hovedoppgave var å være oppdrager. Han anså hensynet til barnas oppdragelse, et sunt hjem og samfunnets alkoholproblem å veie tyngre enn kvinnens frie valg, og han prioriterte kvinnens rolle som oppdrager og mor fremfor kvinnens rolle som arbeidstaker.

Avslutning

Spørsmålet om hvilken rolle kvinnen skulle ha i det nyindustrialiserte samfunnet, var et tema for debatt mot slutten av 1880-tallet. Industrialiseringen hadde ført til at arbeid ble flyttet ut av hjemmet, og at arbeid som tidligere ble utført av kvinner hadde flyttet inn i industrien, som primært ble ansett som mannens domene. Hvilken rolle burde kvinnen ha i dette samfunnet, og hvordan skulle en utnytte den overflødige arbeidskraften som hadde oppstått? Kvinnebevegelsen og dens motstandere forble stridende i spørsmålet om hvilken rolle kvinnen burde ha i dette samfunnet.

NKFs tilnærming til arbeidersaken de første årene var på prinsipielt grunnlag. Kvinnene burde ifølge NKF ha muligheten til å søke det samme arbeidet som menn, og få betalt like mye for utført arbeid. Foreningen tok liten del i arbeiderspørsmålet, og arbeidet lite rettet mot arbeiderkvinner. Foreningens representanter tok allikevel til orde for at kvinner burde kunne ta

²⁷⁷ Rogstad, «Hr. Hertzberg foredrag om kvindens kald, uddannelse og erhverv», *Nylænde* 1887. 73.

²⁷⁸ Hertzberg, *Kvindens Kald, Uddannelse og Gjærning*. 26-27.

arbeid i industrien, og mente det ikke stemte at det var ulike arbeidssfærer for kvinner og for menn. Ved flere tilfeller omtalte NKF den økte kvinneandelen i industrien som noe positivt. Den ubrukte kvinnelige arbeidskraften var en ressurs samfunnet burde utnytte. Berner var den fremste talspersonen for den økonomiske linjen i NKFs arbeid og han mente den beste måten å heve kvinnens stilling i samfunnet på var å styrke hennes økonomiske stilling. Dette innebar at kvinnene burde trå inn på arbeidsmarkedet i større grad enn de tidligere hadde gjort. Selv om NKF avviste at arbeidsmarkedet skulle være delt, la foreningen allikevel vekt på hva som var typiske kvinneyrker. Det var særlig viktig at kvinnene fikk ta del i arbeidet på disse områdene, og at de ikke ble fratatt arbeidsmulighetene av menn.

Nils Hertzberg, en motstander av kvinnebevegelsens tilnærming til arbeiderkvinnesaken, frontet et utbredt syn som fryktet at kvinnens inntog i industrien og arbeidslivet ville føre til samfunnets forfall. Arbeidsfordelingen mellom kvinnen og mannen ble av Hertzberg fremholdt som samfunnets store lov, en samfunnsstruktur som man ikke måtte bryte ned. Dette begrunnet han blant annet med henvisninger til utdrag fra Bibelen. Hertzberg mente også at siden kvinnene arbeidet for lavere lønn, ville de presse ned lønningene og utkonkurrere menn. Familiene ville bli sittende med en lavere inntekt, noe som særlig ville ramme arbeiderfamiliene.

Familien ble brukt som et viktig argument av Hertzberg, og det var arbeiderfamiliene som hadde størst behov for et stabilt hjem. Eksempelvis var faren for at mennene tydde til alkohol, størst i denne gruppen. Hensynet til barna var også et sentralt argument. I det nye samfunnet var det nødvendig at kvinnen tok ansvaret for oppdragelsen og det gode hjem – det var dette hun var skapt til, og det var dette arbeidet hun utførte best. Også Berner viste til at kvinnen hadde rollen som mor og oppdrager. Men dette var ifølge han ingen grunn til at lønnsarbeidet skulle droppes. Morsrollen ble isteden brukt som argument for at kvinnens mulighet til å ha lønnsinntekt var desto viktigere. Rogstad har få henvisninger til familien og kvinnens omsorgsrolle i sitt tilsvarende svar til Hertzberg, men hun nevner kort den stabile familiens betydning for barns oppdragelse. Rogstad nevner allikevel ikke kvinnen alene i sammenheng med barnas oppdragelse. Mannens og kvinnens omsorg ble begge omtalt som viktig av Rogstad.

5 NKF og arbeiderkvinnene

Utover 1890-tallet endret NKF tilnærming til kvinnesaken og arbeiderkvinner. Etter noen år hvor hovedfokuset lå på borgerskapets kvinner og deres utfordringer, fikk NKF et større fokus på vanskeligstilte kvinner. Agerholt har definert den første delen av denne perioden, NKFs sosiale periode, fra 1888 til midten av 1890-tallet, periodene med Anna Bugge (1888-1889) og Ragna Nielsen (1889-1895) som leder av foreningen.²⁷⁹ I denne perioden arbeidet NKF mer med sosiale spørsmål, blant annet friundervisning for ubemidlede kvinner og det første arbeidet for å bedre arbeids- og lønningsvilkårene for kvinner.²⁸⁰ Sedelighetssaken var også sentral. Hagemann skriver at NKFs sosiale linje ga en løsning på flere av kvinnesakens dilemmaer. Arbeid med sosiale spørsmål åpnet for deltagelse i det offentlige rom, uten at en måtte gi avkall på kvinneligheten. Det var også et område hvor det ikke var stor interessekonflikt mellom kvinner og menn, og mellom gifte og ugifte kvinner.²⁸¹ Dette var allikevel ikke uten kontroverser. En person med signatur «M.D» skrev i *Nylænde* allerede i 1888 at hun var kritisk til NKFs fokus på det sosiale spørsmålet. Hvor hadde det blitt av den store kvinnesaken, undret hun.²⁸²

Det var også en tendens å fremheve det positive ved kvinneligheten, og kvinnes overlegne egenskaper. Ragna Nielsen var en fremtredende kvinnesakskvinne som på den ene siden var opptatt av at det ikke var forskjell mellom kjønnene, men som samtidig forsvarte kvinneligheten som overlegen på visse områder. Kjønnene var ifølge Nielsen komplementære når det gjaldt moralske egenskaper, men kjønnskomplementariteten skulle ikke eksistere i arbeidsliv og utdanning.²⁸³ Kjønnenes komplementaritet hadde allikevel sin funksjon; ifølge Nielsen trengte samfunnet, i likhet med familien, det kvinnelige element.²⁸⁴ Særlig innenfor sedelighetssaken og moraldebatten var det snakk om kvinnelighet og kvinnes overlegenhet.

Rundt midten av 1890-tallet forsvant også mennene ut av både styrene og medlemsmassene i de norske kvinnesaksforeningene.²⁸⁵ Agerholt trekker fram et skille i datidens litteratur. De store dikterne i 1870- og 1880-årene hadde beskrevet kvinnens kamp for frigjøring som

²⁷⁹ Agerholt, *Den norske kvinnebevegelses historie*. 178.

²⁸⁰ Ibid. 178-179.

²⁸¹ Hagemann, «Det kvinnelige element, lutret og styrket». 42.

²⁸² Ibid. 43.

²⁸³ Ibid. 40.

²⁸⁴ Ibid. 41.

²⁸⁵ Agerholt, *Den norske kvinnebevegelses historie*. 176.

åndsmenneske, og kvinnene ble beskrevet som mannens like og kamerat.²⁸⁶ På 1890-tallet var det derimot en trend å beskrive kvinnen som kjønnsvesen. Tiårets unge dikterkull så ikke *mennesket* i kvinnen, de var heller fokusert på *kvinnen* i kvinnen, hevdet Agerholt.²⁸⁷ Kvinnen og hennes egenskaper ble gitt en høyere status, men diskursen om kvinnens egenskaper bidro også til at ideen om at kjønnene var komplementære ble styrket.

I andre halvdel av 1890-tallet la NKF mer og mer de prinsipielle sakene til side, og fokuserte på praktiske utfordringer ved kvinners liv.²⁸⁸ Randi Blehr, som var leder i NKF 1895-1899, var en sentral stemme i dette arbeidet, og hun ledet foreningens initiativ «Den praktiske linje». Rundt århundreskiftet arbeidet NKF også med blant annet å få kvinner inn i statlige embeter, inn i politietaten og inn som dommere i lagmannsretten, samt med bedre arbeids- og lønnsvilkår for kvinner i ulike yrkesgrupper.²⁸⁹

I dette kapittelet skal jeg ta for meg NKF's arbeid med arbeiderkvinner 1889-1900. Perioden innledes med en debatt mellom NKF og DNAs Carl Jeppesen, om arbeiderkvinnenes sak var en arbeidersak eller kvinnesak. Rett etter fulgte fyrstikkarbeiderstreiken, som førte til et økt fokus på fordelene med fagorganisering blant kvinner. Jeg vil deretter ta opp NKF's arbeid med «Den praktiske linje», hvor det ble agitert for bedre fagutdanning blant kvinner i håndverk og industri, men også å øke bevisstheten rundt husarbeid, barnestell og matlaging. Hvordan arbeidet NKF med tiltak rettet mot arbeiderkvinner i perioden 1889-1900? Hvordan endret NKF synet på kvinners rolle i arbeidslivet i perioden? Hvordan forholdt foreningen seg til spørsmålet om kvinnen primært var arbeider eller mor?

Arbeidersak eller kvinnesak?

I oktober 1889 foregikk en debatt i *Dagbladet* mellom Ragna Nielsen og Carl Jeppesen, om hvem som *egentlig* jobbet for arbeiderkvinnenes sak. Jeppesen var redaktør av avisen *Social-Demokraten*, og ble året etter leder av Det norske Arbeiderparti. Aasta Hansteen skrev kort etter en kommentar til debatten i *Dagbladet*, hvor hun tok Nielsens side i debatten. Hovedkonflikten lå mellom det Hansteen, for klarhetens skyld, kalte kvinnesaken, reist av kvinner i de høyere samfunnslag, og arbeidersaken, reist av menn i de lavere samfunnslag.²⁹⁰ Jeppesen hadde holdt et foredrag i forbindelse med et møte i Den socialdemokratiske Forening 8. oktober 1889, hvor

²⁸⁶ Ibid. 170.

²⁸⁷ Ibid. 170.

²⁸⁸ Ibid. 176.

²⁸⁹ RA/PA-0233/D/Dd/L0133, «Kvinnesaken, div. papirer».

²⁹⁰ Aasta Hansteen, «Kvindesagen og Arbejdersagen», *Dagbladet*, 24. oktober 1889.

han hadde kalt Norsk Kvinnesaksforening «en Karrikatur af, hvad en saadan Forening burde være».²⁹¹ Dette fordi de, ifølge han, kun kjempet for politiske og økonomiske rettigheter for bedre stillede kvinner. Hansteen var deltagende på samme møte, og svarte med at Jeppesen måtte ha manglende kjennskap til den moderne kvinnebevegelsen, som var et stort fenomen utenfor Norges grenser.

Ragna Nielsen svarte i *Dagbladet* 14. oktober med å vise til alt NKF hadde gjort for vanskeligerestilte kvinner: NKF hadde gitt friundervisning til fattige kvinner, jobbet for avskaffelsen av prostitusjon, og hadde satt i gang en undersøkelse av arbeidende kvinners stilling og vilkår. Med dette henviste Nielsen til NKFs arbeiderkomité, som hadde blitt satt ned året før.²⁹² NKF ønsket å åpne nye arbeidsfelter for fattige unge piker, hevdet Nielsen.²⁹³ Jeppesen svarte Nielsen i *Dagbladet* 16. oktober, og hevdet referatet fra møtet publisert i *Dagbladet* 9. oktober hadde sitert han feil. Jeppesen hadde snakket om Kvindestemmerettsforeningen, ikke Norsk Kvinnesaksforening. Kvindestemmerettsforeningen arbeidet nemlig kun for politiske rettigheter til et par tusen økonomisk uavhengige kvinner, men hva ville skje med den halve millionen kvinner i lavere samfunnslag? Ingenting, hevdet Jeppesen.²⁹⁴ Da Hansteen hadde svart han på møtet, hadde han svart at han snakket om Kvindestemmerettsforeningen, men at NKF fortjente betegnelsen like mye.²⁹⁵ Han påpekte også, at han ikke mente at NKF ikke arbeidet for rettighetene til alle kvinner. Da han kalte foreningen en karikatur, mente han at foreningens virksomhet hadde feilet, ikke at medlemmene ikke hadde gode hensikter.

Jeppesen anerkjente at NKF ønsket å jobbe for alle kvinners rettigheter, men la til hva han mente var problematisk med synet de hadde på arbeiderkvinnene. Det var en flott tanke at NKF hjalp fattige kvinner med undervisning. Men det beviste at grunntanken i NKF var at måten å forbedre fattige kvinners kår på, var ved at bedre stilte og bedre opplyste kvinner tok seg av, hjalp og løftet de fattige kvinnene opp. Dette var praktisk umulig, mente Jeppesen, og det fornektet kvinnens samfunnsbetydning.²⁹⁶ Arbeiderkvinnen var underkastet de samme vilkår som arbeidermennene, og det var produksjonssystemet som bestemte deres sosiale forhold. Det var kun arbeiderstanden selv som kunne løse arbeiderspørsmålet, hevdet han, med henvisning

²⁹¹ «Kvindens og Mandens Rettigheder», *Dagbladet*, 9. oktober 1889.

²⁹² Innberetning fra Arbeiderkomiteen. Årsberetning, NKF, 1888-1889, 4-5. RA/PA-0233/D/Dd/L0132, «Kvinnesaken, Norsk kvinnesaksforening div. papirer bl.a. Norske Kvinners Sanitetsforening».

²⁹³ Ragna Nielsen, «Kvindens og Mandens Rettigheder», *Dagbladet*, 14. oktober 1889.

²⁹⁴ Carl Jeppesen, «Kvindens og Mandens Rettigheder», *Dagbladet*, 16. oktober 1889.

²⁹⁵ Ibid.

²⁹⁶ Ibid.

til Marx.²⁹⁷ Ville kvinnesakskvinne kjempe for alle kvinners frigjøring, måtte de ta med seg stemmerettskvinnene og begi seg ned i samfunnets laveste lag, til arbeidernes hustruer og døtre. Hos disse måtte man vekke selvstendighet og forståelse for kvinnesaken. Gjennom denne gruppen ville det da bli dannet en armé, som ville bære kvinnesaken frem til seier.²⁹⁸

Hansteen skrev et innlegg i debatten publisert i *Dagbladet* 24. oktober. Hansteen hevdet her at Jeppesen overså viktige punkter, som at det herskende samfunn var et mannssamfunn, og viktigheten av de prinsipielle kampene.²⁹⁹ Hansteen hevdet at Jeppesen nektet kvinnesaksbevegelsens eksistens, ettersom han mente arbeidernes program innebar full likestilling mellom kjønnene. Kvinnesakens kamp var først og fremst for å få anerkjent prinsippet om at ingen kvinner skulle nektes en rett, som hun ble nektet fordi hun var kvinne.³⁰⁰ Når Jeppesen ikke anerkjente prinsippenes betydning, og vekten som lå i anerkjennelsen av rettferdigheten som prinsipp, måtte hun på vegne av kvinnesaken rope varske.

Hansteen så ikke på arbeidernes sak som en mannssak, heller som en menneskerettssak. Ettersom arbeidernes sak også hadde blitt behandlet som lite viktig av det herskende samfunn, kunne kvinnesaken se på arbeidernes sak som «brødre», og ikke «herrer». Men det var allikevel fare for at arbeidernes sak kunne synke ned og bli en mannssak. Dette hadde de sett i USA, mente Hansteen.³⁰¹ Der ønsket ikke kvinnesaksforeningene å slutte seg til arbeiderpartiet, fordi de hadde opplevd at partiet glemte dem da de kom til makten. Hansteen skrev at Jeppesen hadde uttalt, med en viss overmodig klang, at de kjempet for en langt større sak enn kvinnens likestilling med mannen. Hansteen la til: «Mennesket er Mand og Kvinde – Kvinde og Mand». Innholdet i denne setningen, i sin fulle høyde og dybde, hadde menneskene ennå ikke lært, avsluttet hun.³⁰²

Streik og organisering

Fyrstikkarbeiderstreiken

Den 23. oktober 1889 la pakkerskene ved Bryn og Grønvold fyrstikkfabrikker ned arbeidet, en spontan protest som endte opp med å bli Norges første moderne streik. Årsaken bak streiken var at lønnen per pakket gross (144 stykk) hadde blitt satt ned. De streikende kvinnene krevde

²⁹⁷ Ibid.

²⁹⁸ Ibid.

²⁹⁹ Hansteen, «Kvindesagen og Arbejdersagen», *Dagbladet*, 24. oktober 1889.

³⁰⁰ Ibid.

³⁰¹ Ibid.

³⁰² Ibid.

å få hevet lønnen til tidligere nivå, at arbeidsdagen skulle fastsettes til 12 timer, og at tvangsmulktssystemet skulle fjernes. Om arbeiderne kom for sent, ble de nemlig utestengt fra fabrikkens frem til lunsj, og lønnen per gross ble nedjustert hele uken.³⁰³

Streiken som hadde oppstått spontant, ble oppmuntret av flere fremtredende personer, særlig fra kretsen rundt avisen *Social-Demokraten* med lege Oscar Nissen og redaktør Carl Jeppesen i spissen. *Social-Demokraten* ble også et medium for debatten om streiken. I tillegg til *Social-Demokraten* støttet venstreavisene *Dagbladet* og *Verdens Gang* streiken, mens høyreavisene *Morgenbladet* og *Aftenposten* uttalte seg mot.³⁰⁴ Høyreavisene hadde blant annet gitt uttrykk for at det var dovenskap som gjorde at de hadde så lav lønn, noe som hadde opprørt Nissen under masse møtet til støtte for streiken, avholdt 31. oktober 1889.³⁰⁵ Det var allikevel ikke for å få nedlagt produksjonen ved fabrikkene at arbeiderne gikk til streik, eller som var hovedargumentet til Nissen. Fokuset lå på økt lønn. Om arbeiderne skulle arbeide under så dårlige kår, burde de i hvert fall bli bedre betalt, mente Nissen. Høyere lønn og kortere arbeidsdag var ansett som arbeidervern.³⁰⁶

Hovedargumentasjonen til Nissen gikk på det helseskadelige ved arbeidet. Arbeidet på fyrstikkfabrikkene var utvilsomt farlig. Svært mange ved fabrikkene var rammet fosfornekrose i kjeven, en smertefull og alvorlig sykdom hvor kjevebeinet ble tæret bort. Sykdommen ledet også til hjerneskader, og kunne være dødelig. Årsaken var forgiftning fra fosforen som ble brukt i industrien. Deformeringen av kjeven gjorde at symptomene på sykdommen var svært tydelige, og flere syke arbeidere ble vist fram på streikens masse møter av Nissen, til forsamlingens store forferdelse.³⁰⁷ At lønnen ikke var holdbar med tanke på det helseskadelige arbeidet, var også fokuset til de streikende: «I neppen nogen Fabrikgren er Kvinderne saa daarlig lønnet, og dog er vort Arbejde skadeligt og helsenedbrydende som ingen andres: ofte gaar der Varme i Stikkerne, og vi staar da i utaalelige Svovldampe».³⁰⁸

Under fyrstikkarbeiderstreiken var det lite fokus på at kvinnene var *kvinner*. Hovedfokuset var på deres utsatte posisjon fordi de var fattige og undertrykte og verken ble hørt eller forstått av

³⁰³ Bjørnson, *100 år for bedre arbeidsmiljø*. 15-16.

³⁰⁴ Ibid. 17.

³⁰⁵ «Fyrstikarbejderskernes Strejk: Masse mødet igaar», *Dagbladet*, 11. november 1889.

³⁰⁶ Bjørnson, *100 år for bedre arbeidsmiljø*. 19.

³⁰⁷ Ibid. 18.

³⁰⁸ Ibid. 16.

de mektige og griske fabrikkeneierne. Under møtet 31. oktober var det særlig Bjørnstjerne Bjørnson som tok til orde for dette synet.

Men selv om det var et begrenset fokus på fabrikkarbeidernes kjønn, var det allikevel noen som knyttet streiken til kvinnesak. *Dagbladets* Margrethe Vullum uttalte seg først om at det var beklagelig at det var sosialdemokratene som først hadde tatt opp saken og ikke kvinnene. Vullum mente det var mange som kunne ha støttet de streikende kvinnenenes sak, men som ikke ønsket dette fordi saken hadde blitt knyttet til sosialdemokratene. Men at kvinnene nå hadde tatt opp saken, og at det hadde blitt klart i offentligheten at årsakene til nøden og elendigheten ikke var arbeiderenes egen skyld, var en stor fordel for videre arbeid med saken, og Vullum håpet nå at alle, og særlig kvinnene, ville ta del i arbeidet.³⁰⁹

NKFs leder Ragna Nielsen var også taler ved møtet 31. oktober og hadde et kjønnsperspektiv på streiken. NKFs interesse for saken skyldes naturligvis at streiken var av og for kvinner. Nielsens hovedargument bunnet i at folk burde være barmhjertige og ha sympati med de streikende, og hun henviste blant annet til bibelvers med dette som tema.³¹⁰ Nielsen hadde også agitert for de streikende kvinnene blant «Byens Damer», men hadde møtt en del motstand blant kvinner i de øvre samfunnslag som ikke sympatiserte med arbeiderkvinnene. Grunnen til at Nielsen mente en burde støtte med fyrstikkarbeiderne var todelt: ett uttalt argument om at man burde vise sympati med de fattige (med henvisning til bibelvers), og ett mer implisitt argument om at kvinner burde støtte kvinner, og at undertrykkningen skyldes kjønn.³¹¹

I foredraget nevnte ikke Ragna Nielsen eksplisitt at kvinnene ble utsatt for slikt skadelig arbeid og undertrykkelse *fordi* de var kvinner. Men hun hadde som et av sine hovedargumenter at fabrikkeneiernes manglende forståelse for arbeiderene skyltes at de var så «mandige» og kom med «mannfolkaktige» argumenter. NKF hadde forsøkt å megle mellom fabrikkarbeiderskene og fabrikkdirektørene, men hadde ikke nådd gjennom. Nielsen mente det skyldtes at direktørene ikke klarte å forstå at streiken gjaldt rettferdighet og ikke barmhjertighet, grunnet deres «mandighet». I et forsøk på å ta opp problemene med fosfornekrosen hadde direktørene svart «mandfolkagtig» med at det kun rammet en liten prosent av arbeiderene og derfor ikke var et

³⁰⁹ «Fyrstikarbejderskernes Strejk: Massemødet igaar», *Dagbladet*, 11. november 1889.

³¹⁰ Ibid.

³¹¹ Ibid.

stort problem. Herrene så altså arbeiderene kun som midler for å tjene penger, hevdet Nielsen.³¹²

I følge Gro Hagemann var Ragna Nielsen en av kvinnesakskvinnene som samtidig forsvarte kvinneligheten og dens moralske overlegenhet.³¹³ Argumentasjonen Nielsen kom med under møtet, er i tråd med dette synet. Mandigheten til direktørene gjorde dem ute av stand til å vise sympati og til å tenke på andre ting enn penger. Av kvinnene kunne man allikevel forvente denne sympatien, siden de jo var moralsk overlegne.

Ny kampsak: økt organisering for kvinner

NKF tok i tiden etter fyrstikkarbeiderstreiken et tydeligere standpunkt for fagorganisering blant kvinner og arbeidet mer målrettet med arbeiderkvinner. Fyrstikkarbeiderstreiken ble ikke vellykket, men streiken førte allikevel til et økt fokus på organisering i arbeidslivet og kamp for kvinners organisering.³¹⁴ I *Nylænde* i 1890 tok Gina Krog til orde for økt organisering blant kvinner. I februar 1890, våren etter streiken, sluttet 229 kvinnelige arbeidere ved Bryn og Grønvold fyrstikkfabrikker seg sammen og dannet en fagforening. 225 kvinner var også innmeldt i foreningens sykekasse. Krog skrev at de ønsket initiativet skulle smitte, og at foreningen kunne være en spire til en forening for alle fabrikkansatte kvinner.³¹⁵ At også handelsstandens kvinner i Kristiania nylig hadde dannet en fagforening, kunne hun gledelig meddele. Initiativet hadde kommet fra handelskvinner, som hadde kontaktet NKF i håp om å få bistand til dannelsen av fagforeningen. NKF hadde kalt inn til møte i studentersamfunnet i Kristiania 27. februar 1890 for å drøfte saken, men ettersom oppmøtet var så stort og det var bred enighet om å danne forening, ble det nedsatt en komité samme dag. Komiteen hadde som formål å forberede til stiftelsen av foreningen, og stiftelsesmøtet ble holdt 20. mars samme år.³¹⁶ Lærerinnene hadde i lengre tid hatt en fagforening, og foreningen gikk ifølge NKF godt. Det latet til å være både liv, selskapelighet og samhold, skrev Krog, og foreningen hadde i tillegg trådt offentlig fram for å verne om sine interesser ved flere anledninger.³¹⁷

³¹² Ibid.

³¹³ Hagemann, «Det kvinnelige element, lutret og styrket». 40.

³¹⁴ Red., «Kvindelige fagforeninger», *Nylænde* 1890. 81-82.

³¹⁵ Ibid. 81.

³¹⁶ Ibid. 82.

³¹⁷ Ibid. 82.

Det var allikevel noen grupper arbeidere som trengte drahjelp fra kvinnebevegelsen, og i første rekke sto syerskene:

Solidaritetsfølelsen er heldigvis i vekst hos vore kvinder, vi faar flere og flere vidnesbyrd om det; de er paa veien til *selvhjælp* og *samhold*. Men mange har det for ondt og isoleret til at kunne være aktive; de maa derfor faa hjælp og understøttelse af andre. Og de, som nu nærmest staar for tur at hjælpes, er efter vor mening, syerskerne.³¹⁸

Krog siterte et foredrag av Dr. H. J. Vetlesen, *Om søvn og søvnløshed*, som handlet om syerskerenes helseplager som følge av arbeidet. «Hvor mange nætter tror man, de har fuld søvn! Hvor mange af dem har ikke blegsotens yderste former», spurte han retorisk, og viste til at mangel på søvn vil kroppen ikke opparbeide seg tilstrekkelig motstandskraft. Dermed ville en være utsatt for alle mulige sykdommer: smittesykdommer, organsykdommer og forkjølelsesykdommer. Dr. Vetlesen hadde tatt til orde for at andre kvinner måtte hjelpe sine medsøstre ved å ikke stille slike krav til syerskene og slutte med å sende alle «bestillinger i sidste øieblik». NKF sa seg enig i at de bedre stilte kvinnene burde hjelpe dem, men at dette best mulig ville la seg gjøre gjennom organisering. Hvis syerskene kunne slutte seg sammen, kunne de selv stille sine krav om et «menneskeligt liv». Om ingen andre tok initiativet, ville NKF gjøre det, meldte Krog.³¹⁹ Til eksempel hadde pensjons- og hjelpeforeningen som hadde blitt stelt i stand for tjenestepiker vært suksessfull, og foreningen hadde vist at ansvarsfølelsen overfor denne arbeidsgruppen var stigende. En mer utvidet fagforening ville allikevel være ønskelig, men en hadde hørt snakk om at det var tanker om å starte en slik forening.³²⁰

Kampen for organisering var et tema internasjonalt. Kvinners stilling i arbeidslivet ble diskutert under det internasjonale kvinnemøtet i Washington i 1888, og det ble også påpekt at kvinnene var mindre organisert enn mennene.³²¹ Dette førte til pressede lønninger og en usunn konkurranse.³²² Hulda Loud og Leonora Barry uttalte seg om foreningen «Knights of Labor». Foreningen, som var en av de mest sentrale arbeiderforeningene i USA på slutten av 1800-tallet, kunne også hjelpe kvinnene med å bedre arbeidssituasjonen.³²³ Barry hadde selv arbeidet i fabrikk i flere år, og hadde kjennskap til arbeidssituasjonen og utnyttelsen mange kvinner opplevde. Kvinnene måtte slutte seg sammen for å få innflytelse. *Nylænde* skriver i sin beretning fra konferansen at Barry henrev alle deltagerne med et veltalt og overbevisende foredrag. Etter hennes foredrag hadde flere eldre kvinner tatt til orde og uttrykt glede over at

³¹⁸ Ibid. 82.

³¹⁹ Ibid. 82.

³²⁰ Ibid. 82.

³²¹ Magelssen-Groth, «Innberetning om det internationale kvindemøte i Washington», *Nylænde* 1888. 179.

³²² Ibid. 180.

³²³ Ibid. 180.

fabrikkjentene var like «kjække og brave» som da de selv var unge. Kvinnene hadde arbeidet i fabrikkene som unge og mente fabrikkene både hadde vært en «alma mater» og gitt praktisk livserfaring som var like god, om ikke bedre, enn en akademisk utdanning.

At kvinner burde organisere seg var også et tema i arbeiderbevegelsen. I Kristiania Arbeidersamfund ble det 20. januar 1889 holdt et møte om kvinnearbeidet og kvinnens økonomiske stilling.³²⁴ Møtet ble ledet av Carl Jeppesen, som innledet med et foredrag. Norsk Kvinnesaksforening var også tilstede ved møtet. Ved møtet ble det vedtatt en resolusjon, foreslått av Jeppesen: «Den første betingelse for kvindernes frihed og lykke er fuld økonomisk uafhængighed».³²⁵ For oppnåelsen av denne uavhengigheten skulle arbeidersamfunnet jobbe for tre punkter: (1) At barna allerede i oppdragelsen ble lært betydningen av økonomisk uavhengighet, (2) at kvinnene ble organisert og fikk lik lønn for likt arbeid som menn, og (3) at kvinnene fikk tilgang til fagutdanning ved håndverksskoler.

Den praktiske linje

Fra midten av 1890-tallet arbeidet NKF med praktisk rettede kurs og tiltak for kvinner. Randi Blehr, som tok over som leder av NKF i 1895, kalte initiativet «Den praktiske linje». Arbeidet med den praktiske linjen var todelt, arbeid for å heve de kvinnelige industrigrenene gjennom fagutdanning, og gjennom økt kompetanse i husarbeid for å skape lykkelige hjem.³²⁶ Arbeidet var altså primært rettet mot å heve kompetansen innenfor de typiske kvinneyrkene heller enn å øke kvinnens deltagelse i nye yrker. Blehr presenterte arbeidet gjort i forbindelse med initiativet under det første landsmøtet for Norsk Kvinnesaksforening i 1898. Arbeidet med å vekke kvinnene til et selvbevisst liv og åpne stengselene for kvinner hadde tatt alle krefter i foreningens første tiår, men samtidig hadde det blitt tatt til orde for nødvendigheten av å heve kvinnenes dyktighet på deres områder.³²⁷ Blehr hevder det første arbeidet med «Den praktiske linje» kunne spores tilbake til 1892-93, med presentasjonen av kvinnelig håndarbeid på Verdensutstillingen i Chicago, men den virkelige innsatsen fant sted fra 1894 og utover, da foreningen arrangerte møter om arbeid, familie og husstell i arbeidersamfunnene.

³²⁴ Red., «Forskjelligt: Et diskussionsmøde om kvindearbeidet og kvindens økonomiske stilling», *Nylænde* 1889. 48.

³²⁵ Ibid. 48.

³²⁶ NKF, «Den praktiske linje: Indberetning fra Norsk kvindesagsforening Kristiania til det første landsmøde for kvindesak afholdt i Bergen 4.-7. august 1898. ». RA/PA-0233/G/Gd/L0132., 3.

³²⁷ Ibid., 3.

I 1894-95 arrangerte NKF møter rettet mot arbeiderkvinnene. NKF søkte samarbeid med arbeidersamfunnenes kvinner fordi de ville oppnå forståelse for nødvendigheten av kvinnesaksarbeidet i *alle* samfunnslag.³²⁸ Møtene ble holdt i syv ulike arbeidersamfunn, og til sammen ble det avholdt 13 møter: to om syerskenes lønnsvilkår, to om oppdragelse, to om husflidens betydning, to om skolekjøkkener, én om nytelsesmidler, to om frisk luft og to om mat for skolebarn.

Syerskene

Det første samtalemøtet mellom kvinnesaksforeningene og arbeidersamfunnets kvinner fant sted 5. desember 1894 i Kristiania Arbeidersamfund. NKF dokumenterte møtet i *Nylænde* måneden etter, og det var ifølge foreningen både vellykket og svarte til sin hensikt.³²⁹ Under møtet hadde det kommet uttalelser fra flere hold om arbeiderkvinnenes kår. Møtet ble innledet med et foredrag av Randi Blehr om kvinnes forhold til hjemmene og samfunnet, men i diskusjonen som fulgte foredraget ble det tatt opp flere mer spesielle temaer før diskusjonen ble fokusert på syerskenes kår, hvor forbedringer var mest nødvendige. Det var flere syersker tilstede ved møtet, og opplysningene om arbeidsvilkårene og lønningene var til foreningens forferdelse.³³⁰ Noe måtte gjøres, hvis ikke ville en hel del arbeiderkvinner se seg nødt til å kaste seg ut i usadelighet, tvunget til det av sult og nød.³³¹ Den beste løsningen for å forbedre problemet var å legge de faktiske opplysningene om kårene i sektoren på bordet, i en ordnet og bearbeidet form. En slik dokumentasjon av forholdene ville derimot koste en del penger og ressurser, og det var ikke noe en fagforening for syerskene kunne stille i stand selv. Krog viste i *Nylænde* til Dansk Kvindesamfund, hvor styret hadde arbeidet med dette i noen år før pengeunderstøttelse fra ulike fond hadde muliggjort å ferdigstille arbeidet, som nylig hadde blitt lagt frem. Om NKF skulle gå videre med dette arbeidet, var de nødt til å få offentlig støtte.³³²

I et innlegg i *Nylænde* i mars 1895 skrev Krog om fortsettelsen av saken for syerskenes kår. Under et nytt masse møte for syerskene hadde Blehr gjort rede for arbeidet som var satt i gang for syerskenes sak.³³³ Etter enighet om at en måtte søke offentlig støtte til utarbeidelse av statistikk og oversikt på området, hadde noen kvinner fra NKF sendt inn en anmodning til

³²⁸ Ibid., 4.

³²⁹ Red., «Vore syerskers kaar», *Nylænde* 1895. 8.

³³⁰ Ibid.

³³¹ Ibid.

³³² Ibid.

³³³ Red., «Paa syerskernes masse møde», *Nylænde* 1895. 74.

Stortinget om å iverksette undersøkelser om kvinners, særlig syerskers, lønnsforhold. Anmodningen ble sendt 1. mars 1895, signert Randi Blehr, Fredrikke Marie Qvam, Helga Thommessen, Ådel Knudsen og Margrethe Vullum.³³⁴ Et lignende arbeid som undersøkte menns lønnsforhold, var under arbeid av Statistiske Centralbureau. Forslaget om undersøkelser av kvinners arbeidsvilkår hadde blitt tatt opp ved kontoret til Statistiske Centralbureau, takket være stor velvilje fra byråets direktør, Anders Nicolai Kiær, og det var nå opp til Stortinget å fremskynde behandlingen av saken. NKF hadde også bedt ulike syetablissemeter om å legge frem lønnsopplysninger for å lage en midlertidig statistikk på området. Blehr kunne på bakgrunn av disse konkludere med at lønnen var lav og at mange manglet grundig fagutdannelse. Lønnen var allikevel enda lavere i andre land.³³⁵ Et av svarbrevene mottatt av Randi Blehr er bevart i hennes privatarkiv, fra Davidsen ved fabrikken H. P. Petersen. Av de 62 syerskene ved fabrikken var den laveste lønningen 1,30 kr per dag, og snittlønnen lå på 9,35 kr per uke. Arbeidstiden var 9 ½ time per dag med 1 ½ time middagspause.³³⁶

Forslaget innsendt av NKF ble behandlet i Stortinget av Komiteen for sociale Spøragsmaal. Komiteen, bestående av formann Gunnar Knudsen (V), Andreas Andresen (V), Gottfried Klem (H), Hans Andersen (V), Johan Thoresen (H), Jacob Marius Schøning (V) for Jørgen Brunchhorst og Christian Andreas Irgens (uavhengig) som avga sin innstilling 14. mai 1895.³³⁷ Komiteen la ved tall fra en dansk undersøkelse av syerskenes kår, hvor 837 kvinner var med i undersøkelsen. Undersøkelsen oppga tall om lønn, arbeidstid og helse til kvinnene. Gjennomsnittsinntekten var 343,3 kr i året, men over halvparten hadde en lønn 300 kr i året eller mindre.³³⁸ Gruppen som hadde høyest lønn var ugifte kvinner i 20- og 30-årene med god eller middels god helse. Komiteen la også ved oversiktstall over kvinner i ulike yrker utarbeidet av den parlamentariske arbeiderkommisjon, oppgitt i antall kvinner per 1000 personer over 15 år i ulike byer.

Komiteen sa seg enig i kravet fra NKF, men ønsket at undersøkelsene også skulle omfatte kvinnearbeidet i alle bransjer. Undersøkelsene kunne bli grunnlag for å belyse kvinnelig arbeid fra flere sider, hevdet komiteen.³³⁹ Vilkårene for kvinnelige arbeidere hadde vekket interesse i

³³⁴ Dokument Nr. 75 (1895). «Fra Komiteen for sociale Spøragsmaal. Angaaende Forføininger til, at de arbeiderstatistiske Undersøgelser udstrækkes ogsaa til kvindelige Arbeidere.».

³³⁵ Red., «Paa syerskernes masse møde», *Nylænde* 1895. 74.

³³⁶ Brev til Randi Blehr fra A. Davidsen. RA/PA-0233/D/Dd/L0133, «Kvinnesaken, div. papirer».

³³⁷ Lindstøl, *Stortinget og statsraadet*. 536.

³³⁸ Indst. S. No. 153 (1895). «Indstilling fra Komiteen for sociale Spøragsmaal angaaende Forføininger til, at de arbeiderstatistiske Undersøgelser udstrækkes ogsaa til kvindelige Arbeidere. (Dokument No. 75.)».

³³⁹ Ibid.

flere kretser, og det kunne kun være til fordel med en nøktern og pålitelig betraktning av kvinnearbeidet, ved at deres vilkår ble beskrevet i en nøyaktig og upartisk undersøkelse.³⁴⁰ Regjeringen anmodes til at foranledige statistiske undersøkelser til å belyse kvinnelige arbeideres lønnsforhold, arbeidstid og lignende, besluttet komiteen. Komiteens innstilling ble bifalt av Stortinget enstemmig. Diskusjonen i Stortinget inneholdt kun en diskusjon om de økonomiske kostnadene og omfanget av arbeidet og ingen diskusjoner om kvinners stilling i arbeidslivet.

NKF søkte også Stortinget om at syerskene også skulle kunne søke statens håndverkerstipend. Anmodningen ble oversendt 25. mars 1896, signert Blehr, Qvam, Vullum, Knudsen, Othilde Utheim og Blehr for Thommessen.³⁴¹ I forbindelse med anmodningen året før om statistiske undersøkelser av syerskenes lønnsvilkår ønsket de nå å søke bevilgning på 2000 kroner for å dekke utgifter til 2-3 stipender til kvinner som ville søke utdanning i tilskjæring og søm ved et dameskredderi i utlandet eller ved en fagskole. NKF henviste til en svært utilfredsstillende fagundervisning for syersker, hvor de som regel var henvist til en «temmelig vilkaarlig Undervisning». Under møtene med syerskene året før hadde det kommet en rekke klager på det normale utdannelsesforløpet. Følgene av manglende fagutdanning var at de norske syerskene produserte dårligere enn utlandet, både med tanke på kvalitet og kvantitet. En bedre og mer systematisk utdanning ville derfor bli et viktig fremtidsspørsmål.³⁴² NKF påpekte at de var vitende om at mannlige skreddere hadde mottatt stipend for utdanning innenfor dameskreddersøm, og det burde i fremtiden bli gitt kvinnene anledning til utdanning innenfor dette faget. Avslutningsvis ba NKF om at det ble lagt vekt på om søkerne hadde planer om å starte opp en syskole med formål om å undervise andre kvinner innenfor søm.³⁴³ Foreningen ønsket at stipendene skulle bidra til å løfte en hel yrkesgruppe, og ikke bare være til fordel for den enkelte kvinne.

Søknaden ble behandlet av Budsjettkomiteen, som en tilleggsinnstilling til innstillingen angående «Bevilgning til forskjellige tekniske Formaal», hvor den samlede summen for håndverkerstipendene ble bestemt.³⁴⁴ Komiteen mente at kvinner burde få muligheten til å motta stipend, hvis de hadde de andre nødvendige kvalifikasjonene. Komiteen hadde sendt

³⁴⁰ Ibid.

³⁴¹ Indst. S. No. 127 (1896). «Tillægsindstilling til Budgetkomiteens Indstilling (S. No. 67) angaaende Bevilgning til forskjellige tekniske Formaal».

³⁴² Ibid.

³⁴³ Ibid.

³⁴⁴ Ibid.

forespørsel til Indredepartementet om situasjonen angående kvinnelige søkere. Departementet svarte at det hadde vært kvinnelige søkere til stipendene, og at kvinner flere ganger også hadde mottatt stipend. Komiteen mente videre at kvinnene omtalt i søknaden burde henvises til å søke disse stipendene. Reisesstipendene for håndverkere hadde to år tidligere blitt økt fra 15 000 til 20 000 kr, hvor 5000 kr skulle gå til innlandsstipender. Komiteen mente det ikke var grunn til å øke dette beløpet ytterligere, men besluttet å videresende søknaden til Regjeringen.³⁴⁵

Da komiteens innstilling ble behandlet i Stortinget var det ingen debatt, kun en kommentar fra komiteens Andreas Andresen.³⁴⁶ Andresen kommenterte kort innholdet i innstillingen og beslutningen om å henvise kvinnene til de allerede eksisterende stipendene, men la til en kommentar om at totalbudsjettet burde heves noe. Diskusjonen om håndverksstipendene generelt hadde blant annet handlet om at midlene var for knappe, og Andresen mente det derfor ville være ønskelig å bevilge et større beløp. Om 2000 kr som foreslått av NKF skulle bli gitt til de kvinnelige syerskene, ville jo det omdiskuterte beløpet bli enda lavere. Andersen ville allikevel ikke fremme noe nytt forslag, og komiteens forslag om å videresende søknaden til regjeringen ble bifalt enstemmig.³⁴⁷ Under landsmøtet i Norsk Kvinnesaksforening i 1898 kunne Randi Blehr melde at to av syerskene anbefalt av NKF mottok stipend i 1896 for å studere ved engelske og tyske fagskoler.³⁴⁸

NKF fortsatte arbeidet med utdanning for syersker ved å forsøke å etablere en fast undervisningsinstitusjon for syersker i Kristiania. NKF sendte i styreperioden 1896-97 en søknad til Kristiania kommune om pengebidrag eller utlån av lokaler og maskiner til en fagsømskole. I april 1898 ble første kurs i kjolesøm holdt i systuelokaler lånt av folkeskolen, med støtte fra Kristiania kommune og Selskabet for Kristiania bys vel. Kurset ble holdt for 16 elever nylig uteksaminert av folkeskolen. Kurset varte tre ettermiddager i uken, i tre måneder. Carla Meyer og fru V. Rønne, som hadde mottatt de ovenfor nevnte stipendene for utdanning innenfor søm, holdt et sykurs for viderekommende.³⁴⁹

³⁴⁵ Ibid.

³⁴⁶ Sth. tid. 604. (1896). «Beh. S.tid. ang. Bev. til Reisesstipender for Haandværkere».

³⁴⁷ Ibid.

³⁴⁸ NKF, «Den praktiske linje». 5.

³⁴⁹ Ibid. 9.

Hjemmet

«Praktisk ordnede og økonomisk styrede hjem bør særlig i vort demokratiske land blive en af hovedformaalene for kvindernes reformarbeide», meldte NKF's leder Randi Blehr i *Nylænde* våren 1894.³⁵⁰ Før utgangen av året publiserte *Nylænde* en rekke artikler relatert eller under tittelen «Vort hjemmestel». Blehrs innlegg var starten på NKF's fokus på å jobbe for økt kompetanse for kvinner i husarbeidet. Hun hadde hatt en interesse for hjemmet helt siden starten og holdt foredraget «Om opdragelsen i hjemmet» i diskusjonsforeningen Skuld allerede i februar 1884.³⁵¹

Et godt hjem ble fra 1890-tallet ansett som en sak som lå innenfor både kvinnesak og arbeidersak. Å hjelpe arbeiderkvinnene med å etablere et godt og sunt hjem var viktig for å heve arbeiderfamiliene og arbeiderkvinnenes livsvilkår, og var parallelt med arbeidet for utdanning og lønnsheving for kvinner en direkte tilnærming for å gi kvinner i alle samfunnslag et bedre liv.

NKF hadde tidligere omtalt husarbeidet som et positivt arbeidsbidrag for kvinner. I *Nylænde* ble det vist til den økonomiske verdien av husarbeidet, med tanke på å heve arbeidets status. I 1892 ble det utgitt et skrift av direktør Kiær om inntekts- og formuesforhold i Norge, som ble tatt opp av *Nylænde* i flere omganger. Redaksjonen i *Nylænde* publiserte våren 1893 et innlegg under tittelen «Et forsøg paa at anslaa værdien af det huslige arbejde», hvor de har trukket ut deler av foredraget som ble ansett å være av stor betydning for kvinnene og kvinnesaken, nemlig delen om verdien av arbeidet i hjemmet. Det tydeligste beviset på at kvinnenes arbeid i hjemmet hadde en økonomisk verdi, skrev Kjær, var at det ble utført en stor mengde gratisarbeid i arbeiderhjem, som i velstående familier og i husholdninger uten en hustru eller voksne døtre ble utført av innleid arbeidskraft.³⁵² Når en hustru utførte slikt arbeid, ble denne økonomiske utgiften overflødig, og det var derfor en stor økonomisk gevinst av dette arbeidet. Arbeidet kunne derfor sammenlignes med felles inntekt for husholdningen. At verdien av arbeidet var vanskelig å fastslå, var sikkert. Men denne vanskeligheten opphevet ikke inntektens økonomiske realitet, skrev Kiær. Totalt mente han det huslige arbeidet nok hadde en verdi på 80 til 100 millioner kroner årlig.³⁵³

³⁵⁰ Randi Blehr, «Vort hjemmestel», *Nylænde* 1894.

³⁵¹ «Om Opdragelsen i hjemmet», *Skuld*, protokoll 19. februar 1884. RA/PA-1164/D/Dd/L0038, ««Skuld», forhandlingsprotokoll overlatt til NKAL i 1926».

³⁵² Red., «Et forsøg paa at anslaa værdien af det huslige arbejde», *Nylænde* 1893. 113.

³⁵³ *Ibid.* 114-115.

NKF gjentok samarbeidet med arbeidernesammfunnene i 1896-1897, ved å sette opp en foredragsrekke i Vestre Arbeidersamfund.³⁵⁴ NKF hadde tatt kontakt med ulike arbeidernesammfunn for å låne lokaler, og hadde blitt møtt svært imøtekommende av Vestre Arbeidersamfund som stilte et stort lokale til rådighet ukentlig. Foreningen bestemte seg da for å forsøke å samle et fast publikum av arbeidernesammfunnenes medlemmer og andre kvinner til foredrag som fremmet interessen for et godt og fornuftig hjemmestell.³⁵⁵ I forbindelse med foredragene ble det også holdt mer praktiske visninger og kurs, med utstyr donert til foreningen eller stilt til rådighet av utstyrsbutikker og produsenter.³⁵⁶ Fabrikant Linnekogel hadde stilt en komfyr til rådighet, og fremviste selv hvordan man kunne koke med dampgryten. Komfyren brukte torvkull, som for så vidt også var blitt donert til foreningen av herr Rosendahl, som produserte norsk torvkull. Under «fru Haslunds vaskeaften», som det så pent ble kalt, vasket Haslund med herr Isaksens vaskeapparat, stilt til rådighet av Lexows Udstyrhandel. Under andre foredrag ble det bakt brød og annet bakverk, og det ble vist hvordan forskjellige sorter kjøtt og fisk skulle tilberedes, både enkle og finere retter.

Ønsket med foredragene var å fremme interesse for mer inngående kunnskap om matvarenes verdi og en større sans for tilberedningen, både med hensyn til sunnhet, økonomi og skjønnhet. Det ble også vektlagt en fornuftig sparsommelighet i tilberedningen og sammensetningen av måltidene, slik at man kunne oppnå sunn og god næring på den mest økonomiske måten.³⁵⁷

NKF fortsatte med flere kurs i matlaging og husarbeid, rettet mot kvinner av ulike sammfunnslag. I 1897 ble det første kurset startet opp med støtte fra Selskabet for Norges vel. Kurset ble ledet av Henriette Schönberg (senere gift Erken), med formålet å undervise yngre tjenestepiker som ikke hadde hatt undervisning tidligere.³⁵⁸ Kursene ble holdt om ettermiddagen så de skulle kunne utdannes mens de arbeidet. En del vordende husmødre hadde også deltatt, noe NKF ville kunne bedre forholdet mellom husmor og tjener.³⁵⁹

I oktober 1898 sendte Norsk Kvinnesaksforening, Drammen Kvinnesaksforening og en kvinne ved navn Caroline Brynhildsen inn hver sin søknad til Stortinget om bevilgning av penger til

³⁵⁴ NKF, «Den praktiske linje». 5

³⁵⁵ Ibid. 6.

³⁵⁶ Ibid. 7.

³⁵⁷ Ibid. 7.

³⁵⁸ Schönberg (Erken) hadde gitt ut sin første kokebok *Kokebok for skole og hjem* i 1895. Hun ble senere Norges mest produktive kokebokforfatter, og er mest kjent for kokeboken *Stor kokebok for større og mindre husholdninger* fra 1914.

³⁵⁹ NKF, «Den praktiske linje». 8-9.

opprettelsen og drift av husmorskoler.³⁶⁰ NKF hadde tidligere samme år sendt den søknad om årlig statsbevilgning på 4000 kr for å utvide kursene startet opp i 1897 til en fast skoleinstitusjon, og ønsket nå å legge til utdypende informasjon om planene for skolen. NKF ønsket å etablere en nasjonal skole for «koking, huslig økonomi og andre kvinnelige yrkesgrener», med formålet å heve kvinnens dyktighet på feltet, og gi henne en tilstrekkelig faglig utdanning som husmor, husholderske, tjenestepike, syerske og lignende.³⁶¹ NKF viste til etablerte skoler i utlandet, blant annet Tyskland, Østerrike og Storbritannia. Disse var ofte opprettet og drevet av kvinnesaksforeninger og finansiert med statlig støtte, la foreningen til. Ideene om utdanning av arbeiderkvinnene til å bli gode husmødre var en internasjonal trend. De første skolekjøkkenene ble startet rundt slutten av 1870-tallet i engelske industriområder for å gi arbeiderklassejentene utdanning som husmødre, og herfra spredte ideene seg til andre deler av verden.³⁶²

NKF viste til erfaringene fra «Den praktiske linje», og at det var mange deltagere ved foreningens kurs. Ved siste kurs hadde de måttet avvise to tredjedeler av søkerne grunnet manglende kapasitet.³⁶³ Det var stadig stigende interesse for slike kurs, og foreningen viste til lignende kurs og foredrag fra andre store norske byer. Vårt mål, skrev NKF, er å gjøre første skritt for å sette i gang kvinnelige yrkesskoler.³⁶⁴ Budsjettkomiteen som behandlet søknaden i desember samme år, var ikke sikker på om det var hensiktsmessig å støtte slike skoler, hvordan de eventuelt skulle opprettes og kontrolleres, og hvor de skulle anlegges. Komiteen ba om en utredning fra departementet angående disse problemstillingene.³⁶⁵ Innstillingen ble bifalt i Stortinget 15. desember.³⁶⁶ Da Kirkedepartementet behandlet søknaden mente de skolen ikke kunne betegnes som en nasjonal skole, og derfor kunne ikke skolen støttes med fullt beløp. Departementet anbefalte heller at Stortinget støttet med 2000 kroner, så lenge Kristiania kommune kunne stille med samme beløp.³⁶⁷ Forslaget ble videreført av budsjettkomiteen i dens innstilling fra november 1899, og det ble bifalt i Stortinget 13. februar 1900.³⁶⁸

³⁶⁰ Dokument Nr. 19 (1898/1899). «Fra Budgetkomiteen. Andragender om Bidrag til Husholdningsskoler».

³⁶¹ Ibid.

³⁶² Rosenbeck, «Den vestlige verden 1750 til våre dager». 264.

³⁶³ Dokument Nr. 19 (1898/1899).

³⁶⁴ Ibid.

³⁶⁵ Indst. S. Nr. 75 (1898/1899). «Indstilling fra budgetkomiteen angaaende endel andragender om bidrag til husholdningsskoler. (Dok. nr. 19.)».

³⁶⁶ Sth. tid. 485. (1898/1899). «Beh. S.tid. ang. bidrag til husflidsskoler».

³⁶⁷ Indst. S. Nr. 55 (1899/1900). «Indstilling fra budgetkomiteen angaaende bevilgning til industri- og husflidsskoler».

³⁶⁸ Sth. tid. 837. (1899/1900). «Beh. S.tid. ang. bev. til industri- og husflidsskoler».

Norsk Kvinnesaksforenings fagskole for huslig økonomi ble innviet 25. november 1900. Skolens formål var å gi voksne kvinner av alle samfunnsklasser anledning til å utdanne seg i fagene som husmødre, husbestyrerinner eller tjenestepiker trengte for å fylle sin plass i eget eller andres hjem, med sparsommelighet, dyktighet og forståelse.³⁶⁹ Blehr mente arbeidet med å realisere skolen hadde vært tøft; «Efter mange forhandlinger og megen skriftveksel lykkedes det at faa disse institutioner [Stortinget, kommunestyret og brændevinssamlaget] til at forstaa sakens betydning og til at yde de nødvendige bidrag».³⁷⁰ Viktigheten av en fagskole for husmorsutdannelse så ut til å være forstått ved åpningen av skolen. Åpningstalen ble holdt av Venstrestatsråd Wexelsen fra Kirkedepartementet. Wexelsen fremhevet i talen at «samfundet og den enkelte måtte virke haand i haand i det store og mangesidige arbeide, som i vor tid øves for at bygge samfundet».³⁷¹

Avslutning

I 1890-årene endret NKF hvordan de arbeidet mot arbeiderkvinner og kvinner i industrien. Foreningen involverte seg i streik og organisering av kvinner, og for å bedre arbeiderkvinnenes arbeids- og livsvilkår. Solidaritet med andre kvinner ble også dyrket. NKFs deltagelse i fyrstikkarbeiderstreiken skyldtes at foreningen ville være støtte for andre kvinner, og de var blant få som brukte *kjønn* som et argument om den undertrykkingen kvinnene opplevde. At andre kvinner burde ha solidaritet med kvinnene som streiket, ble også forventet. At mennene ikke hadde det, var derimot som forventet av menn.

NKFs holdningsendring på 1890-tallet innebar et skifte fra en prinsipiell tilnærming til kvinnesaken til en praktisk tilnærming, hvor det å heve kvinnens økonomiske og sosiale status innenfor den typiske kvinnesfæren kom i fokus. NKFs syn på kvinners arbeid endret seg fra å være primært arbeid for at kvinner skulle bryte ut av arbeidssfærene, til å dyrke de kvinnelige egenskapene både i og utenfor arbeidslivet. Foreningen skiftet også fokus fra å i hovedsak rette seg mot arbeid for øvre samfunnslag til å inkludere arbeiderkvinner på deres premisser, og på deres områder.

NKFs syn på arbeid holdt seg allikevel stabilt på noen områder. Foreningen fremstilte fortsatt det kvinnelige arbeidet som en svært viktig ressurs for arbeidslivet, og arbeidet fortsatt for økt arbeidsdeltagelse for kvinner. Foreningen tok blant annet initiativ til å samarbeide med

³⁶⁹ NKF, «Program for Norsk kvinnesaksforenings fagskole i huslig økonomi». RA/PA-0233/G/Gd/L0134.

³⁷⁰ NKF, «Beretning om Norsk kvindesagsforenings 25 aarige virksomhet.». RA/PA-0233/G/Gd/L0132.

³⁷¹ Ibid.

kommunens påtenkte arbeidskontor, for å få støtte til kvinner som søkte arbeid gjennom NKF.³⁷² Foreningen fortsatte også arbeidet for økt lønn for kvinner i ulike yrker, med et særlig fokus på syerskene.

Den viktigste satsningen for NKF på 1890-tallet var «Den praktiske linje», som forsøkte å hjelpe kvinner i alle samfunnslag gjennom god fagutdanning i typiske kvinneyrker og kompetanse på husarbeid som skulle skape lykkelige hjem. Fagutdannelsessatsningen hadde som formål til å hjelpe kvinnene å hevde seg innenfor *sine* områder. Det blir eksempelvis påpekt som spesielt urettferdig at håndverksstipender gikk til menn som skulle utdanne seg innenfor damesøm.

Retningen NKF gikk i på 1890-tallet innebar at kvinnesaken ble fokusert på å dyrke det kvinnelige, noe som også innebar en aksept fra kvinnebevegelsens side om at kvinner hadde særegne egenskaper og interesser. Kvinnes morsrolle kom også i fokus i større grad. I arbeidet rettet spesifikt mot arbeiderkvinnene, som de møtene som ble holdt i ulike arbeidersamfunn i 1894-95, var god barneoppdragelse tema to ganger. Skolemat for barn var tema i ytterligere to møter. I tillegg kom økt fokus på kvinnens store ansvar for *hjemmet*, noe som forsterket ideen om at kvinnen var særlig knyttet til den hjemlige sfæren.

³⁷² NKF, «Den praktiske linje».

6 Konklusjon

Oppsummering

Hvordan ble kvinners arbeid i industrien diskutert i norsk offentlighet 1884-1900? Debatten om kvinners arbeid 1884-1900 var preget av uenigheter om kvinners rolle i arbeidslivet og hvilke sfærer kvinnen passet innenfor. Debatten ble blant annet aktuell på grunn av et økende overskudd av arbeidskraft, etter at tradisjonelt kvinnelig arbeid ble flyttet ut av hjemmet. Hvordan problemet med dette arbeidsoverskuddet skulle løses, og hvorvidt kvinnene skulle få større innpass i arbeidslivet, ble sentrale spørsmål i debatten.

Hvorfor ønsket man å regulere arbeidet for kvinnene i industrien, og hvordan ble dette debattert i Norge? I debatten om arbeidervern var særreguleringer for kvinner og paragrafene om kvinners arbeid i Fabrikktilsynsloven forholdsvis lite diskutert. Hovedargumentene fra arbeiderkommisjonen og næringskomiteen på dette området baserte seg på «sedlighets hensyn» og at andre land hadde lignende reguleringer. Spørsmålet om regulering gikk i liten grad ut på om det *burde* reguleres, men heller på balansen mellom hva som var mulig uten å skape for mye misnøye blant arbeiderne. Dette gjaldt hovedsakelig hvor grensen skulle settes for arbeid etter fødsel, og aldersbegrensningen for å forby kvinners arbeid i gruver. De andre paragrafene var ikke omdiskutert.

Paragrafene var heller ikke et stort debattspørsmål utenfor Stortinget. Blant de få kommentarene i media finner en argumentet at behovet for paragrafene var så åpenbare, at det ikke var nødvendig å forklare dem.³⁷³ Kjønn nevnes i liten grad som et eksplisitt argument i debatten, men måten kvinnene ble omtalt på viser en holdning til kvinners arbeid og deres rolle som mødre. Gro Hagemann mener grunnen til at ulikhetene for kjønn ikke eksplisitt ble forklart var at forskjellene var så inngrodde og vidt anerkjente at det ble tatt som en selvfølge. Teorien er sentral for å forstå mangelen på eksplisitte kommentarer om kvinnens omsorgsrolle.

Blant partiene var det kun Det norske Arbeiderparti som hadde en tydelig holdning til kvinners arbeid og arbeidervern. Partiet hadde dog liten politisk innflytelse i perioden. Verken Venstre eller Høyre hadde kjønnsspesifikke beskyttelseskrav i sine programmer, og kun førstnevnte hadde eksplisitte krav til en arbeiderlovgivning. DNA hadde på sin side flere krav til arbeidervern, og mot slutten av århundret en egen del i programmet om kvinners arbeid. Partiet

³⁷³ «Arbeiderkommissionen», *Fredriksstads Tilskuer*, 17. januar 1888.

ønsket her å likestille kvinnen og mannens arbeid økonomisk, men samtidig å forkorte kvinners arbeidsdag, slik at de hadde tid til å skaffe seg utdanning og opplæring.

Hvordan forholdt kvinnebevegelsen seg til industriarbeid for kvinner, og hvordan endret det seg? Norsk Kvinnesaksforening (NKF), som var den dominerende stemmen innenfor kvinnesaken, fokuserte ikke spesifikt på fabrikkarbeid de første årene etter opprettelsen i 1884. NKF involverte seg for eksempel ikke aktivt i debatten om Fabrikktilsynsloven, og hadde få tiltak rettet mot arbeiderkvinner. NKFs første store deltagelse i arbeiderkvinnesaken var under fyrstikkarbeiderstreiken i 1889. Foreningen ga sin støtte til de kvinnelige fabrikkarbeidernes krav, og i årene etter streiken arbeidet foreningen mer aktivt for å få høyere organiseringsandel blant kvinnelige arbeidere. Arbeidet for fagorganisering omfattet også organisering blant middelklasseyrker og handelsyrker. Foreningen arbeidet i tillegg i denne perioden med å få flere kvinner inn i arbeidslivet, men hovedfokus lå på arbeid som krevde utdanning og var godt betalt. De viste misnøye med at kvinner ofte måtte ta enkelt arbeid og dårlig betalt på grunn av få muligheter på arbeidsmarkedet. Foreningen tok også ofte til orde for å heve kvinners lønninger til mannlig nivå.

Allikevel uttrykte NKF flere ganger at kvinner burde ha mulighet til å ta arbeid i industrien, og at det var ønskelig med flere kvinner i industrien. Foreningens argumenter om kvinner i industrien bar preg av å være prinsipielt begrunnet, i tråd med det som kan kalles foreningens hovedstandpunkt om kvinners arbeid: kvinner skulle få muligheten til å søke seg til det arbeidet de ville, på lik linje med menn.

Utover 1890-tallet gikk NKF gjennom en holdningsendring, hvor foreningen gikk inn for et økt fokus på kvinner i håndverksyrker, særlig syersker, og husarbeid og hjemmestell. NKF forsøkte nå å heve kompetansen innenfor arbeid som var typiske kvinneyrker og kvinneoppgaver. NKFs hovedoppgave fra starten av var å heve kvinnens økonomiske og sosiale stilling i samfunnet, og den nye retningen var et forsøk på å nå disse målene på en mindre prinsipiell måte. «Den praktiske linje» arrangerte foredrag, møter og kurs med formål om å gi kvinner bedre bevissthet og kompetanse på områder innenfor den huslige sfæren, blant annet matlaging, håndarbeid og barneoppdragelse. Flere av samlingene var rettet spesielt mot arbeiderkvinner, og ble holdt i Kristianias ulike arbeidssamfunn.

NKF sendte også inn flere forslag og søknader til Stortinget og Kristiania kommune, blant annet om støtte til stipender og fagskoler for kvinner. Flere av forslagene fikk tilslag. Stipender ble

utdelt, kurs ble holdt og 1. november 1900 kunne foreningen med stolthet åpne *Norsk Kvinnesaksforenings fagskole i huslig økonomi*.

Debatten ble på alle områder sterkt påvirket av diskusjoner i utlandet. I prosessen med arbeidervernlovgivningen ble paragrafene, både tidlig og i sluttstadiet, påvirket av andre lands lovgivning. Paragrafene om kvinner i Fabrikktilsynsloven av 1892 regulerte et område som på daværende tidspunkt verken ble ansett som et stort samfunnsproblem eller konfliktspørsmål i Norge. Det kan derfor ha vært et særlig behov for inspirasjon fra utlandet, men sannsynligvis også mindre behov for å skape et lovverk tilpasset norske forhold.

Internasjonal påvirkning var av betydning også i saker som omhandlet organisering og kvinners arbeidsdeltagelse. Kvinnebevegelsen og arbeiderbevegelsen i Norge ble til i et internasjonalt miljø, og var fra starten av opptatt av hva som var situasjonen i andre land. Særlig ble det henvist til tilstandene i de store «kulturlande», de store vesteuropeiske landene og USA. NKF rettet seg etter internasjonal erfaring i forbindelse med en rekke saker, blant annet gjennom fagutdanning for kvinner i europeiske land og ved å se til tidligere erfaringer med arbeid med kvinners arbeidsvilkår. I arbeidet med husmorskoler, skolekjøkken og syerutdanning ble det vist til utenlandske kurs og skoler.

Flere steder ble kvinners deltagelse og valgfrihet i arbeidslivet knyttet til deltagelse i offentligheten, dog med litt forskjellig innfallsvinkel. DNA tok til orde for å muliggjøre kvinners deltagelse i offentligheten ved at de jobbet mindre og fikk tid til utdanning og opplysning, mens NKF så myndiggjøring på arbeidsmarkedet og i politikken som gjensidige forutsetninger. Frihet til valg av jobb ble for foreningen viktig i kampen for offentlig deltagelse. I begge tilfeller var det allikevel et viktig element at kampen for kvinnelig myndiggjøring og deltagelse i politikk og offentlighet var knyttet tett sammen med hvilken posisjon kvinner burde ha i arbeidslivet. Dette understrekes også av debatten om «passende sfærer» og arbeid for kvinner, som var en del av stemmerettsdebatten i 1890.³⁷⁴

Et viktig meningsskille var om kvinners arbeid ble omtalt som et problem for arbeidslivet eller som en ubrukt arbeidsressurs som samfunnet ville tjene på å ta i bruk. Ble arbeidende kvinner ansett som en ressurs eller et problem for samfunnet?

³⁷⁴ Baalsrud, «Et anslag mot en 200 år gammel ”kjønnskontrakt”? En analyse av stemmerettsdebatten i Stortinget 5.-6. juni 1890».

Det er mye som tyder på at kvinner ble ansett for å være annenrangs arbeidere i samfunnet. Hertzberg mente kvinnene kunne ta arbeid om de for eksempel var uforsørkede eller i arbeid hvor de ikke konkurrerte med mannlig arbeidskraft. Kvinnene utgjorde ekstra arbeidskraft i gode tider hvor man kunne ansette flere, men ble ikke regnet som den primære arbeidskraften. Kommisjonen og komiteene som diskuterte kvinner i fabrikkene under arbeidet med Fabrikktilsynsloven av 1892, behandlet kvinnelig arbeidskraft i liten grad som en arbeidsressurs; hovedargumentene henviste til samfunnsverdien, med tanke på sedelighet og barns helse.

Kvinner som gruppe satt i perioden på en økende mengde ubrukt arbeidskraft. Dette skyldtes at arbeidsoppgaver som tidligere falt til hjemmet nå hadde blitt flyttet ut i fabrikkene, som hovedsakelig var mannens domene. At dette hadde ført til en del overskudd av arbeidskraft, var også oppfatningen til meningsmotstandere på ulike sider av debatten, men det var uenigheter om hvordan det skulle løses. I den første tiden fremstilte NKF denne arbeidskraften som en mulig ressurs og omtalte økt andel kvinner i arbeidslivet, også i industrien, som en positiv utvikling. De beskrev blant annet utviklingen som at kvinner erobret nye arbeidsmarkeder eller andeler innenfor et arbeidsfelt.

Kristenkonserverne, blant dem Nils Hertzberg (H) og biskop Johan Christian Heuch (H), mente denne arbeidskraften burde holdes i hjemmet og ikke ta skrittet ut i det offentlige arbeidslivet. Hertzberg var bekymret for konsekvensene ved økt konkurranse i arbeidslivet, og at lønningene skulle presses ned. Industrialiseringen og kvinner i industriarbeid førte til at familier ble fattigere, ikke at familien fikk en høyere total inntekt, mente han. Heuch mente det ikke sømnet seg for kvinner å ta del i det offentlige liv, heller ikke arbeidslivet.

Arbeiderbevegelsen tok et slags mellomstandpunkt, da den både kjempet for gode muligheter og beskyttelse for kvinner i arbeid, men samtidig fremla den et ønske om at arbeidet skulle begrenses til fordel for utdanning og opplysning. Arbeiderbevegelsen avviste heller ikke en arbeidsfordeling basert på kjønn. Tvert imot ble denne arbeidsfordelingen fremmet av flere fremtredende sosialdemokrater som en nødvendig og ønskelig samfunnsstruktur.³⁷⁵

³⁷⁵ Deriblant danske Nina Bang. Ravn, «"Lagging Far Behind All Civilized Nations": The Debate over Protective Labor Legislation for Women in Denmark, 1899-1913».

Morsrollen

Hvordan kom synet på kvinnens rolle som mor, husmor og omsorgsperson til uttrykk gjennom diskusjonen om kvinners arbeid? I spørsmålet om kvinnens arbeid var forholdet mellom kvinnens rolle som arbeider og kvinnens rolle som mor et sentralt tema. Hva var kvinnes primære rolle, en mor eller en arbeider? Spørsmålet splittet meningsmotstanderne, men man ser også en tendens til at kvinners morsrolle ble vektlagt og opphøyet av kvinnebevegelsen utover 1890-tallet.

En av hovedtendensene i diskusjonene om kvinners arbeid, var at kvinnens rolle som mor og oppdrager ble vektlagt mer enn kvinnens behov som individ. Et av hovedargumentene var at fordelene for familien og barna var store, fordi kvinnen skapte et godt hjem. Det hang nært sammen med en ny oppfatning om at gode samfunnsindivider ble formet i barndommen, og at sosiale problemer kunne gå i arv. At kvinner var i hjemmet hadde en dobbel fordel: Om kvinnene var hjemme, bidro det til en mer moralsk oppdragelse av barna og et stabilt og godt oppvekstmiljø. Et godt hjem kunne også føre til at mennene holdt seg unna alkoholen. I tillegg kunne arbeidet utenfor hjemmet ha negative sider for kvinnene, det kunne være skadelig, de kunne bli syke, og dermed var de ikke i stand til å gi barna den oppdragelsen de hadde behov for.

Moren og den gravide kvinnen var også hovedfokuset da arbeid for kvinner skulle reguleres gjennom fabrikktilsynsloven. Regulering av arbeid etter fødsel (§ 21) og skadelig arbeid under graviditeten (§ 34 d) ble tatt med i loven for å sikre barnets sunnhet og helse. Loven fikk en paragraf om sedelighet ved arbeidsplasser med både menn og kvinner tilstede. Sedelighet ble også nevnt som en grunn til behovet for paragrafen som hindret kvinnelig gruvearbeid. Sedelighetsargumentet bunnet i flere ulike bekymringer om konsekvenser av kontakt mellom kvinner og menn og sex utenfor ekteskapet. En av årsakene bak paragrafene var man ikke ønsket fødsler av «uekte barn», som ble ansett som et samfunnsproblem. Sedelighetsparagrafene kan derfor også sees i sammenheng med ideen om *familien*.

Kvinnebevegelsen ved NKF fremmet husarbeid og oppdragelse med et annet argument. Kvinnen skulle gis muligheten til å heve seg på kvinners egne områder, og bli mer bevisst på muligheter for å skape et godt hjem og liv. Å gi kvinner muligheten til å søke det gode liv var kvinnekamp. NKFs syn skilte seg noe fra motstanderne ved at de fortsatt anså kvinners arbeid som positivt og en stor samfunnsressurs. Å heve kvaliteten av kvinners arbeid, også arbeid i hjemmet, var viktig for at kvinners arbeid skulle bli ansett som like verdifullt som menns.

Diskurser om kvinners arbeid

Den danske kjønns historikeren Anne-Birte Ravn konkluderte i undersøkelsen av dansk arbeidervernsdebatt 1899-1913 med at det tidligere var to hoveddiskurser om kvinners arbeid.³⁷⁶ Én diskurs hvor kvinnelige og mannlige arbeidere ble ansett som likeverdige arbeidere, og én diskurs hvor den mannlige arbeider utgjorde normen for en arbeider, mens kvinner var en annenrangs arbeider som egentlig var mor. Hun mener debatten om nattarbeid for kvinner i Danmark førte til at den sistnevnte diskursen ble dominerende i offentlig debatt.

Noe av det samme ble tilfelle i norsk debatt om kvinners rolle i arbeidslivet og industrien. Kvinners arbeid ble på slutten av 1880-tallet diskutert på ulike premisser. Det ene standpunktet i debatten tok utgangspunkt i at kvinnen som arbeider var et problem i samfunnet; den kvinnelige arbeideren skapte problemer for mannlige arbeidere, klarte ikke oppdra barna og burde heller konsentrere seg om morsrollen. Representantene for dette synet aksepterte at enkelte kvinner var nødt til å arbeide, men ønsket å etablere kvinnens rolle i hjemmet for fremtidige generasjoner. Arbeiderbevegelsen fremmet et syn om at lønnsarbeid burde være et domene hvor menn var hovedprioritet. Til tross for at arbeiderbevegelsen jobbet for at kvinners arbeid skulle bli akseptert på lik linje med menns arbeid, ønsket den at kvinner i arbeid skulle jobbe mindre enn menn, ettersom deres rolle i hjemmet var viktigere.

Et motsatt syn, fremmet av kvinnebevegelsen, var at kvinnene satt på en stor mengde arbeidskraft som var en ubrukt ressurs. NKF mente kvinner burde ha muligheten til å kunne ta lønnsarbeid på lik linje med menn, men var også svært positive til at kvinner fikk innpass i flere ulike arbeidssektorer, også innenfor industriarbeid. Senere gikk NKF imidlertid gjennom en endring. Foreningen begynte å fokusere på husmødrene og arrangere ulike tiltak og kurs i hjemmearbeid, samt arbeide for å heve kvinnenes kompetanse i typiske kvinneyrker. Rundt samme tid ble det også satt i gang en rekke husmorskoler, i Norge og i utlandet. NKF ga ikke slipp på tanken om at kvinnens arbeid var av stor verdi. Men det er allikevel tydelig at foreningen mot slutten av århundret la mer og mer vekt på kvinnens rolle i hjemmet.

Selv om NKF fortsatt fokuserte på kvinnen som en viktig arbeidsressurs, førte fokuset på husmoren og oppdragelsen og statushevingen av omsorgsrollen til en viss samling av diskursene om kvinners rolle. Å omtale visse typer arbeid og oppgaver som typiske kvinneyrker bygde opp under tanken om at kvinner og menn tilhørte ulike sfærer, og at egenskapene til

³⁷⁶ Ibid.

kvinner og menn var komplementære. NKF deltok etter 1900, som tidligere nevnt, aktivt i debatten om nattarbeid for kvinner, og de holdt fast ved holdningen om at kvinner burde ha rett til søke arbeid på lik linje med menn. Men ideen om den gode husmoren og det gode hjemmet ble utvilsomt styrket med 1890-tallets kvinnekamp og etableringen av husmorskolene.

Hvorfor var morsrollen viktig?

Hvorfor ble morsrollen oppfattet som så viktig? Kjønsrollene hadde blitt tegnet tydeligere i løpet av 1800-tallet, og kvinnens del i reproduksjonen hadde blitt bedre kjent. Biologilæren knyttet kvinnekroppen tett mot reproduksjonen og det næret ideer om at reproduksjonsorganene var kvinnens viktigste organ, og at livmoren knyttet kvinnekroppen sammen.³⁷⁷ 1800-tallets oppdagelser om biologiske kjønnsforskjeller og utviklingen innenfor legevitenskapen hadde bidratt til at kvinnekroppen hadde blitt et tema for studier og vitenskap.

Studiene av kjønnenes forskjeller førte til to viktige endringer i synet på kjønn og reproduksjon. For det første bidro vitenskapen til at ideen om at kjønnene var komplementære med ulike fysiske egenskaper, ble styrket. At kjønnenes fysiske komplementære egenskaper var observerbare, kunne brukes for å underbygge at de mentale egenskapene også var det. Tanken om at de moralske egenskapene til kvinner og menn var ulike, var anerkjent på tvers av samfunnskretser, og ble blant annet brukt av kvinnebevegelsen som argument for at kvinner var overlegne menn på områder som blant annet sosialt arbeid og seksualmoral.

For det andre bidro vitenskapen om reproduksjon til at morsrollen ble ansett som en enda viktigere oppgave for kvinnen. Reproduksjon er utvilsomt en nødvendighet for et hvert samfunn. Læren om kvinners rolle i reproduksjonen bidro til synet på at kvinnen hadde en spesielt aktiv rolle i denne oppgaven, som var en av de viktigste i samfunnet. Dette styrket tanken om at det å bære fram og oppdra barn i seg selv var en arbeidsoppgave for kvinner. Samtidig kom ideene om at barns oppvekstmiljø påvirket hvordan de ble i det voksne liv, om de ble gode eller dårlige samfunnsborgere. Dette forsterket behovet for gode omsorgspersoner, og at «jobben» med å oppdra barn hadde en verdi for samfunnet som helhet.

«Husmoren» vokste frem av at arbeid ble flyttet ut av hjemmet, samtidig som at kvinnens rolle ble knyttet sterkere til den hjemlige sfæren. I agrarsamfunnet var skillet mellom hjem og arbeidsplass mindre tydelig, arbeidet og livsoppholdet foregikk på samme sted. Skillet gikk i

³⁷⁷ Rosenbeck, «Den vestlige verden 1750 til våre dager». 227-228.

dette samfunnet mellom ute og inne på gården, hvor forskjellige oppgaver fant sted. Ved overgangen til lønnsarbeid og arbeidsplasser utenfor hjemmet ble hjemmet et fristed på en annen måte enn tidligere, og begrepet *hjem* ble dermed knyttet tettere til hus, ikke bare til hjemsted. Bente Rosenbeck hevder den hjemlige sfæren ble tillagt en funksjon som en stabil og trygg motpol mot verden utenfor. Samfunnets utvikling var i endring, noe som skapte et økt behov for et trygt og stabilt hjem.³⁷⁸ Familien ble som en bauta i samfunnsstrukturen, som sikret at utviklingen ble moderat og oversiktlig.

Hvordan arbeid fordeles, er en av bærebjelkene i et samfunn, og hvordan det skal deles er et spørsmål som samfunnet er nødt til å besvare. Harriet Holter har beskrevet en kjønnsbasert arbeidsfordeling i samfunnet som en «enkel løsning» for å svare på dette spørsmålet, og en løsning som dermed var lett å støtte seg til. Stabilitet i samfunnsrollene og sosiale normer fører ifølge Holter til mindre og langsommere utvikling av samfunnet, men stabiliteten oppleves også trygg og forutsigbar for menneskene.³⁷⁹ Et fordelingsgrunnlag delt på kjønn vil av enkeltpersoner kunne oppleves som urettferdig, men har ifølge Holter en funksjon som ofte oppleves positivt. Blant datidens gifte kvinner var det slett ikke alle som ønsket å bryte ut av etablerte samfunnsnormer, og som derfor var skeptiske til den politiske kvinnekampen.³⁸⁰ Kvinnene som ønsket å heve sin verdi og status *innenfor* etablerte kjønns- og samfunnsnormer, var henvist til å dyrke de etablerte tradisjonelle kvinneegenskapene, som i hovedsak var oppgaver knyttet til den hjemlige sfæren, omsorg for barn og arbeid innenfor de typiske kvinneyrkene.

Å stå utenfor arbeidslivet var ikke et alternativ for alle kvinner, og mange arbeiderfamilier var avhengige av flere inntekter, da lønningene var svært lave. Men allikevel ble kampen for det gode hjem særlig viktig i arbeidet for å bedre arbeiderfamiliens livsvilkår. Det var i denne gruppen behovet for et stabilt hjem var størst, da det var i denne gruppen de sosiale problemene var mest trykkende. Dette førte til at arbeidet for hjemmet og styrkingen av husmorsrollen ble en viktig kamp for å heve arbeidernes sosiale stilling i samfunnet. Arbeidet for anerkjennelsen av husmoren og kampen for et godt og sunt hjem for arbeiderfamiliene var en kampsak i overgangen mellom kvinnesak og arbeiderkamp. En kampsak som fortsatte å være sentral langt utover i neste århundre.

³⁷⁸ Ibid. 265-266.

³⁷⁹ Holter, *Kvinnens liv og arbeid*. 10-12.

³⁸⁰ Hagemann og Krogstad, «Kvinner som vil». 35.

Kilder og litteratur

Utrykte kilder

Indredepartementet, kommisjonsarkiv, Riksarkivet (RA):

RA/S-1171/D/L0008. «Arbeiderlovkommisjonen av 1885 - Trykksaker m.m. vedr. forskjellige fremmede lands arbeiderlovgivning I».

RA/S-1171/D/L0009. «Arbeiderlovkommisjonen av 1885 - Trykksaker m.m. vedr. forskjellige fremmede lands arbeiderlovgivning II».

Gunnar Knudsens arkiv, Riksarkivet (RA):

RA/PA-0626/I/L0042. «Politisk virksomhet. Arbeiderkommisjonen».

Blehrs arkiv, Randi Blehr, Riksarkivet (RA):

RA/PA-0233/G/Gd/L0132. «Kvinnesaken, Norsk Kvinnesaksforening div. papirer bl.a. Norske Kvinners Sanitetsforening». Inneholder NKFs årsberetninger.

RA/PA-0233/G/Gd/L0133. «Kvinnesaken, div. papirer».

RA/PA-0233/G/Gd/L0134. «Kvinnesaken, fagskolen og Den praktiske linje m.m.».

Norske Kvinnelige Akademikeres Landsforbund, Riksarkivet (RA):

RA/PA-1164/D/Dd/L0038. ««Skuld», forhandlingsprotokoll overlatt til NKAL i 1926».

Det tredje norske arbeidermøtet, Statsarkivet i Kristiansand (SAK):

SAK/D/0845. «Det tredje norske arbeidermøtet. Protokoll».

Trykte kilder

Stortingsforhandlinger

Sth. Prp. No. 82 (1885). Angaaende Bevilgning til en Kommission angaaende forskjellige vedrørende Spørgsmaal.

Oth. Prp. No. 8 (1890). Ang. Udfærdigelse af en Lov om Tilsyn med Arbeid i Fabriker m.v.

Dokument Nr. 105 (1890). Fra Næringskomiteen Nr. 2. Ang.
Arbejderbeskyttelseslovgivningen

Indst. O. No. 102 (1890). Indstilling fra næringskomiteen nr. 2 angaaende udsættelse af kgl. prop. til lov om tilsyn med arbeide i fabriker m.v.

Oth. Prp. No. 24 (1891). Ang. Udfærdigelse af en Lov om Tilsyn med Arbeid i Fabriker m.v.

Dokument Nr. 46. (1891). Fra Næringskomiteen Nr. 2. Diskussion i det medicinske Selskab angaaende Forslag til Lov om Tilsyn med Arbeide i Fabriker.

Indst. O. IX (1891). Indstilling fra næringskomiteen nr. 2 ang. udfærdigelse af en lov med tilsyn med arbeide i fabriker m.v.

Sth.tid. 927 (1891). Beh. O.tid. ang. udfærdigelse af en lov med tilsyn med arbeide i fabriker m.v.

Oth. Prp. No. 26 (1892). Ang. Udfærdigelse af en Lov om Tilsyn med Arbeid i Fabriker m.v.

Indst. O. VI (1892) Indstilling fra næringskomiteen nr. 2 angaaende udfærdigelse af en lov om tilsyn med arbeide i fabriker m.v. (Oth. prp. nr. 26)

Sth.tid. 517–79 (1892). Beh. O.tid. ang. Lov om Tilsyn med Arbeide i Fabriker m.v.

Sth.tid. 88–105 (1892). Beh. L.tid. ang. Lov om Tilsyn med Arbeide i Fabriker m.v.

Lov om Tilsyn med Arbeide i Fabriker m. v., dat. 27de Juni 1892.

Arbejderkommissionens Indstilling I: Forslag til Lov om Tilsyn med Arbeide i Fabriker m. V. og Lov om Arbeidstidens Begrænsning i forskjellige Virksomheder, der ikke omfattes af foranførte Lovforslag med Motiver, Kristiania: 1888(Trykt i flere Bogtrykkerier).
Innstillingen er også en del av Oth. Prp. No. 8 (1890).

Dokument Nr. 75 (1895). Fra Komiteen for sociale Spørgsmaal. Angaaende Forføininger til, at de arbeiderstatistiske Undersøgelser udstrækkes ogsaa til kvindelige Arbeidere.

Indst. S. No. 153 (1895). Indstilling fra Komiteen for sociale Spørgsmaal angaaende Forføininger til, at de arbeiderstatistiske Undersøgelser udstrækkes ogsaa til kvindelige Arbeidere. (Dokument No. 75.).

Sth. tid. 796 (1895). Beh. S.tid. ang. arbeiderstatistiske Undersøgelser.

Indst. S. No. 127 (1896). Tillægsindstilling til Budgetkomiteens Indstilling (S. No. 67) angaaende Bevilgning til forskjellige tekniske Formaal.

Sth. tid. 604. (1896). Beh. S.tid. ang. Bev. til Reisetipender for Haandværkere.

Dokument Nr. 19 (1898/1899). Fra Budgetkomiteen. Andragender om Bidrag til Husholdningsskoler.

Indst. S. Nr. 75 (1898/1899). Indstilling fra budgetkomiteen angaaende endel andragender om bidrag til husholdningsskoler. (Dok. nr. 19.).

Sth. tid. 485. (1898/1899). Beh. S.tid. ang. bidrag til husflidsskoler.

Indst. S. Nr. 55 (1899/1900). Indstilling fra budgetkomiteen angaaende bevilgning til industri- og husflidsskoler.

Sth. tid. 837. (1899/1900). Beh. S.tid. ang. bev. til industri- og husflidsskoler.

Nylænde (1887-1900)

Årgang 1-7 (1887-1893). *Nylænde*. Utgitt av Norsk Kvinnesaksforening. Redigert av Gina Krog.

Årgang 8-14 (1894-1900). *Nylænde. Tidsskrift for kvindernes sag*. Utgitt og redigert av Gina Krog.

Trykkeri: Thronsen & Co.s Bogtrykkeri(1887-1889), Dagbladets Bogtrykkeri (1890-1897), Hanches Bog- & Nodetrykkeri (1898). Hanches bogtrykkeri (1899) Aktieselskabet Hanches Bog & Nodetrykkeri (1900).

Siterte artikler:

Blehr, Randi. «Vort hjemmestel». *Nylænde*, 1894.

Haraldstad, Tf. «Kvindens kald». *Nylænde*, 1887.

Magelssen-Groth, S. «Innberetning om det internationale kvindemøte i Washington». *Nylænde*, 1888.

Red. «Forskjelligt: Arbeiderkommissionens indstilling». *Nylænde*, 1888.

Red. «Kvindernes fattigdom». *Nylænde*, 1888.

Red. «Forskjelligt: Et diskussionsmøde om kvindearbeidet og kvindens økonomiske stilling»,
Nylænde, 1889.

Red. «Kvindestreiken». *Nylænde*, 1889.

Red. «Kvindelige fagforeninger». *Nylænde*, 1890.

Red. «Hvorfor betales kvinder mindre end mænd?». *Nylænde*, 1892.

Red. «Et forsøg paa at anslaa værdien af det huslige arbejde». *Nylænde*, 1893.

Red. «...». *Nylænde*, 1894. Kommentar uten tittel til «Venstrepartiet og kvinderne» av
Fredrikke Qvam

Red. «Vore syerskers kaar». *Nylænde*, 1895.

Red. «Paa syerskernes masse møte». *Nylænde*, 1895.

Rogstad, Anna. «Hr. Hertzberg foredrag om kvindens kald, uddannelse og erhverv». *Nylænde*,
1887.

Trykte foredrag

Berner, Hagbard Emanuel. *Det kvindelige arbeide*. Kristiania: Thronsen & Co.s Bogtrykkeri,
1885.

Hertzberg, Nils. *Kvindens Kald, Uddannelse og Gjærning*. Kristiania: A. Cammermeyer,
1887.

Avisartikler

«Arbeiderkommissionens Indstilling». *Glommendalen*, 15. januar 1888.

«Arbeiderkommissionen». *Fredriksstads Tilskuer*, 17. januar 1888.

«Kvindens og Mandens Rettigheder». Referat av diskusjonsmøte i den socialdemokratiske
Forening. *Dagbladet*, 9. oktober 1889.

«Kvindens og Mandens Rettigheder». Av Ragna Nielsen. *Dagbladet*, 14. oktober 1889.

«Kvindens og Mandens Rettigheder». Av Carl Jeppesen. *Dagbladet*, 16. oktober 1889.

«Kvindesagen og Arbejdersagen». Av Aasta Hansteen. *Dagbladet*, 24. oktober 1889.

«Fyrstikarbejderskernes Strejk: Masse mødet igaar». *Dagbladet*, 11. november 1889.

Andre trykte kilder

Betänkande afgivet den 11 Mars 1892 af Komitén för revision af Förordningen den 18 november 1881 angående minderåriges användande i arbete vid fabrik, handverk eller annen handtering, m.m. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet. P. A. Norstedt & Söner, 1892.

Betänkande angående mindreårigas antagande och använde i fabrik, handverk eller annan handtering, afgifvet af dertill af Kongl. Maj:t förordnade Kommitterade. Stockholm: Ivar Hæggströms Boktryckeri, 1877.

Partiprogrammer

Høyre:

Cirkulærskrivelse No. 1 fra de konservative Foreningers Centralstyrelse [1884]

Høyres valgprogram 1888

Høire 1891

Det konservative Partis Program [1897]

Det konservative Landsmøde [1894]

Venstre:

Venstre 1885

Venstre 1888

Valgprogram [1891]

Eget norsk Udenrigsstyre og Almindelig Stemmeret [1894]

Valgprogram [1897]

Det norske Arbeiderparti (DNA):

Programmet for Den socialdemokratiske Forening [1885]

1ste landsmøde i Arendal 21. og 22. august 1887

2det landsmøde i Kristiania 13. og 14. juli 1888

5te landsmøde i Kristiania 1. og 2. august 1891

Det norske Arbejderpartis Program [1894]

11te landsmøde i Kristiania 10. til 12. juli 1897.

Samtlige valgprogram er hentet fra Norsk senter for forskningsdata (UiB):

<http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/>

Litteratur

Agerholt, Anna Caspari. «Historisk innleiing». i *Kvinna i arbeidslivet*. Oslo: Kommisjon hos J. M. Stenersens forlag, 1940.

Agerholt, Anna Caspari. *Den norske kvinnebevegelses historie*. Oslo: Gyldendal, 1937.

Agerholt, Anna Caspari. *Den norske kvinnebevegelses historie*. Oslo: Gyldendal, 1973.

Sidetallshenvisninger i denne oppgaven refererer til utgaven fra 1937. 1973-utgaven inneholder et tillegg med blant annet utfyllende kilderegister, som ikke ble tatt med i 1937-utgaven.

Baalsrud, Ellen Sofie. «Et anslag mot en 200 år gammel «kjønnskontrakt»? En analyse av stemmerettsdebatten i Stortinget 5.-6. juni 1890». Masteroppgave i idéhistorie, Universitetet i Oslo, 2014.

Bang, Dagny. «Interview af Cecilie Krog, født Thoresen» i *Kvindelige studenters jubilæumsskrift: 1882-1907*. Redigert av Clara Thue Ebbel. Kristiania: Byrdes bogtrykkeri, 1907.

Beretning om Kristiania kommune for aarene 1887–1911. Kristiania: J. Chr. Gundersens Boktrykkeri, 1914.

Bjørnson, Øyvind. *100 år for bedre arbeidsmiljø*. Tiden, 1993.

Blom, Ida, og Gro Hagemann. *Kvinner selv: sju bidrag til norsk kvinnehistorie*. Oslo: Aschehoug, 1982.

Blom, Ida, Sølvi Sogner, og Gro Hagemann. *Med kjønnsperspektiv på norsk historie: fra vikingtid til 2000-årsskiftet*. 2. utg. 3.opplag. Oslo: Cappelen akademisk forlag, 2007.

Blom, Ida. «Den vestlige verden 1750 til våre dager» i *Kvinner i den vestlige verden fra år 1500 til i dag*, redigert av Ida Blom, Sølvi Sogner og Bente Rosenbeck. Oslo: Cappelen akademisk forlag, 2007.

Blom, Ida. «En nasjon – to kjønn. Norge fra 1880-årene til 1913». *Historisk tidsskrift* 72, no. 4 (1993): 420-39.

- Blom, Ida. *Det er forskjell på folk - nå som før: om kjønn og andre kriterier for sosial differensiering*. Oslo: Universitetsforlaget, 1994.
- Breen, Marta. *Kvinnekamp: foreningen Skuld: Norges første bøllekurs*. Oslo: Nasjonalbiblioteket, 2018.
- Bull, Edvard. «'Trygghet' og 'Frihet' i arbeidsmiljø på 1800-tallet». i *Arbete och arbetsmarknad i Norden: nya linjer inom den nordiska arbetslivsforskningen*, redigert av Bernt Schiller og Thommy Svensson. Lund: Arkiv förlag, 1988.
- Bull, Edvard. *Arbeiderklassen blir til, 1850-1900*. Bind 1. Oslo: Tiden, 1985.
- Bull, Edvard. *Arbeiderklassen i norsk historie*. Oslo: Tiden, 1948.
- Bull, Edvard. *Arbeidervern gjennom 60 år*. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1953.
- Christensen, Ann-Dorte, Anna-Birte Ravn, og Iris Rittenhofer. *Det Kønnede samfund: forståelser af køn og social forandring*. Aalborg: Aalborg universitetsforlag, 1997.
- Dørum, Knut. «Kvinnerollen i Norge 1814-1920 – kontinuitet og endring». *Heimen* 53, no. 03-04 (2016): 261-275.
- Hagemann, Gro, og Anne Krogstad. «Kvinner som vil» i *Høydeskrekk: kvinner og offentlighet* redigert av Gro Hagemann og Anne Krogstad. Oslo: Ad notam Gyldendal, 1994.
- Hagemann, Gro. «Det kvinnelige element, lutret og styrket: Kvinnesak og kvinnelighet i forrige århundrets Kristiania». i *Høydeskrekk: kvinner og offentlighet*, redigert av Gro Hagemann og Anne Krogstad. Oslo: Ad notam Gyldendal, 1994.
- Hagemann, Gro. «Historien om den mannlige arbeiderklassen: usynliggjøring og kjønnsblindhet i arbeiderbevegelsens historie» *Arbeiderhistorie* (1988): 124-151.
- Hagemann, Gro. «Protection or Equality? Debates on Protective Legislation in Norway» i *Protecting women*, redigert av Ulla Wikander, Alice Kessler-Harris, Jane Lewis og Gro Hagemann, 267-89. Urbana: University of Illinois Press, 1995.
- Hagemann, Gro. *Feminisme og historieskriving: inntrykk fra en reise*. Oslo: Universitetsforlaget, 2003.

- Hagemann, Gro. *Kjønn og industrialisering*. Det Blå bibliotek. Oslo: Universitetsforlaget, 1994.
- Hagemann, Gro. «Særbeskyttelse av kvinner - arbeidervern eller diskriminering?: striden om forbud mot nattarbeide for kvinner, med hovedvekt på diskusjonen i Norge til og med stortingsdebatten i 1909». Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1973.
- Helness, Anne. «Laqueurs ettkjønns-modell forkastet». *Arr – idéhistorisk tidsskrift* 25, no. 3-4 (2014).
- Hertel-Aas, Bernt. «Den sosiale og politiske bakgrunn for Norges første fabrikktilsynslov, lov av 1892» i *Årsberetninger fra Arbeidsrådet og Arbeidstilsynet 1942, samt en avhandling om «Den sosiale og politiske bakgrunn for Norges første fabrikktilsynslov, lov av 1892» ved Bernt Hertel-Aas og en oversikt over «Utviklingen av Arbeidstilsynet gjennom 50 år»*. Oslo: Arbeidstilsynet, 1942.
- Holter, Harriet. «Kjønnsroller og sosial struktur» i *Kvinnens liv og arbeid*. Oslo: Universitetsforlaget, 1974.
- Lindstøl, Tallak. *Stortinget og statsraadet*. Kristiania: Steenske bogtrykkeri, 1915.
- Moksnes, Aslaug. *Likestilling eller særstilling?: Norsk Kvinnesaksforening 1884-1913*. Oslo: Gyldendal, 1984.
- Mørck, Fredrikke, og Marie Høgh. *Norske kvinder: en oversigt over deres stilling og livsvilkaar i hundredeaaaret 1814-1914*. Kristiania: Berg & Høgh, 1914.
- Moum, Sidsel Vogt. *Kvinnfolkarbeid: kvinners kår og status i Norge 1875-1910*. Oslo: Universitetsforlaget, 1981.
- Myhre, Jan Eivind, Sivert Langholm, Knut Helle, og Edgeir Benum. *Hovedstaden Christiania*. Bind 3 i *Oslo bys historie*. Cappelen, 1990.
- Norum, Jorun, og Margrethe Stangnæs. «Kvinner i organisasjoner på 1800-tallet: fra «Skuld» til «Norsk Kvindesaksforening»». Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1971.

- Pinchbeck, Ivy. *Women workers and the industrial revolution: 1750-1850*. 3. utg. London: Virago, 1981.
- Ravn, Anna-Birte. «Køn i historisk forandring». i *Det kønnede samfund: Forståelser af køn og social forandring*, redigert av Ann-Dorte; Ravn Christensen, Anna-Birte; Rittenhofer, Iris. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag, 1996.
- Ravn, Anna-Birte. «Lagging Far Behind All Civilized Nations»: The Debate over Protective Labor Legislation for Women in Denmark, 1899-1913» i *Protecting women*, redigert av Ulla Wikander, Alice Kessler-Harris, Jane Lewis og Gro Hagemann, 210-34. Urbana: University of Illinois Press, 1995.
- Reutz, Johanne. «Kvinna i industri og handverk». i *Kvinna i arbeidslivet*. Oslo: Kommisjon hos J.M. Stenersens forlag, 1940.
- Rosenbeck, Bente. «Den vestlige verden 1750 til våre dager». i *Kvinner i den vestlige verden fra år 1500 til i dag* redigert av Ida Blom, Sølvi Sogner og Bente Rosenbeck. Oslo: Cappelen akademisk forlag, 2007.
- Seip, Anne-Lise. *Sosialhjelpstaten blir til*. Gyldendal Norsk Forlag, 1994.
- Thuen, Harald. *Om barnet: Oppdragelse, opplæring og omsorg gjennom historien*. Oslo: Abstrakt forlag, 2008.
- Tilly, Louise A., og Joan W. Scott. *Women, work, and family*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1978.
- Vogt, Sidsel. *Kvinnernes sosialhistorie: kvinnesyn og kvinneliv i England, Frankrike og USA ca 1650-1920*. Oslo: Universitetsforlaget, 1991.
- Wikander, Ulla, Alice Kessler-Harris, Jane Lewis, og Gro Hagemann. *Protecting women: labor legislation in Europe, the United States, and Australia, 1880-1920*. Urbana: University of Illinois Press, 1995.

Nettressurser

Haanes, Vidar L. «J C Heuch». i Norsk biografisk leksikon. https://nbl.snl.no/J_C_Heuch. 6. juni 2016. Hentet 28. august 2018.

Honeyman, Katrina. «Pinchbeck, Ivy» i Oxford Dictionary of National Biography. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/74424>. 23. september 2004. Hentet 1. november 2018.

Moksnes, Aslaug. «Dagny Bang». i Norsk biografisk leksikon. https://nbl.snl.no/Dagny_Bang. 13. februar 2009. Hentet 21. mai 2018.

Munthe, Preben. «Eilert Sundt» i Norsk biografisk leksikon. https://nbl.snl.no/Eilert_Sundt. 13. februar 2009. Hentet 31. oktober 2018.